

МУҲАММАД ҚУРОНОВ

ЎЗБЕК ХАРАКТЕРИ ВА МИЛЛИЙ ҒОЯ

ТОШКЕНТ «МАЪНАВИЯТ» 2005

Рисолада миллат, давлат, умуммиллий манфаатлар бирлиги, миллий тафаккур, миллат ва инсоният, ўзбек характери, уни ислоҳ қилиш ва такомиллаштириш, миллий истиқлолни мустақамлаш, Буюк келажакни таъминлашда миллий мафкура таъсирчанлигини ошириш масалалари тўғрисида фикр юритилади.

Масъул муҳаррир Раҳмон Кўчқор

Тақризчилар:

Н. Умарова – сиёсий фанлар номзоди
М. Ортиқов – фалсафа фанлар номзоди

Қ82

Қуронов Муҳаммад.

Ўзбек характери ва миллий ғоя/Муҳаммад
Қуронов/Масъул муҳаррир: Раҳмон Кўчқор. –
Т.: «Маънавият», 2005. – 96 б.

ББК 66.5 (5У)

Қ 4702620204-3
М25(04)-05

© «Маънавият», 2005

СЎЗБОШИ

Яхши тарбия миллат ичидан буюк инсонларни кўпайтиришга, қолганларни эса соғлом фикр юритувчи фуқароларга айлантиришга қодир.

Гельвеций

Қиз-йигит рўзғор қуришга тайёрланади. Пичоқ сабзи тўғрашдан олдин қайралади – тайёрланади. Отни кўпкари, пойгага ойлаб парвариш қилиб, тайёрлашади. Ер шудгор қилиниб, юқори ҳосил беришга тайёрланади. Футболчилар чемпионатга тайёрланади...

Миллат-чи?

Миллат ҳам буюк келажакни қуришга тайёрланадими? Тайёрланиши керакми? Ёки «Худо хоҳласа, яхши бўлади» деб, аввалгидек яшайвериш керакми? Йўқ. Буюк келажак ўз-ўзидан келмайди. Унга кириб борилади. У яратилади. Бунинг учун ўзбек халқини буюк келажакни қуришга ҳозирлаш, уни инсониятнинг пешқадам, зиёли, давлатли, савлатли миллатига айлантириш керак. Раҳматли жадид боболаримизнинг ушалмаган армони эди бу.

Бу армонни синдириш бизга – XX аср охири – XXI аср бошида яшаётган авлодлар зиммасига тушди.

Ўзбек.

Агарда овозингиз фахр ва муҳаббат, умид ва қуюнчалик, ишонч ва жўшқинлик билан чиққан бўлса, кўп яшанг.

Ўзбеклар. Бу сўзни бир овоз чиқариб ўқинг-чи. «Бир сўзни 40 хил оҳангда айта олганимдан сўнг педагог бўлганимни сездим», деган экан тарбия назарийчиларидан бири. «Ўзбеклар» сўзини қандай ўқиган бўлсангиз, сизнинг шу сўз ортида турган халққа, менинг миллатимга меҳрингиз, қизиқишингиз намоён бўлади.

Этнологларда бир ҳикмат бор: «Кимда ким битта халқни билса, у биронта халқни била олмапти». Шу туртки бўлдимми ёки 80-йилларда атрофимиздаги миллий мижролар сабаб бўлдимми, миллатлараро муносабатларнинг

кўзга кўринмайдиган сирларини ўрганмоққа камина жазм қилдим. Москвага бориб, ёшларда миллатлараро мулоқот маданиятини тарбиялаш мавзусида диссертация ёздим. Тадқиқот асносида байналмилал (интернационал) тарбия – шахсни «интернационал, яъни икки миллат орасида» – аросатда тарбиялаш эканлигига амин бўлдим. Яъни бундай «педагогик гибрид»дан биронта миллат баҳра топмайди. Аксинча, миллий тарбия орқали инсон ўз ва бошқа миллатларнинг қалбига кириб боради, бундан ҳар бир миллат, демак, бутун инсоният ютади, бойийди, инсонпарварлашади. «Ўз қадрини билмаган, ўзганинг қадрини на билсин». Ниҳоят, ҳазрат Навоийнинг

*Эл нетиб топғай мениким,
Мен ўзимни топмасам,*

ҳикматини эсладим.

Марксча-ленинча социалистик интернационализм миллийликсиз миллатларни дўстлаштиришга уриниб, уруф эхмай ҳосил кутди.

Бугина эмас. Тарбиянинг миллийлиги (худди тил, муסיқа, адабиёт каби) педагогикада ҳам инкор қилинар эди. Миллий гурур, ғоясиз миллий давлатчиликни мустаҳкамлаб бўлмайди. Бунинг учун миллий тарбия тикланиши, замонавийлаштирилиши зарур эди. Шу зарурат ва унинг имкониятларини излаб, 1998 йили педагогика фанлари доктори бўлдим.

Шу пайтлар Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузиридаги Давлат ва жамият қурилиши Академиясининг «Жамият ва бошқарув» журнали учун масъулман. Олим, адиб, алломалар билан жўшқин мулоқотлар, уларга ҳавас оромимни олди. Хаёлимда «миллат – тарбия – ислоҳот» деган учлик айланарди. Ўнга яқин мақолаларим, айниқса, «Ўзбек характери ва бошқарув» деган мақолам жамоатчилик томонидан яхши кутиб олинди. Хуллас, тафаккуримда «Ўзбек характери ва миллий ғоя» деган китоб бунёд бўлди.

Албатта, менинг маслагим ўқувчига бу яхши, бу ёмон, ундай қилиш керак, бундай қилиш керак деб ўргатишдан йироқ. Ўзбекнинг бир боласи сифатида янги Ватан, янги Давлатнинг пухта, тез ва соз, мустаҳкам қурилишини, ҳар бир ўзбекистонлик бу иморатга биттадан ғишт қўйса,

бир лаҳзада 24 миллион гишт терилишини ўйлайман. Президент Ислом Каримовнинг Миллий ғоя, Миллий мафкура тўғрисидаги миллатнинг маънавий жароҳатларига малҳам бўладиган фикрлари менга далда беради.

Ўйладим. Ўтган асрнинг 60-йилларида советлар мамлакати миллатпарварлар қабристонига айлантирилган бир дамда ўзбек фарзанди Эркин Воҳидов:

*Мен буюк юрт ўғлидурман,
Мен башар фарзандиман,
Лекин аввал сенга бўлсам,
Содиқ ўғлон, ўзбегим, —*

дея олди-ку.

Хуршид Даврон 70-йилларда:

*Шу Ватан ўссин деб, кучга тўлсин деб,
Меҳрга тўлдириб дил, кўзингизни,
Ўғилга ном беринг Жалолиддин деб,
Қурбонжон деб чорланг сиз қизингизни, —*

дея олди-ку!

Президентимиз миллатни миллий мафкура, миллий ғоя байроғи остига бирлаштирайлик, деб турибдилар. Демак, миллатни бирлаштирадиган нарсаларни рағбатлантириб, аксинча, пароканда қилувчи нарсалар танқид остига олинмоғи, даф қилинмоғи керак. Бу — миллатни чин севиш. Жадид боболаримиздек севиш. Миллатни севиш — уни нукул мақташдан иборат, десак унча тўғри бўлмас. Чунки, бу «дўст ачитиб айтади, душман кулдириб» деган ўзбекча мақолга уйқашмайди. Ўзбекона фазилатларимиз жуда кўп мақталди. Советлар ҳам бизнинг меҳмондўстлигимизни, пахтакорлигимизни, «ҳақоратларидан дилимиз оғримаслиги»ни (Чўлпон) мақташди. Ўзбекистон — СССРнинг меҳмонхонаси эди. Ўзбеклар эса нукул мезбон.

Янги замон келди. Кетмонни қўйиб, техникани ишла тиш керак. Бўлмаса бошқа миллатлар бирин-кетин биздан ўтиб кетаверади. Дўппини қўлга олиб, бунинг чорасини ҳозироқ кўриш керак. Бизга Исроил, Япония, Германия, Голландияга тенглашиб, улардан ўтишга нима халақит бераяпти? Қандай камчиликларимиздан қутулишимиз керак? Дунёда ақлий, интеллектуал пойга, тортишув кетаяпти. Ўзимизни, оиламизни, ҳовлимизу томорқамизни, ўғил-қиз, куёв-келинлар, невараларни ўйлаяп-

миз. Ватан, Миллатни ўйлаганлар бирлашиб, ўзиб бора-япти. Биз ҳам Миллат, Ватан, Давлат даражасида, ўзбекча ориятни маҳкам тутиб фикр ва амал қилсак эди. Ўзимиз ҳам, оила, ҳовли, томорқа, ўгил-қиз, куёв-келин, неваралар ўз-ўзидан, биз тасаввур қила олмаган даражада фаровон бўлади. Ана шундай қилсак, биздан озод ва обод Ватан қолади. Хуллас, инсоният бу — миллатлардир, деган этнографлар тамойилидан келиб чиқиб, инсониятни безаб турган энг аниқ ва қадрдон, муҳташам сўз — Ўзбек сўзига тўхтадим.

Миллат дардига дармонни бошқалар эмас, унинг фарзандлари излайдилар, топадилар. 150 йилдан ортиқ бизга, яъни менинг ва Сизнинг аجدодларимизга етказилган маънавий жароҳатларни миллий мафкура ила шифоламоқ — бурчимиз. Бир тарбияшунос сифатида яхши ният билан, миллатнинг эътиқоди, мафкураси фаоллигини кучайтирувчи омилларни ўрганиб, имконим даражасида фикрларимни тизмоқдаман. Камчиликларимни яхшилар тўлдирарлар.

МИЛЛИЙ БИРЛИК НИМА?

Миллатларнинг характери ижтимоий-сиёсий тузум таъсирида аста-секин ўзгара боради. Миллий тарбия эса бу ўзгаришларнинг сифат ва суръатини давлат ва жамият мақсадларига мослаш, тезлаштиришга хизмат қилади. Демак, одамлар тафаккурини ўзгартириш дастлаб миллий характерни ўрганиш ва ўзгартириш масаласини англатади.

Миллат характери, бирлиги ижтимоий педагогика ва психологияга доир масалалардир. Миллатнинг уюшганлиги (ёки тарқоқ, парокандалиги), хатти-ҳаракати давлатнинг ички ва ташқи муносабатлари мавқеини, обрўсини белгилашини назарда тутсак, масаланинг сиёсий аҳамияти намоён бўлади. Чунки миллат — давлатнинг ижтимоий манбаи.

Миллий характер, уни уюштириш, тафаккурини ислоҳ қилиш хорижий педагогика ва психологияда ҳам ўрганилган. Миллий туйғу, гурур, оннинг ижтимоий тараққиёт учун нечоғли аҳамиятга моликлиги жаҳон тарихида бой мисолларга эга. Шу боис Ўзбекистонда миллий маънавият, миллий тарбия, миллий ўзликни англаш давлат аҳамиятига молик илмий-педагогик масала мақомини олди.

Миллат — бир тилда сўзлашувчи одамларнинг оддий жамоаси эмас. Миллат бу тарихий, маънавий, руҳий, лисоний, сиёсий, ижтимоий бирликдир.

Партиялар ҳокимият учун курашда ўзаро баҳслашиб, рақобатлашади. Миллат бундай юксалмайди. У ички ва ташқи (бошқа миллатлар билан) уйғунлик, иноқлик, ҳамжиҳатлик муҳотида юксалади.

Одам — одам билан, миллат — миллатлар билан тирик. У ўз манфаатларини ўзгаларнинг манфаатлари билан мувофиқлаштириб яшайди, бойийди. Ўзбек халқи ўз тарихида ана шундай мувофиқликнинг миллий анъаналари, урф-одатларини ижод қилди. Меҳмондўстлик — ўзбекнинг бутун жаҳон эътироф қилган миллий фазилатига айланган. Миллий одоб-ахлоқ меъёрлари ана шу бирликни мустаҳ-

камловчи «ўзбекчилик» сифатида хизмат қилиб келди. Ҳашарни олайлик. Бир киши 100 кунда битирадиган ишни 100 киши бир кунда битиради. Бунинг учун одамларни руҳий, жисмоний уюштириш керак. Яъни, одамларнинг онгли равишда, бири бирини маънавий рағбатлантириши, бир мақсад атрофида уюшиши, миллий ютуқлардан бир хил шодланиши, муаммолардан эса бир хил ташвишланишига эришиш лозим. Бу вазифани замонавий, яъни самарали миллий тарбия ҳал қилиши мумкин, холос. Ана шу қисқа назарий, мантиқий таҳлил ҳам миллий бирликка эришишнинг мафкуравий шarti – миллий тарбия эканлигини кўрсатади. Бу эса Абдулла Авлониининг машҳур фикрини қуйидагича талқин қилишга ундайди: Алҳосил миллий тарбия бизлар учун ё ҳаёт – ё мамот, ё нажот – ё ҳалокат, ё саодат – ё фалокат масаласидир.

Миллий юксалишнинг мафкуравий моҳияти нимада? Миллий юксалиш бу – халқнинг мақсад ва манфаатлари умумий эканлигидан бошланувчи онгли саъй-ҳаракатлари уйғунлиги демакдир. Миллий бирликка эришиш – халқ онгида мақсад, манфаат ва ҳаракат бирлигига эришиш орқали таъминланади. Мақсади, манфаатлари ва ҳаракат бирлигини англай олмаган, маҳаллийчилик, синфларга, гуруҳ ва мазҳабларга бўлиб ташланган миллат маънавий бемор оломон. У миллат бўла олмайди, бирлашмайди. Чунки умумий мақсад, умумий манфаат бўлмаса, нафақат миллионлаб кишиларни, балки икки кишини ҳам бирлаштириб бўлмайди.

Бизга ислохотларни тез ва соз ўтказиш учун мақсадга йўналтирилган, доимий (буюк келажак учун) пухта ташкил этилган миллий бирлик керак.

УМУММИЛЛИЙ МАНФААТ БИРЛИГИ

Ҳар бир кишининг хатти-ҳаракати маълум манфаатни амалга оширишга йўналтирилган. Французлар – Францияда, инглизлар – Англияда, ўзбеклар – Ўзбекистонда ўз давлатчилиги, тили, маънавияти, тарихи, истиқболи, миллий давлатининг гуллаб-яшнашидан манфаатдор. Бу умуминсоний қадриятлар мустақил давлатимизда, Президент Ислам Каримов раҳнамолигида, маънавий сиёсатимизда ўз такомилени топомқда. Миллат ва давлат бир-

лиги мустақиллик мафкурасида ўз ифодасини топган. Амалий ислоҳот — одамлар тафаккуридаги ислоҳот натижасидир. Президентимиз И. Каримовнинг одамлар тафаккурини ўзгартириш масаласига муттасил эътибор қаратаётганлигининг ҳикмати ҳам ана шунда.

Одамларга миллат ва давлат бирлиги ғоясини, бу birlikнинг давлат ва жамият қурилишидаги аҳамиятини аниқ ва ёрқин талқин қилиб бериш лозим. 1991 йилнинг 1 сентябридан бошлаб фуқаро давлатни янгидан таний бошлади. Давлат том маънода халқ иродасини ифодалай бошлади. Одамларнинг давлатга бўлган муносабатида Ишончи, Муҳаббати ва Эъзози орта борди. Яъни, Ўзбекистонда давлат ва миллат бирлиги халқнинг:

- айрим синфлар, табақаларнинг эмас, балки умумхалқ манфаатларини собит туриб ҳимоя қилувчи;
- миллий анъаналарга содиқ;
- ижтимоий адолат ҳимоячиси;
- мамлакат осойишталиги, сиёсий барқарорликни таъминловчи;
- миллатни ички ва ташқи таҳдид ва тажовузлардан қўриқловчи;
- ҳар бир фуқаронинг ҳақ-ҳуқуқи, эрки, номусини ҳимоя қилувчи ўз давлатига эғалигида намоён бўлмоқда.

МАҚСАД БИРЛИГИ

Умуммиллий манфаат умуммиллий мақсадга эришишнинг иккинчи босқичини англатади. Зеро, манфаат мақсадда ифодаланади.

Умуммиллий мақсад умуммиллий манфаат билан умуммиллий ҳаракат муштараклигини тақозо этади. Мақсад — Президентимиз томонидан «Ўзбекистон — келажаги буюк давлат» дея ифодаланди ва умуммиллий даражада эътироф этилди. Демак, ўзбек халқининг умуммиллий мақсади — буюк давлатни қуриш ва унда бахтиёр яшашдир. Умуммиллий манфаат аниқ. Бу манфаатни қондирувчи умуммиллий ҳаракат нималардан иборат бўлмоғи керак?

Ўзаро рақобатдаги фирмаларнинг Япония манфаатига тегишли масалаларда гина-кудуратни унутиб, бирданига бирлашиб кетишлари ёки Америкада ҳар бир хонадонда миллий байроқ сақланиши, ҳар бир фуқаронинг ўз давлат мад-

ҳиясини ёддан билиши; турк футбол командаси ғалабаси кўчаларда умумхалқ байрамига айланиб кетиши; миллий валюта қадрини тиклаш учун Жанубий Корея аёлларининг ўз тилла тақинчоқларини номаълум муддатга давлат ихтиёрига топшириши ва ҳоказолар миллий бирликнинг юксак намуналаридир. Кўриниб турганидек, миллий бирлик туйғуси бир кишининг мустақил, беғараз ташаббусида, оила мафкура-сида, тадбиркорликда ва умуммиллий даражаларда намоён бўлиши мумкин. Бунинг учун миллий манфаат ва мақсаднинг шахсий манфаат ва мақсад билан уйғунлигига эришмоқ лозим. Яъни моддий (кўп маблағ ишлаш) мақсад миллий (менинг меҳнатим давлатимизни буюк қилади) мақсад билан уйғунлигини англашимиз зарур.

ҲАРАКАТДАГИ БИРЛИК

Умуммиллий манфаат, мақсаднинг ойдинлигининг ўзигина янгидан шаклланаётган миллий давлатимизни буюклик мақомига кўтариб қўймайди. Бунинг учун 24 миллионли Ўзбекистон халқи ана шу аниқ манфаат, мақсад йўлида бир ёқадан бош чиқариб ҳаракат қилмоғи керак. Тарихга боқсак, миллатимиз бошига тушган энг фожиали кулфатлар унинг ҳаракатидаги тарқоқлик туфайли содир бўлганлигини кўрамиз. Миллий тарқоқлигимиз Чингизхонга, чоризм мустамлакачиларига қўл келди. Тарихдан холис хулосалар чиқариш ва бу хулосаларга амал қилиш дастлаб тафаккурда, маънавиятда, энг муҳими – ҳаракатда бирликни тақозо қилади.

Ўзбекнинг ўз давлатига муносабатини шакллантиришда унинг ўз оиласига бўлган муносабати катта аҳамиятга эга. Маълумки, оила манфаатига, мулкига, ички муносабатларига зарарли бўладиган ҳар қандай хатти-ҳаракат унинг каттаю кичик аъзоси қаршилигига учраса, фойдалиси рағбатлантиради. Оила – кичик давлат, деган умумэътирофни назарда тутсак, миллий давлат – катта оила бўлиб чиқади. Демак, давлатимизнинг ҳар бир фуқароси миллий манфаат учун зарар етказадиган ҳар қандай хатти-ҳаракатга қарши турмоғи, фойдалиси учун бир-бирини рағбатлантирмоғи керак. Бу ўз-ўзидан юзага келмайди. Давлат ва унинг вакиллари бўлган раҳбар кадрлар ушбу миллий тарбиявий қоида моҳиятини чуқур англашлари ва

шахсий намуна кўрсатишлари керак. Ана шундагина «Бизнинг оила» муносабатлар тизими «Бизнинг давлат» даражасига кўтарилиб, ҳар бир ўзбекистонлик «бир оила» аъзосига, бир-бирининг «жигари»га айланади. Бундай оила аъзолари миллат, давлат манфаатлари, мақсадларига зид хатти-ҳаракатларга қарши туриши, фойдалиларини рағбатлантиришда бир ёқадан бош, бир енгдан қўл чиқариши лозим.

МИЛЛИЙ ТАФАККУР

Миллий тарбия миллатни ҳар томонлама такомиллаштириш ва бирлаштиришнинг муҳим маънавий ва маърифий воситасидир.

Франция – барча французларнинг, Япония – барча японларнинг, Россия – барча русларнинг, Хитой – барча хитойларнинг, Ҳиндистон – барча ҳиндларнинг миллий маънавияти, маърифати, маданиятига Ватандир. Демак, француз миллий маънавияти тараққиёти фақат француз ери заминидagina барқарор, устувор ривожланади ва ривожланиши керак. Бу – табиий.

Француз маънавиятини Франциядан кўчириб келиб Мўғулистонда гуллаб-яшнатишга уриниш нақадар истиқболсиз бўлса, «ўзбекчилик»ни Мадагаскар ёки Австрияда такомиллаштириш ҳам шу даражада бесамар бўлур эди. Зеро, Ватан нафақат одамнинг туғилган жойи, балки унинг аждодлари ихлос-ла яратиб, авлодларига мерос қолдириб кетган маданий, маънавий, маърифий макон ҳамдир. Ўз навбатида, маданиятнинг ўзи миллийликсиз мавжуд бўла олмайди.

Собиқ совет тафаккури умумий – «общий» эди. Тафаккурнинг умумий бўлиши эса мутлақо нотабиий ҳол. Нима учун? Асослашга ҳаракат қилайлик.

1. Инсониятни ҳосил қилаётган ҳар 4–5 кишининг отаси ва онаси бошқа-бошқа. Масалан Собир, Гулнора, Фарҳоджон, Шарофатлар Турсуной опа билан Аҳмад аканинг фарзандларидирлар. Демак Собир, Гулнора, Фарҳод, Шарофатларнинг оталари битта – Аҳмад ака, оналари битта – Турсуной опадир. Аҳмад ака мен истасам ҳам, ҳурматли ўқувчи, сиз истасангиз ҳам Карл ёки Тхога ота ҳам, ака ҳам бўла олмайдилар. Демак, умуминсоний ота, умуминсоний она йўқ.

2. Собир, Гулнора, Фарҳод, Шарофатлар Аҳмад ака ва Турсуной опанинг оиласида (Фарғона, Хоразм ёки Жиззахда...) туғилган кундан бошлаб бир тил оҳангида ўсдилар. Бу тилда осмондаги ёруғлик тарқатувчи манбани «куёш», зилол, тиниқ бўлиб оқувчи ҳаёт манбаини «сув» деб аташади. Уларнинг тиллари ўзбекча. Чунки улар ўзбекнинг ранго-ранг дунёси (Ў. Ҳошимов) атмосферасида шаклландилар. Демак, Собир, Гулнора, Фарҳод, Шарофат ва уларга ўхшаган ўзбек болаларининг (отаси битта эмас, онаси битта эмас) тили, тафаккури бир хил – ўзбекча. Демак, Карл билан Тҳо ўзбек тили – она тилим деб ҳеч қачон фахрланмайди. Чунки, уларнинг она тиллари бошқа – немис, вьетнам тиллари. Ўзбек тили билан она тилим деб фахрланса, ўша бизнинг юқоридаги жигарбандларимиз фахрланадилар. Ўзбек тилини Она тили сифатида қадрласак, биз қадрлаймиз. Биз қадрласак, бошқалар уни иззатлайдилар. Чунки, бошқаларнинг ҳам ўз Она тиллари бор. Бошқа тилга қизиқишлари мумкин (иккинчи она тили сифатида), холос! Ҳар бир халқ, миллат она тилини эъзозласин. Шарофатлар ҳам, Фарҳодлар ҳам, Собир Гулноралар ҳам, Карл, Тҳолар ҳам... Чунки, ҳамма учун умуминсоний Она тили йўқ.

Умуминсоний тил ҳам ... пул ҳам йўқ. Қайси миллатнинг миллий гурури юксак бўлса, бирлаша олса, унинг тили ҳам, гурури ҳам, ... пули ҳам зўр бўлади. Худога шукрки, ўзбек тили ҳам, гурури ҳам, пули ҳам шу йўлдан юксалмоқда ва юксалажак. Миллий мафкура ўзбекнинг гурурини юксалтириб, ҳатто, пулининг ҳам қийматини юксалтиради.

Ҳамма нарсани бир хил яхши кўриб бўлмайди. Ҳамма нарса – мавҳумликни, хусусий нарсалар эса аниқликни ҳосил қилади. Одамнинг ҳис-туйғу, ҳаяжони ҳам аниқ объектга нисбатан туғилиши мумкин. Мавҳум нарсага нисбатан ҳеч қачон намоён бўлмайди.

Кўз ҳамма нарсани бирданига яхши, диққат билан кўра олмайди, битта нарсани яхши кўра олади. Кўл ҳамма нарсани яхши ушлай олмайди – бир нарсани маҳкам тута олади. Ошиқ ҳамма аёлни сева олмайди, фақат битта ўз ёрини сева олиши мумкин, холос. Ҳаммани севувчи аёл, эркакларни одамлар ёқтирмайдилар. Демак, инсониятни севиш – аввало ўз халқини севишдан бошланмоғи керак. Собиқ

мустамлака асоратими, ёки ўзбекона меҳмондўст, камтаринлигимиз туфайлими, «аввал бошқалар, кейин бизга ҳам навбат етса, худо хоҳласа, секин-аста, дегандек» таъбиридаги қараш бор. Бу нима, журъатсизликми, меҳмондўстликми, бағрикенгликми? Йўқ. Бу — қарамлик! Умуман, биз рационал, мантикий фикрлай оламизми ўзи? Нима учун биз меҳмоннавозлик, чойхона доирасида фикрлашдан четга чиқа олмаяпмиз? Нима учун? Астаффирилло, сўзларим Ибрат домланинг сўзларига (қарийб 100 йилдан кейин!) ўхшаб бораяпти. Наҳотки миллатни, мустақилликни англаш ва ҳис қилиш учун шунча кўп фурсат керак бўлса...

Муаммонинг иккинчи жиҳати шундаки, «миллийлик»-ни тушунишимизда ҳам баъзан таҳрирталаб жиҳатлар бор. Айнан ана шу жиҳат «аксилмиллийчи»ларнинг кўпайишига сабаб бўлмоқда. Бу ҳам бўлса миллийликни қадимийчасига, консерватив тушунишдир. Миллийликни қадимийчасига тушуниш эса тахминан шундай:

Ота-боболаримиз! Оҳ! Уларнинг даврида аёллар юзларини номаҳрамлардан яширишган. Ҳаё бўлган. Эркакларнинг олдини кесиб ўттирмаган. Ҳозир-чи: метрога кирсангиз ҳеч ким салом бермайди, ёт қиз-аёллар бегона эркаклар олдидан бемалол кесиб ўтмоқдалар. Ҳаё қолмади. Миллийлик керак... Воҳ.

Биз миллий туйғуларимиз жунбишга келганида Ал-Беруний, Ал-Бухорий, Ибн Сино, Навоийларни фахр билан эслаймиз. Бироқ, давр ҳам, маданият ҳам ривожлана боради. Ўзбекларнинг ҳозирги авлодининг яратувчанлик қудрати мустақил Ўзбекистонни жаҳонга танитади. Биз, ҳам миллий, ҳам замонавийлаша бормоғимиз керак. Қанчалик ҳар қандай миллатга тақлид қила борар эканмиз, биз шунчалик у ёки бу ривожланган миллатнинг укасига айлана борамиз. Бундай мисоллар жаҳон тажрибасида учраган. Масалан, дунёга ацеклар, майя маданиятини берган Марказий Америка ҳиндулари қабилалари тиллари, маданиятлари испан ва инглиз тиллари ва маданиятлари томонидан сиқиб чиқариб ташланди. Агарда то мустамлакачилик бошлангунига қадар маҳаллий ҳинду туб аҳолиси — рамо сони миллионга етган бўлса, ҳозир уларнинг атиги етти минги қолди. Рамо халқи тилида гаплаша оладиганлар атиги ... 23 киши, холос (Слышен ли голос малочисленных народов. Собеседник, 45/ ноябрь, 1989. С. 3.).

Совет Иттифоқида худди шу сиёсат байроғи остида бутун-бутун халқлар «вафот этдилар». Фактларга мурожаат қилайлик. 1926 йили аҳоли рўйхатида СССРда 194 камсонли халқ рўйхатга олинган эди. 1979 йилга келиб шулардан атиги 101 таси сақланиб қолди. Мактабларда ўқув жараёни эса ... 39 тилда олиб борилди, холос (Слышен ли голос малочисленных народов. Собеседник, 45/ ноябрь, 1989. С. 3.).

МИЛЛАТ ВА ИНСОНИЯТ

Миллий характер — бир маданият, маънавиятга мансуб кўпчилик одамларга хос сифатлар мажмуи. У халқ тарихида муайян вазифани ҳам бажаради. У — миллатнинг ҳар бир аъзоси ниятини, ҳаракатини, иқтидорини миллат манфаатларига йўналтиришнинг маънавий манбаидир. Қисқача қилиб айтсак, миллий характер — миллий қувватни пайдо қилувчи, сақловчи ва миллат тараққиётига йўналтирувчи куч. Кучли миллий характер — катта-катта ишларга қодир маънавий қудратдир.

Хўш, миллий характер ҳақида гапиришнинг нима кераги бор ўзи? Миллий юксалиш учун! Замонавий индустриал Европа халқлари қандай қилиб ҳозирги тараққиёт шоҳсупасига кўтарилди? Бу жумбоқнинг қалити қаерда? Бу икки саволга XX аср мутафаккирларидан бири Э. Фромм кесиб жавоб беради: агарда озод кишиларнинг (қудрати) энергиясини жамлаб, бир мақсадга йўналтирилмаганида замонавий индустриал давлатлар ҳозирги даражаларига ета олмас эдилар.

Собиқ ССЖИ ҳудудида ижтимоий, сиёсий, маданий, мафкуравий ҳаётда кескин бурилиш ясаган омиллардан бири — МИЛЛАТ тушунчасининг «оқланиши» бўлди. Бу сўз кенг истифода қилина бошланди. Бироқ дастлаб бутун МДХ давлатлари, Фарбий Европада ҳам миллийлик тушунчаси ўзининг асл табиатига мос ва хос, замонавий талқин қилинмади. Шу туфайли, «миллат» сўзи акани илҳомлантирса, уқани сескантирди. Бир миллат ичида ўз миллийлигига турли, ҳатто бир-бирига зид муносабатларни ҳосил қилди. Натижада миллийлик ва умуминсонийлик тушунчалари, ғоялари орасида сунъий қарама-қарши қўйишдек тафаккурий зиддиятлар ҳам учрамоқда. Авваламбор миллийлик ғоясини умуминсонийлик ғоясига

қарши қўйиш мумкин эмаслиги ва бунинг мантиққа зидлиги ўз-ўзидан кўриниб туради. Миллатларсиз инсоният мавжуд бўла оладими? Йўқ. Инсоният — миллатлар ҳамжамияти. Умуминсонийлик ана шу ҳамжамиятни бирлаштириш, уйғунлаштиришга қаратилган ғоядир. Инсониятни бир организм деб атаб кўрайлик. Унинг бир қисмини бутунликка — организмга қарши қўйиб бўлмайди. Бу — инсоният организмда ўзига хос «рак ўсмаси»нинг ҳосил бўлишига сабаб бўлади. Чунки рак касали — одам танасидаги бир қисмининг бутун тана, организмга зид, автоном яшай бошлашидир. Шунинг учун ҳам миллий ва миллатлараро бирликни умуминсоний муаммолар: экология, ядровий уруш, антропологик ҳалокатларнинг олдини олишга йўналтирмоқ керак бўлади.

Айрим советпарастлар ёки космополитлар томонидан миллийликдан, «миллат» сўзидан сесканиш, уни тилга олишдан ўзини олиб қочиш мавжуд. Президентимиз И. Каримов бизларни бу иллатдан, фикрий кишанларимиздан қутқаздилар. Барчамизга ибрат бўлдилар. Зеро миллат, миллий ғурур ҳақида Ўзбекистонда ҳеч ким у кишичалик дадил, холис, яратувчиликка йўналтирилган тавсияларни бера олгани йўқ. Бунинг сабаби ҳали мустақил Ўзбекистоннинг айрим фуқароларининг ичида совет тафаккури қолганлиги ва шундан келиб чиқувчи миллийликдан чўчиш мавжудлигидир. Республикаимизнинг қалам аҳли билан Президентимизнинг ўтказган суҳбатларида миллийликка зимдан тўсқинлик қилиш ҳоллари учраётганлигига И. Каримов ўз қатъий танқидий муносабатини ифодалаган эди. Дарҳақиқат, инсонлар орасида қардошлиқ ришталарининг уланиши улардаги шахсий хусусиятларнинг йўқолишига эмас, аксинча, уларнинг гуллаб-яшнашига олиб келади. Худди шунингдек, миллатларнинг жаҳоний қардошлашуви уларнинг миллий хусусиятларини йўқолишига эмас, аксинча, гуллаб-яшнашига олиб келиши шаксиздир.

Космополитизм, советпарастлик қармоғига илиниб миллатга, миллийликка зимдан қарши туриш азалдан мағлубиятга маҳкумдир. Чунки миллийлик, миллат азалдан мавжуд, ҳозир ҳам яшамокда ва абадийдир. Зеро бу умуминсонийликнинг тарихий, замонавий ва истиқболий муайянлашуви ҳаёт тарзидир. Миллийликни камситиш, эскилик дея уни замонавийлаштиришдан ижирғаниш —

ўз миллатига оқибатсизлик бўлиб, бундай одамни муш-типар ота-онасини олифта дўстларига таништиришдан уялувчи фарзандга ўхшатиш мумкин.

Космополитизм ҳар бир инсондаги «Мен Ватан фарзандиман» деган эътиқодни «Мен Ер қуррасининг фарзандиман» деган эътиқод билан сиқиб чиқаришга хизмат қилади. Бу, кўриниб турганидек, миллий гурур, ватан-парварлик, миллий одоб, фуқаровий бурч, аждодлар ёди, қадриятларни сақлаш каби маънавий-инсоний хусусиятларга инсонни боғлаб турувчи ипнинг узилиши демакдир.

Зеро, ҳар бир одам инсониятни ўзининг миллий индивидуаллиги билан (инглиз, қозоқ, ҳинд, хитой, грузин сифатида) ҳам тўлдиради, безайди. Миллий хусусиятини йўқотган одам маънавий қашшоқ, суви қочган нондек қуруқшаб қолади. Ана шунинг учун ҳам миллий қадриятларни ўзида мужассамлаштирган замонавий, илғор ўзбек, рус, афғон инсоният учун умуман одам – «Homo sapiens»-дан қимматлироқ. Чунки, унда нафақат биологик одамнинг, балки маънавий инсоннинг аждодий, миллий-маданий ва хусусий намоёиши мужассам.

Умуминсонийлик ва миллийлик ғоялари орасида табиий уйғунлик мавжуд. Буни XX аср сўнггида этнографлар қатъий эътироф этдилар ва лўнда қилиб умуминсонийликнинг манбаини «Инсоният – бу халқлардир» дея ифодаладилар. Шу тариқа, умуминсонийликни тиклаш, тараққий қилдириш, аввало, миллийликнинг тикланиши, сақланиши ва замонавийлаштириб, ривожлантирилишига боғлиқлиги аён бўлди. Энди «умуминсонийлик яхши, миллийлик бу миллатчилик-ку» деган собиқ совет шиориغا амал қилиб, дарахтни илдизига эмас, баргига сув куйиб суғориш тўхтади.

Миллийликни илдиздан, яъни ўзликдан эмас, «умуминсонийлик»дан бошлаб «ривожлантиришга» киришиш ер юзидан миллий гўзалликлар камалагининг йўқолишига олиб келади. Яъни, 400 хил ранг ўрнига 1–2 рангнинг бутун ер қуррасини қоплаб олишига олиб келади. Бунинг сабаби:

- 1) космополитик талқиндаги «умуминсонийлик» тантана қилса, умуминсоний тилга зарурат ҳосил бўлади;
- 2) тил эса доимо миллийдир. Демак, бутун инсоният

бир тилда (қайсидир бир миллатнинг тилида) гапира бошлайди. Ер юзида 4500 га яқин тил йўқолиб кетишга маҳкум бўлади;

3) тил орқали бир миллатнинг маданияти, руҳияти ва мафқураси бошқа миллатларнинг ёш авлодларига синдира борилади. Натижада, ер юзида 4500 га яқин маданият йўқолиб кетишга маҳкум бўлади. Ҳолбуки, ҳар бир муслмонга иймон-исломини сақлаш Қуръон ҳукмида қанча фарз бўлса, ўз миллатини сақлаш ҳам шунча фарз. Чунки, Пайғамбаримиз саллоллоҳу алайҳи васаллам қайси бир киши ўз отасини ташлаб, бошқа бировнинг боласиман деса ёки бир миллат тили, дини, русм-одати бошқа иккинчи бир миллатга сингиб кетса, мана шундай ишга норозилик билдириб, уларга лаънат ўқидилар. Миллий ҳиссини йўқотиб, ўз миллатидан ажраш Қуръон ҳукми бўйича ҳаромдир (Алихонтўра Соғуний);

4) маданий ва маънавий қашшоқлашув инсониятдан инсонийликнинг тобора узоқлаша боровига олиб келади. Бу дард кейинги ўн йилда ўз иситмаларида ошқор бўла бошлади: БМТ томонидан ер юзининг 29 мамлакати етакчи олимлари ҳамкорлигида яратган «Winning The Human Rose? Report of Indepent Comission international Humanitarian Issues/London and New Jersey. 1989» (Инсоният инсонийлигини сақлаб қола оладими?) китоби жаҳоннинг инглиз, араб, рус, хитой ва бошқа тилларида чоп этилди. Ушбу ташвишли китобда миллийликни тиклаш одамларда инсонийликни тиклашнинг кафолатларидан бири сифатида тан олинди. 1993 йили ЮНЕСКО миллий мактаб ва тарбияга бағишланган халқаро конференциялар ўтказди ва ҳ. к. Чунки, гулзорнинг жамолини, парвариш қилинганлигини ундаги ҳар бир гулнинг жамоли, парвариш қилинганлиги белгилайди. Демак, жами 4500га яқин — мўғул, португал, эрон, француз маданият ва маънавиятларининг гуллаб-яшнаши умуминсоний қадриятлар гулзорининг жамолини, парваришини белгилайди. Ана шундан келиб чиққан ҳолда, ҳар бир демократик миллий давлат ўз ҳудудида мавжуд бўлган миллатларнинг маданий ва маънавий гуллаб-яшнаши учун барча шарт-шароитларни яратиб бермоғи керак. Ватанимиз Узбекистон бу масалада ҳам ҳурмат қозонмоқда.

Маънавиятдек нозик, кўзга кўринмас жабҳани юксалтириш давлат — бош ислохотчи ғамхўрлигида ривожлантирилаётган экан, бу иш ҳар бир ўзбекистонликнинг миллий ижодкорлиги билан қувватланиши керак. Миллий ижодкорлик — тўннинг янги шаклини ёки эшикнинг янги нақшини яратилиши эмас. Энг муҳими — XXI аср бошида ҳаётнинг барча: техника, технология, санъат, фалсафа, тарбия ва бошқа соҳаларда янги, умуминсоний миқёсга эга ижодкорлик имкониятига эришмоқдир. Ана шунда Ўзбекистон халқининг миллий ижодкорлик даҳоси умуминсоний сифат даражасига кўтарилади.

ЎЗБЕКНИНГ ИСЛОХОТ ДАВРИ ХАРАКТЕРИ ҲАҚИДА

(1999 йил 22 июль куни ўзбек характериға бағишланган семинар-баҳсда сўзланган нутқ матни)

Ассалому алайкум, муҳтарам устозлар, миллатимиз фозиллари, маслакдошлар! Бугун биз муҳокама қилаётган мавзу — ислохотларни жадаллаштиришнинг энг муҳим омили — Инсон омилиға бағишланган. Халқимизни миллий ғоя, миллий мафкура байроғи атрофида бир жон-бир тан қилиш. Бу эса илм-фан ютуқларига таяниш, жумладан, ўзбек характери масаласини ўрганишни, ўзбек характериғни собиқ шўролардан қолган асоратлардан озод қилиб, янги, жўшқин фазилатларни сингдиришни тақозо қилмоқда. Ўзбек халқи ўзининг 3000 йиллик тарихида кўп ғалаба, кўп мағлубиятларни кўрди. Халқ бир жону бир тан бўлганида ғалаба қозонди, пароканда бўлганида мағлуб бўлди.

Улуғ подшоҳларимиз халқни тарбиялаб, бирлаштирганлар. Ожиз хонларимиз халқни тарбият қила олмай, шоҳона лаззатға чўкиб, халқни пароканда қилишган. Отабоболаримиз мустамлакаға айланган. Яна кучли, миллатпаноҳ подшоҳлар келиб, халқнинг табиятини, характериғни ислох қилган, ожиз, бўш характериғни даволаб, қайраб, кучли бирлик ҳосил қилиб, буюк давлатлар қуришган. Душманлари устидан ғолиб бўлишган. Келинг, бирғалашиб тошбитикларни ўқийлик:

**Турк Билга ҳоқон Турк сир халқини, ўғуз халқини
тарбият қилиб турибди.**

(Тўнюқ битиги)

**Самимий, носамимийни ажратмайсан, ким қаттиқ гапир-
са, самимийни ҳам танимайсан. Ўшандайлигинг учун
тарбият қилган ҳоқонингнинг сўзини олмайин ном-ни-
шонсиз кетдинг...**

(Култигин битиги)

Соҳибқирон Амир Темур миллатнинг дардига дармон бўлди ва «Миллатнинг дардига дармон бўлинг» деб васият қилиб кетди. Миллатни парокандаликдан даволади. Миллат қилди.

Шоир Турди: уруғларга бўлинманг, бирлашинг, деб фарёд қилди. Бўлмади. Миллий бирлик йўқлиги туфайли чор Россиясига, кейин шўроларга қул бўлдик.

Бир одамнинг саботи буюк бир миллатни ислоҳ этишга қодир (*Фитрат*). Бугун миллатимиз дардларига дармон бўлмоқдек тарихий ва буюк вазифа юртбошимиз Ислон Каримов томонидан муваффақият билан амалга оширилмоқда. Бунинг исботини «Ўзбекнинг энг асосий фазилатлари нимада намоён бўлади? Меросимизнинг асосий қадриятлари, сабоқлари нима? Миллатни бирлаштиришга ҳалақит берадиган нарсалардан озод бўлишимиз керак... Шу масалаларни чуқурроқ ишлаш зарур...», «Одамларнинг тафаккурини ўзгартириш керак», «Миллий мафкура асосида халқимизни бирлаштириш, янада жипслаштириш зарур», «Миллий ғоя ва миллий мафкурага зид ёт ҳаракат ва интилишларни биз асло қабул қилмаймиз», «Миллий тарбияни юксалтиришда ҳам давлат бош ислоҳотчи бўлиши керак» деган дастурий фикрлари асосида миллий бирлашув жараёни бошланганлигини яққол кўрсатмоқда. Бу миллатнинг 150 йиллик маънавий жароҳатларига Президентимиз дармон бўлаётганликларининг мисоли эмасми? Тарихни кузатдик. Бирлашган миллат ғолиб бўлган. Демак, биз бирлашамиз, бу иқтисодда ҳам, сиёсатда ҳам, маънавиятда ҳам ғолиб бўлишимизнинг кафолати. Бунинг учун ўзбекистонликлар бир-бирини ака, ука, сингил, жигар деб билиб, оила манфаати қандай устун бўлса, Миллат, Ўзбекистон манфаати учун худди шундай мардона, ҳар куни, аҳил,

бири-бирини қўллаб, бир ёқадан бош, бир енгдан қўлни чиқариб, фидокорлик қила олиши керак.

Бу қарор, шижоат ишонтириш, тарғибот-ташвиқот орқали ҳал қилинади. Тарғибот-ташвиқот самимий бўлса, ишонтиради. Қарашлар ўзгаради, янгиланади, тафаккурдаги бўшлиқ янги истиқлолий фазилатлар билан тўлдирилади. Бу озод ўзбекнинг ўтли нигоҳини ХХІ асрга қаратадиган, жўшқин, уддабуррон, шижоатли, жасоратли, тўғрисўз, сўзи билан иши бир, «Оллоҳ битта, Ватан битта, Миллат битта» дегувчи, четдан келган ёки «ўзидан чиққан» «даъватчи»ни бир чўқиб қочирадиган янги характерини яратади.

Жаҳоннинг миллий мустақилликка эришган Осиё ва Африка мамлакатлари тараққиётнинг уч йўлидан бирини танладилар: миллий консерватизм, миллий модернизм, миллий реформизм. Бу йўналишга мос миллий характерлар шакллантирилди. Миллий консерватизм – қадимийчилик. Ота-боболар қандай яшаган бўлса, шундай шароитда яшаш, миллий модернизм – миллий, аждодлар анъаналарини жаҳон цивилизацияси ютуқлари билан уйғунлаштириб яшаш, миллий реформизм – миллий анъаналардан воз кечиб, тараққий этган бошқа мамлакатлар турмуш тарзини қабул қилиш. Кўриниб турганидек, биз танлаган йўл – бу йўлларнинг энг афзали – миллий замонавийлашув йўлидир. Бу йўл – жадид боболаримиз асос солган йўл.

Яқинда «Ахборот» дастурида Наманган вилоят Маънавият ва маърифат жамоатчилиги кенгаши очилиши тўғрисида маълумот берилди. Шунда мухбир «Биз ўзбекмизми ё мусулмонмизми?» деган фикр ўртага ташланганини айтди. Бу жуда жиддий факт. Ҳа. Ўзбекликдан мусулмончиликни устун қўйиш, бу диний ақидапарастликка яшил чироқ ёқиб қўйиш билан баробар. Биз, аввало, ўзбек бўла олишимиз керак. Чунки, биз – каммиз. Ўзбекистон – Ватан – битта. Мусулмон ҳам, мусулмон мамлакатлари ҳам кўп. Оллоҳнинг миллатларни пайдо қилишига сабаб – бир-бирларингизни яхшироқ билишингиз учун деб айтилади Қуръони каримда. Бошқа миллатларнинг сони, кучи ёки бойлигига учиб, уларга қўшилиб кетиш – бегона одамни ота дейиш билан баробар, дейилади.

Камина «Миллий тикланиш»нинг 1999 йил 6 июль сонидида чиққан «Ўзбек характери ва бошқарув» номли мақо-

ламда мустақиллик жароҳатлари бўлган айрим салбий сифатларимизга тўхталган эдим. Гап нима ҳақида кетмоқда?

150 йиллик қўллик характери ни ўзгартириш осон эмас. Мусо пайгамбар ўз миллатидаги қўл характери ни йўқотиш учун халқини 40 йил саргардонлик, ватангадоликда олиб юриди, азобдан ўтказди. Бу икки авлод алмашинуви ни англатади. Ҳозир шароит бошқача. Бизда бу муддатни ўн маротаба тезлатишнинг барча имкониятлари бор. Ватан – ўзимизники, миллий давлат – ўзимизники, Президент – маънавият ҳомийси. Радио, телевидение, газета-журналлар қўлимизда. Президентимиз Фармони билан тузилган Маънавият ва маърифат Республика Кенгаши янгича, халқчил, оташин, ҳамма жойда ҳозир у нозир тарғибот-ташвиқотга чоғланмоқда.

Энди келинг, масаланинг илмий томонига тўхталайлик. Чунки, ҳеч бир иш етти марта ўлчаб, бир кесилмаса, пишиқ бўлмайди. Етти марта ўлчаб, бир кесиш бу – айна илмийликнинг ўзи. Шунинг учун, зерикмай турасиз, энди, биродарлар.

Характер сўзини ўзбекча тийнат, табиат, феъл-атвор деб тушунса бўлади. Аслида у грекча сўз. «Муҳр», «ўймоқ» дегани. Характерология деган фан бор олмон психологиясида. Бу фан инсон характерларини ўрганиш, характерни аниқлаш, баҳолаш, муайян вазиятлар доирасида келажакда қандай намоён бўлишини башорат қилади. Характер кишининг фаолиятида намоён бўлади. У – инсоннинг турғун хусусий фазилатлари мажмуаси. Шу сабабли, одамнинг, миллатнинг характери ни ўрганиб, унинг келажакда қандай вазиятларда қандай иш тутишини ишонарли айтиб бериш мумкин. Характерни шакллантириш, тарбиялаш, ўзгартириш, такомиллаштириш мумкин.

Ҳар бир кишининг, ҳар бир миллатнинг ўзига хос ва мос характери бор. Бу масалани махсус ўрганувчи «Миллий характер» деган концепциянинг АҚШда пайдо бўлганига 60 йил тўлаяпти. Концепция асосчилари ҳар бир халқ характерининг ўртача моделини тузиш мумкинлигини амалда исботлаганлар. А. Кардинер буни «базавий шахс» деб атади. У «Базавий шахс»да у мансуб миллат худди бир томчи сувда бутун бир океаннинг хусусияти жо бўлганидек акс этишини, «базавий шахс» миллий оила, муҳит ва «базавий

шахс»нинг атрофдагиларга таъсир кўрсатиши натижасида шаклланишини исботлаган эди. Жумладан, Эрих Фромм ижтимоий характер – кўпчилик характерининг ўзаги, шахсий характер – бир миллатга мансуб кишиларни бир-бирларидан фарқлатиб турувчи хусусиятдир (1959), деган эди.

Иккинчи жаҳон урушидан сўнг АҚШ педагог-психологлари Япония ва Ғарбий Германияда миллий характернинг шаклланиш механизмини ўргандилар. Натижада М. Мид миллий характернинг: 1) турмуш тарзи; 2) миллий маданият; 3) катталар хулқ-атвори таъсирида шаклланишини аниқлади (1953й). Энди Ўзбекистонимизга, 1999 йилга қайтамиз: саналган омилларнинг бари ишламоқда. Фақат уларни мақсадга йўналтириш, илмий асосда кучайтириш керак, холос. Президентимизнинг миллий гоё, миллий мафкура, миллий тарбия, миллий маънавият тўғрисидаги фикрларининг башорати буюк.

А. Кардинер бола тарбиясини «лойиҳалар тизимини яратиш» дейди. Бола келажакда ҳаёт воқелиги билан юзмаюз келганда «тўқнашув» содир бўлмаслиги учун ҳимоя воситаси бўлиши керак, бу восита – мафкурадир, дейди.

Кўрдингизми, миллий мафкуранинг ролини. У шахс мақсади билан миллат, давлат мақсадларини мувофиқлаштирувчи бугун – эрта, «бор ва бўлади», «ҳозир ва келажак» ватандошлар орасидаги тушунмовчиликларнинг олдини олувчи, «яраштирувчи», бирлаштирувчи восита экан.

Ўзбек характери мингга яқин сифатдан иборат. Унда ижобийлари ҳам, салбийлари ҳам бор. Ҳозир биз қутулишимиз керак бўлган энг муҳимлари:

1. Бепарволик.
2. Беғамлик.
3. Маҳаллийчилик.
4. Ҳеч ким билан муносабатни бузмасликка интилиш.
5. Лоқайдлик.
6. Ислоҳотлар моҳиятини билмаслик.
7. Дунёқарашнинг торлиги.
8. Журъатсизлик.
9. Эскича фикрлаш.
10. Шахсий садоқат устуворлиги.
11. Сўз ва иш орасидаги тафовут.
12. Ҳафсаласизлик ва бошқалардир.

Миллий юксалишимиз учун такомиллаштириш зарур бўлган ижобий сифатлар эса:

1. Руҳан уйғоқлик.
2. Билимдонлик.
3. Ўзини миллат ишига тикканлик.
4. Она тилига фидойилик.
5. Сўз ва иш бирлиги.
6. Ватан учун ўз фароғатидан кеча олиш.
7. Қатъиятлилиқ.
8. Уқувлилиқ.
9. Ҳушёрлик.
10. Ишбилармонлик.
11. Вақтни қадрлай билиш.
12. Интизомлилиқ.
13. Масъулиятлиқ.
14. Ўз устида доимо ишлаш.
15. Ватанпарварлик.
16. Ҳалоллик.
17. Ташаббускорлик.
18. Бурчга садоқат.
19. Фуқаролик масъулияти ва бошқалардир.

Лойиҳа бўлмаса кўпқаватли уйни қуриб бўлмайди. Буюк характерни ҳам. Масалага аниқ, яъни илмий ёндашув шуни тақозо қилади. Демак, XXI аср ўзбек характерининг моделини яратиш лозим. Бу ҳозир — XXI аср арафасида халқимизнинг гўзал хислатлари ва 150 йилдан ортиқ мустамлакалик шароитида унга сингдирилган, бугун ўз уйимиз, Ватанимизни ўзимиз яшнатишимизга тўсиқ бўлаётган салбий сифатларни ҳам холис акс эттирадиган механизм бўлиши керак. Ана шунда:

1. Халқимизнинг маънавияти қай даражада?
2. Қайси фазилатлари кучли?
3. Қайси салбий сифатлари кўп?
4. Янги, истиқлолий сифатлар аҳволи қай даражада?
5. Биз амалга ошираётган маънавий-мафкуравий тарғибот самарадорлиги қандай? Нима учун?

6. Ўзбек халқининг буюк келажагини таъминлашга қодир буюк характерни қандай қилиб кучайтириш мумкин? Бунга қанча вақт керак? Қандай шарт-шароит яратиш керак, деган саволларга аниқ жавоб оламиз. Бунинг учун тахминан қуйидаги мазмунда жадвал тўлдирилиши керак:

Сифатлар	жуда	ўртача	бир оз	эмас
Бепарво			+	
Беғараз		+		
Лафзли	+			
Фидойи	+			
Ватанпарвар	+			
	3	1		1

ва ҳоказо.

Миллий характерни миллий тарбия етиштиради. Бунинг учун миллий тарбия дастури ишлаб чиқилиши лозим. Дастур уч қисмдан иборат бўлиши керак.

1. Ижобий (мавжуд) фазилатларни такомиллаштириш.

2. Янги фазилатларни шакллантиришни, киритишни урф қила бошлаш.

3. Салбий фазилатларга қарши маърифий кураш.

Масалан, ҳар ойда бир чиқадиган «Миллий суҳбатлар» альманаҳини ўқувчилар, талабалар, катталар учун чоп қилиш мумкин. Мақсад – мисол, фактлар ёрдамида, содда қилиб, миллий мафқурани сингдириш бўлади. Ана шунда:

ҒОЯ – МИЛЛИЙ,

МАФҚУРА – МИЛЛИЙ,

ДЕМАК,

ТАРБИЯ – МИЛЛИЙ БЎЛСА,

ЎЗБЕК ХАРАКТЕРИ ИСЛОҲ ҚИЛИНАДИ.

Бу миллий юксалишга олиб келади.

Бу қуйидаги кетма-кетликни ҳосил қилади: – **МИЛЛИЙ ҒОЯ – МИЛЛИЙ МАФҚУРА – МИЛЛИЙ ТАРБИЯ – МИЛЛИЙ ХАРАКТЕР – МИЛЛИЙ БИРЛИК – МИЛЛИЙ ТАРАҚҚИЁТ.**

ШАРҚ ВА ҒАРБ

Жадидчилик (янгилашиш, замонавийлашиш) янги усулда таълим ва тарбия орқали миллатни Оврупо цивилизациясига мослаштириш эмас, балки Оврупо цивилизациясини ўрганиб, уни миллат тарбиясига, маданиятига, тараққиётига хизмат эттиришнинг бир ифодаси эди.

Жадидчилар замонавийлашув – цивилизациянинг энг сўнгги илмий, техник, амалий ютуқларини билмоқ, амал

қилмоқ ва яратмоқ, миллий ва сиёсий ҳуррият, миллий-диний муносабатларни миллатга ўргатиш; ёш авлодни замоннинг Оврупо илмлари даражасида тарбиялаш гоёсини илгари сурдилар. Шу мақсадда усули жаҳид мактаблари очилди.

Жаҳид адабиёти миллий жаҳолатга қарши курашга ва мустақиллик йўлини излаб топишга даъват этди. Жаҳидчиларнинг миллий мафкуравий тарғибот нуқтаи назаридан ибратли ишлари ҳозирги кун учун кўп фойдали. Улар театрга алоҳида эътибор бердилар. Беҳбудийнинг «Падаркуш» драмасида ўқимаган, жоҳил бола отасининг қотилига айланади. Абдурауф Фитрат Туркистон тарихини «сўзлатиб», ёшларни Туркистон тарихи билан боғлашга ҳаракат қилди. Бу Чор Россиясини қўрқитди. Чунки, жаҳидчилик ёшларни миллий тарбия йўли билан чор ҳукуматига қарши сафарбар қилаётган эди.

Мутаассиб диндорлар эса жаҳидчиликни исломга душман – бидъатчилик дер, кўргани кўзи йўқ эди. Шу сабабли, Бухоро амири ва ҳукумати ҳам жаҳидчиликдан қўрқар, унинг вакилларини кўрган ерида тутиб ўлдирар эди.

Барча жаҳидчиларни бир хил йўсинда тушуниш нотўғри. Улар 1917 йилга икки оқим бирлигида етиб келишди. Афсуски, шу икки оқим ҳали махсус, чуқур ўрганилган эмас. Булар жаҳидчилар (модернистлар) ва қадимчилар (консерваторлар, фундаменталистлар) эдилар.

Жаҳидчилар «Турк эли», «Турк сўзи», «Улуғ Туркистон», «Эл байроғи», «Чўлпон» номли газеталарини 1918 йилнинг ёз ойларигача чиқариб, ўз миллий гоёларини баён қилдилар. (Бизнингча, республикамизда «Миллат» журналинини нашр қилиш, унда ана шу гоёларни чоп қилиш кўп самарали иш бўлар эди.) 1918 йилдан эътиборан газеталар ёпилди. 1919 йилдан бошлаб советлар жаҳидлар гуруҳларини парчалаб ташлаб, тугатишга киришди. 1934 йилга келиб «Мафкура майдонида кураш» шиори остида жаҳидчилик мафкурасидан қутулишга – «тозалашга» киришилди. 1938–39 йилларда совет идораларида ишлаётган барча жаҳидлар қамоққа олиниб, ўққа тутилди.

Жаҳидчилар жисман йўқ қилинди. Лекин жаҳидчилик гоёси ўлмади. 60-йилларга келиб жаҳидчиликни тарихий ҳодиса сифатида ўрганиш (Сталин шахсига сифинишни

қоралаш айёмида) масаласи кўтарилди. Бироқ совет мафкураси Сталинни қоралади, лекин унинг қурбонларини оқламади. 4–5 жадидчи оқланиб, қолганлари «панисломист», «пантуркист» деган советча айбномалар остига кўмиб юборилди. Бу ўзбек характерини ислоҳ қилиш йўлидаги жадидчиларнинг хатти-ҳаракатларига сўнгги нуқтани қўйди.

«Миллий характер» масаласини ўрганишга ССЖИ да 1970 йилнинг ўрталарига келиб, иккинчи бор тўхталинди. Дастлаб, МДУ да этнопсихология кабинети очилиб, 1920 йилда тугатилган эди. Ундан кейинги этнопсихологияга бағишланган ишларда (Э. А. Баграмов, М. Гаджиев ва ҳ. к.) «совет халқи», «янги тарихий бирлик», «социалистик маданият», «янги анъаналар» мадҳ этилди. Академик Ю. В. Бромлей муаммони бутунлай чувалаштириб юборди. 1970–1980 йиллари Лениннинг ҳар бир миллатда икки – социалистик ва капиталистик миллат (маданият) борлиги тўғрисидаги «баҳс» мақсади аслида миллатни ичдан бўлиб ташлаш, парчалашдан иборат эди.

Миллий характер масаласи республикаларда – «жойларда» зимдан ўрганилаверди. Чунки, миллий республикаларнинг илғор фикрли олимлари миллий характер масаласини кун тартибда сақлаб туришга тиришдилар. Қозоғистонлик А. Муқонов, озарбойжонлик М. Зулфуқоровлар шулар жумласидан. М. Зулфуқоров 23–30-йиллардаги мураккаб тарихий вазиятда озарбойжон халқининг миллий характери қандай намоён бўлганлигини ёрита олди. Бу жабҳа ўта хавфли эди. Чунки, республикалардаги маҳаллий олимлар москвалик олимларнинг тақризларига муҳтож эди. Яхши тақриз эса «совет халқи» борлигини исботлаш ва мадҳ этганларга насиб этар эди. Шу тариқа Совет Иттифоқида ижтимоий фанлар носамимий мадҳиябозликни «асослаш» куралига айлантирилди. «Учинчи дунё» халқлари характери, урф-одатлари тўғрисида ёзиш нисбатан енгилроқ эди. Бу эса собиқ ССЖИда миллатлараро муносабатларнинг ҳақиқий ҳолатини ўрганиш ўрнига уни хаспўшлашга, оқибатда эса ҳозир ҳам тинмаётган тўқнашувларга олиб келди.

60-йилларгача миллий характер, этник психология тўғрисидаги ягона китоб Г. Шпетнинг «Этник психология» (1927) китоби бўлиб келди. Бу мўъжаз китоб ҳам асосан психолингвистик характерга эга эди. Ундан кейин эт-

нопсихология кун тартибидан олиб ташланди. Бу ҳақда сўз очган олимларни дарҳол «интернационал тарбиялаш» бошланар эди. Миллатларнинг тарихий хотирасини ўчириш мақсадида 1919 йили барча мактаблардан тарих фани олиб ташланди. Чунки, тарих ўрганилмаса, этник психологияга зарурат қолмас эди-да.

Ўша пайтларда Лениннинг «Агар халқаро социализм ишчини ўз миллатидан ажратиб олиб, уни тўла ўз синфиники қила олса, у ғалаба қилди ҳисоби... Халқаро социализм бунинг уддасидан чиқа олмаса, яъни ишчини миллат деб аталувчи организм билан боғловчи, ҳатто чуқур англамаган бўлса-да, ички торлар сақланиб қолар экан, халқаро социализм ғалабаси хавф остида қолаверади», деган «васияти»га фаол амал қилинди. Шу тариқа ҳар бир совет кишисини ўз миллатидан ажратиб олиш – халқаро социализм ғалабасининг ҳаёт-мамот масаласига айлантирилди. Бундай вазиятда миллий характерни ўрганиш, тақомиллаштириш тўғрисида гап бўлиши мумкин эмас эди. Коммунистик мафкура миллий ўз-ўзини англашга ёрдам бериш мумкин бўлган ҳамма нарсага қарши изчил мафкуравий уруш эълон қилди.

Бу тақиб ССЖИнинг сўнгги йилларигача давом этди. Бунга бир аспирант ўзбекнинг ўз бошидан ўтган кўрғиликлари шоҳид:

«1988 йил. Мен СССР Педагогика фанлари Академияси «Тарбия назарияси ва методлари» илмий-тадқиқот институтининг кундузги аспирантурасига қабул қилиндим. Қабул қилиндиму... шу он бўғилдим. Қандай денг. Илмий раҳбаримнинг айтишича, танлов комиссияси менинг фамилиямга келиб тўхталганда аъзолардан бири «Зачем нам ещё одного узбека. Разве не знаете, узбеки к концу аспирантуры «подготовят» блестящую диссертацию. На защите – слово не могут молвить. Не знают о чем своя диссертация. Зачем нам позориться. Лучше откажем» деган экан. Худо ёрлақагур раҳбарим «Нет, наша лаборатория его знает как соискателя уже 2 года» деб уларни кўндирган экан. Аспирантлимнинг бошида мени чақириб: «Билиб қўй, хитойларда шундай ҳикмат бор: «Агар дўстининг қорнини бир марта тўйдиришни хоҳласанг, балиқ тутиб унга қовуриб бер. Агар дўстинг бир умр тўқ юришини истасанг, унга балиқ

тутишни ўргат». Мен сенга диссертация ёзиб бермайман. Диссертация ёзишни ўргатаман!» — дедилар.

Хуллас, «Ўсмирларда миллатлараро мулоқот маданиятларини тарбиялаш» мавзусини олдим. 1991 йил. Академик Б. Т. Лихачев ва профессор Л. Ю. Гординовлар «бу тема бўлмади. Совет педагогикасида бу тушунчалар ишланмаган» деб туриб олишди. Хайрият, 7 кишидан иборат тузилган комиссия бир ой ичида ишни ўрганиб, янги даврни янги тушунчалари орқалигина ўрганиш мумкинлигини уқтириб, жонимга ора киришди. «Яхши ўзбек» бўлиб чиқдим, шекилли, диссертациямни аспирантура муддатидан олдин ёқладим. Хуллас, совет даврида «миллат» деган сўз қора, «совет халқи» оқ рангни англатиб келди. Миллий мустақилликкина уни оқлади, миллат юзига тортилган ғуборларни ювди, поклади».

Шундай ҳикматли гап бор: одам ўзини кимларга ўхшатса, ўшалардандир. Халқ, миллат даражасида бу миллий характер касб этади. Ҳар бир миллат ва характер ижобий фазилатлардан ва айрим нуқсонлардан таркиб топади. Миллатлараро ўзаро бир-бирини тушунмасликнинг сабаби А — миллатнинг ёмонлиги ва Б — миллатнинг яхшилигида эмас. Асло. Гап Б нинг А даги, А нинг Б даги ижобийликни билмаслигида. Чунки А да ҳам, Б да ҳам бошқа миллатларга қарши ғоя йўқ. Бўлса ҳам бу миллий-табиий эмас, балки у ёки бу бузғунчи сиёсатчининг миллат номидан тўқиган ғаразли сафсатасидан бошқа нарса бўлмади.

Миллий характер тўғрисида ёзиш, ҳатто гапириш совет мафқураси бульдозери тагига ўзни ташлаш билан баробар эди. Фақат, 80-йилларга келиб, «маданият, санъатнинг миллий хусусияти» рукнида миллий суҳбатларга изн берилди. Масалан, русларнинг эмоционал турғунлиги; америкаликларнинг жўшқинлиги; инглизларнинг ўз анъаналарига содиқлиги; немисларнинг камгаплиги, интизомлиги ва бунда тарбиянинг роли тўғрисидаги фикрлар айтила бошланди.

«Замонавий миллатларнинг миллий характери, — деган эди тадқиқотчилардан бири, — бу — устига янги матн ёзилган эски матнли пергамент қоғозга ўхшайди; янги ёзувни ювиб ташласангиз, илгари сиз кўрмаган, бир оз уникқан эски ёзувни ўқийсиз».

Миллат ҳаётининг ҳар бир босқичи унинг характерида ўз изини қолдиради. Босиб ўтилган йўл қанча узоқ ва қийин бўлса, миллатнинг характеридаги сифатлар ҳам шунчалик чуқур бўлади.

Миллий характер авлодлар ўтиши билан ўзгара боради. Кучли раҳбар, йўлбошчилар, дохийлар, фидойилар, пассионар шахслар миллатни кучлантирадилар. Бунда ижтимоий миллий тарбия механизми ишга тушади. Ўзбекистонда миллий характернинг кучланиши учун объектив ва субъектив омил, шарт-шароит (тузум ўзгарди, республика раҳбарияти ва жамият миллий мафкура орқали маънавий янгиланишни истайдилар)лар мавжуд.

50-йилларда АҚШ олимлари томонидан ўтказилган тадқиқотлар кўрсатдики, бир миллатнинг миллий характерини ўрганишда тадқиқотчининг шу маданиятни тушуниши, хабардорлиги катта аҳамиятга эга. Ўша йиллардаги Америка этнопсихологияси учраган танқид сабаби ҳам ана шунда — тадқиқот қилинаётган миллий маданиятни чуқур ўзлаштирмасдан, «сайёҳларча» тадқиқ қилинаётган эди. Бу танқид миллий характерда мавжуд объектив моҳиятни ўзгартирмади, аксинча, тадқиқот услубиятининг такомиллаштирилишига туртки бўлди.

Миллий характер, маданият, унинг маънавий таркибий қисми ва унинг цивилизация билан муносабати машҳур араб маърифатпарвари ва педагоги Сатъ ал-Хусрий (1880—1968) ижодида яққол очиб берилди. Машҳур «Менга маданий бирликнинг кафолатини беринг, мен эса сизга бирликнинг бошқа барча турларининг кафолатини берман» деган фикр ҳам ана шу алломага мансубдир.

Ал-Хусрий Шарқда миллий замонавийликнинг — маданий модернизм оқимининг ташкил топишига катта ҳисса қўшди. У замонавий араб маданияти тикланиши олдида «эскилик ва янгилик», яъни анъанавийлик ва замонавийлик орасидаги тафовут мавжудлигини кун тартибига қўйди. Бир томондан, қадимий миллийликни фақат тарихий анъана деб тушунувчи қадимчиларни, иккинчи томондан, миллийликдан юз ўгириб, воз кечиб, Оврупо маданиятини қабул қилишга ундовчи «ғарбий»ларни танқид қилиб, Ал-Хусрий бу муаммони фақатгина синтез қилиш орқали ечиш мумкин, деган илғор фикрни ўртага ташлади.

Ал-Хусрийнинг «маданият», «цивилизация» тушунчаларига берган таърифлари шарқона дунёқараш маҳсули сифатида Ўрта Осиё учун ҳам қимматлидир. Унинг фикрича, «маданият» тушунчаси асосан интеллектуал ва маънавий жабҳаларни ўз ичига олади. «Цивилизация» эса кенг-роқ маданий жабҳаларни ҳам қамраб олади. Цивилизацияланганлик фан ва ҳунарлар ривожланиши натижасидир. Цивилизация миллатнинг амалий, кундалик эҳтиёжларини қондиришга хизмат қилади, маданият эса «миллий руҳ»ни озиклантирувчи муҳит, асос бўлиб хизмат қилади.

Маориф, Ал-Хусрий назарида, ўша даврдаги — 50-йиллар араб дунёси учун «маънавий мустамлакалик»ка қарши кураш майдони эди. Шунинг учун у араб мактабларида ватанпарварлик тарбиясига алоҳида эътиборни қаратишга чақирди. Ана шу йўл орқали айрим араб зиёли гуруҳларининг ўз собиқ мустамлакачиларининг «илғор» маданиятига қулларча сажда қилишларининг, ўз халқи маданиятига эса ижирғаниб муносабатда бўлишининг илдизи қирқилди.

Маърифатпарвар Ал-Хусрий ҳар қандай ғарб таълим системасидан нусха олиб Арабистонга келтириш хавfli ва бефойда деб ҳисобларди. Чунки, «бошқа муҳитга кўчирилгач, ўз жойида хос бўлган унга таъсир қилувчи ижтимоий омиллар таъсиридан ажратилгач, ... бундай кўчириб келтирилган маориф тизими бутунлай бошқа натижалар беради». Шунинг учун, дейди у, — «биз бошқа ҳар қандай бир миллат маориф системасига ўралашиб қолмасдан, тараққиётда биздан ўзиб кетган барча миллатларнинг тажрибаларидан келиб чиққан ҳолда ўзимизнинг алоҳида маориф тизимимизни тузмоғимиз керак».

Сатъ ал-Хусрий қарашлари яна шуниси билан қимматлики, у «миллий тарбия» тушунчасини илк бор илмий-педагогик муомалага киритган Шарқ маърифатпарварларидан биридир. Миллий тарбия, деб ҳисоблайди олим, бир томондан, мулкдорлар, бойлар орасида мавжуд «ўз манфаатларини ҳаммадан юқори кўйиш ва очкўзлик»ка, иккинчи томондан, феодал-диний унсурларнинг «тараққиётга олиб борувчи ҳамма илғор нарсаларга душманлиги»га қарши курашда самарали қурол бўлиб хизмат қилади. (Ал-Хусрий. Араб ва аҳадис ат-аль-ильм ва аль-ахлақ ва ас-сақава. Қоҳира 1951. 75—76—77-бетлар//Т. П. Тихонова. Сати ал-Хусри о роли куль-

туры в укреплении арабского единства. В кн. Проблемы арабской культуры. М. Наука. 1987. стр. 332–343.)

«Миллий характер муайян миллат фарзандларининг ўзига хос хусусиятларининг мажмуасидан иборат бўлади. Миллий характер ўз ичига иродавий сифатларни (мустақиллик, чидамлилиқ, принципиаллик, ўз-ўзини тута билиш, қатъийлик, матонат кабиларни) ва ахлоқий хислатларни (поклик, интизомлилиқ, самимийлик, ҳаққонийлик, инсонпарварлик ва бошқаларни) қамраб олади. Шунингдек, миллий характер одамларга бўлган муносабатларни (яхшилиқ, меҳрибонлик, талабчанлик, тақаббурлик), меҳнатга бўлган муносабатларни (меҳнатсеварлик ва ялқовлик, масъулиятлилиқ ёки масъулиятсизлик), нарсаларга бўлган муносабатларни (озодалик, ифлослик, тежамкорлик-исрофгарчилик, аяш ёки аямаслик) ва одамларнинг ўз-ўзига бўлган муносабатларни (иззат-нафслилик, шуҳратпарастлик, мағрурлик, ўзини катта олиш, димоғдорлик, камтаринлик) каби хусусиятларни ифодалайди.

Халқ ўртасида ҳукм суриб келаётган «Сут билан кирган феъл – жон билан чиқади» деган нақл ҳамиша ҳам тўғри бўлавермайди. Чунки, ҳеч қандай инсон зоти ондан ўғри, диёнатсиз, бебурд, бераҳм бўлиб туғилмайди. Аксинча, миллий характер хислатлари оила, жамоатчилик, мактаб муҳити таъсирида шаклланади ва инсон шахси ижтимоийлашиб боради. Худди ана шу боисдан инсон шахсининг камолоти учун ақлий тараққиёт эмас, балки ахлоқий баркамоллик ўзак (негиз) вазифасини ўташи лозим». (Узоқов Ҳ. ва бошқалар. Оила этикаси ва психологияси. –Т.:Ўқитувчи, 1992. 78–79-б.)

Миллий характер – қадриятлар тизими, меъёрлар мантиқи, ташқи ритуал ва миллий бирликнинг эътироф этилган кўрсатмалари мажмуидир. Агарда давлат умуммиллий мақсадга эга бўлмаса ёки уни йўқотса, бу ҳар бир фуқаро томонидан ўз маслагининг йўқолишига олиб келади. Бу бўшлиқни тезда у ёки бу гуруҳ, ҳудуд, уруғ ёки диний ғоя тўлдириши мумкин. Агар бу содир бўлса, айни зўравон ғоя ўзининг давлат ғояси сифатида тан олиншини талаб қила бошлайди.

Миллий характер соғлом, яратувчан бўлса, миллат юксалади, бемор бўлса, миллатнинг бор-йўқлигини ўзи ҳам,

бошқалар ҳам билмайди. (Королев С. И. Национальный характер //Русский вестник. №23, 29 сентябрь 1991 г.)

Миллат касалликка чалинса, унинг олдини олиш, даволаш мумкин. Миллатнинг маънавияти бемор бўлса, у характеридаги ҳафсаласизлик, бепарқлик, ғайратсизлик, ўзаро ички муносабатларда алдамчилик, қўполлик, жоҳиллик, худбинлик, ялқовлик ва бошқа нуқсонларда намоён бўлади. Демак, ҳозирги ўзимизни ўзимиз баркамол қилишимизга тўсқинлик қилаётган маънавий жароҳатларимизни даволашимиз учун масалага аниқ, яъни реал миллий характери ўрганиш ва ўзгартириш нуқтаи назардан ёндашмоғимиз зарур.

Миллий характер миллий қадриятлар ва уларга асосланган миллий тарбия орқали шаклланади. Натижада миллатнинг ўз аҳволига ўзининг муносабати, ижобий жиҳатларни ошириш ва қусурларни маърифий йўл билан даволаб, кучлантириб, жаҳоннинг илғор миллатлари сафига қўшилиш мумкин бўлади.

Бунинг учун ҳар бир ўзбек у дунёда Оллоҳ олдида жавобгарликни қандай англаб, ҳис ва амал қилса, бу дунёда миллат олдидаги жавобгарлигини билиши, фарзандларига англатиши ва энг муҳими, амал қилмоғи керак. Бу янгилик эмас, 70 йил давомида унуттирилган ҳикмат. Ўзбеклар ҳали «миллат» сўзини ўзларининг «эл», «жамоа», «улус», «халқ» тушунчаларидек ишлатишаётганлари йўқ. Бироқ, бу тушунчалар «миллат»нинг моҳиятини тўлдиришга хизмат қилади.

Ўзбеклар қандай фарзандни орзу қилишган? Ўзбек характери — ана шу идеал фарзандда акс этиши керак бўлган, албатта. Бунинг учун аввало ўзбекларнинг оғзаки (тирик) адабиётини, мақолларини таҳлил қилиш лозим.

Чунки, ўзбеклар ўз бошидан ўтган яхши-ёмон кунларда синаган, такрорланган нарсалардан ибрат ва ўрнак олиб мақол, эртақ, матал тўқиган. Ана шу тамойилдан келиб чиқиб, ўзбекча фикрларни қайта тиклаш, миллий характери такомиллаштириш мумкин.

Мақолаларни шу нуқтаи назардан таҳлил қилсангиз, бир нарсадан ҳайратга тушасиз: Ўзбек миллий характери диндор эмас! Дунёвий! Унинг мақолларида динийлик йўқ. У амалий, прагматик ва шу билан бирга меҳмондўст, мард,

ўз қадрини ҳам билади, ёлғончи, хушомадгўй эмас. У «олма пиш, оғзимга туш» де, худо беради», демайди. «Эк, парвариш қил, олма ейсан», дейди. Диний мазмундаги ўзбек мақоли йўқ. Ўзбек аслида дунёвий, прагматик, фаол миллат.

Миллий характер тарбияси — миллий мафкура масаласидир. Бу масала жаҳоннинг собиқ мустамлака мамлакатларида ҳам кўтарилган.

Оммани бирлаштириш ва яратувчан мақсадга йўналтириш мустақилликка эришган мамлакатларда миллий мафкура орқали амалга оширилди. Нигерия университетларида шу мавзу бўйича конференциялар, баҳслар ўтди. Айрим «демократик» қатламлар «мафкура керак эмас, ким нимани хоҳласа, шуни билсин, шуни қилсин», дейишди. Бироқ мамлакат ислохотчилари аҳолининг кўп элатлиги, бойлар ва камбағаллар орасидаги фарқнинг тобора катталашиб бораётганлиги, жамиятдаги гуруҳлар орасида ғоявий тафовутнинг кучаяётганлиги миллатни тараққиёт йўлида бирлаштирув йўлидан адаштириб юборишини далил қилиб, миллий мафкура заруратини асослаб, сақлаб қолдилар¹.

Агар туркий халқлардан бири сифатидаги ўзбек характериға қарасак, тарихан, «ота-боболаримиз аскар бўлиб келганлиги, интизомсеварлиги, ҳаётнинг энг оғир мушкулотиға ҳам тайёр туриши, машаққатларига узоқ муддат сабрли бўлиб, инсонни бўшаштирадиган фароғатдан, вужудни оғирлаштирадиган емаклардан сақланганликлари маълум бўлади» (Бегали Қосимов қайдлари. //«Ипак йўли» газетаси, 1992 йил 31 декабрь).

ХІХ асрга келиб, мустамлакачилар томонидан «халқ руҳи» деган назария кўтарилди. Бу назарияға кўра, ҳар бир халқ азалдан белгилаб қўйилган сифатларға эға. Ана шу ўзгармас сифатлар бу халқнинг инсониятдаги ўрни, маъқеини, ҳурматини белгилайди, дейилади. Бу эса аслида мустамлакачиликнинг мустамлака халқларни ишлатиш, «устозлик(миссионерлик) қилиш»ларини оқлаш эди.

Кейинчалик миллий характер генлар орқали авлодлардан авлодларға узатилади, деган ғоя билан биологик

¹ Катагощина И. Т. Интеллектуальная элита в странах Тропической Африки: университеты, власть, общество. — М.: Наука. Главная редакция Восточной литературы, 1991. стр. 175.

асосланди. Бироқ, аниқ фанлар ва ижтимоий-гуманитар фанларнинг ҳозирги ҳолати масалага объектив ёндашди. Психогенетик тадқиқотлар (ҳатто эгизакларда ҳам) инсоний фазилат ва қусурлар — туғма эмас, ҳаёт давомида шаклланишини инкор эта олмади. Чунки, одам боласи она қорнидан яхши ёки ёмон, ватанпарвар ёки манқурт, хушмуомала ёки қўпол, фидойи ёки боқиманда бўлиб туғилмайди. Мурғак гўдак дунёга келиб, қайси миллатга фарзанд эканлигини билмайди. Яшаб, кўриб, эшитиб, тақлид қилиб ё уйғурга, ё грекка, ё ҳинд, ё французга айланади. Болани туғиб, боқиб, кийинтириб, саводини чиқариб, уйлантириб, уй қуриб бериш осон. Лекин ўз халқи, миллатининг юкини елкасига ўзи оладиган мард ўзбек йигит-қизларини тарбиялаш қийин. Бунинг учун катта маблағ керак эмас. Фақат ҳафсала билан, тартиб-интизом, талабчанлик ва муҳаббат билан, ҳар куни амалга ошириладиган миллий тарбия зарур.

Иккинчидан, бу тарбия йўналиши ва XXI аср воқелигидан, ўзбек характерида қандай фазилатлар бўлиши шартлиги тамойилидан келиб чиқиб, белгилаб олиниши керак.

Учинчидан, бизга миллат характеридаги қайси маънавий жароҳатлар (қусурлар) тўсиқ бўлаётганлигини аниқлаб олишимиз керак. Қусурларимизни яхши биламиз, лекин ёзмаймиз. Булар: бир миллат фарзандларининг бири-бирини гийбат қилишлари, «тагига сув қуйиши», маҳаллийчилик қилишлари, қўполлик қилишлари ва ҳ. к. га ҳар куни, ҳамма жойда мафқуравий тўсиқ қўйиш лозим.

Тўртинчидан, ўзбек характери асрлар давомида стихияли (социализация таъсирида) шаклланиб келди. Бу ҳол яна давом эттирилиши ҳам мумкин. Чунки, тинч, беташвиш. Лекин бу ҳолда ислоҳотларнинг энг муҳим омили — ИНСОН ОМИЛИ ислоҳ қилинмай қолади. Иқтисодий, сиёсий ислоҳотлар олға кетиб, инсон омили орқада қолади. Оқибатда кучли давлатга зарурат сақланиб қолаверади. Жамиятни кучайтириш стихияли, суст бўлиб қолаверади. Кучли давлатдан кучсиз жамиятга ўтиш — биз интилган нарса эмас. Кучли жамиятни кучли миллий характер соҳиби тарзида тушунилмаса ва кучайтирилмаса — жамият кучаймайди.

ЎЗБЕК ХАРАКТЕРИ – ИЛМИЙ ЖАМОАТЧИЛИК МУҲОКАМАСИДА

Ўзбек характери, миллий характер иборалари кенг жамоатчилик эътиборига ҳавола қилинган, 1999 йил 22 июль куни Республика Таълим Марказида шу мавзуга бағишланган семинар-баҳс бўлиб ўтди. Унда республикамиз ижтимоий-гуманитар фанларининг пешқадам вакиллари жам бўлишди. Уч соатга яқин давом этган баҳс бекор кетмади. Олимлар ўзбек характери, миллий характер масаласининг кун тартибига қўйилишини, бунинг ислоҳотлар учун муҳим масала айниқса, ислоҳотларни амалга оширувчилар – одамларнинг характерини ўзгартириш масаласи эканлигини қайд қилишди.

Баҳсда миллий характер деганда уни соддароқ, яъни феъл-атвор маъносида тушуниш лозимлиги маъқулланди. Зеро, ўзбек тилида инсоннинг 900 дан ортиқ ижобий ва салбий сифати бор. Уларнинг барини бирваракайига ўрганиб бўлмайди. Демак, педагогик-психологик талаблар асосида уларни моделлаштириб, гуруҳлаштириб, содда ҳолга – 8–9 та фазилатга бирлаштирилади. Бу фазилатлар қандай фазилатлар? Биз халқимизнинг қайси фазилатларини кучайтиришимиз керак? Биз учун ҳозир ва эртага нималар энг муҳим? Масалан, фидойилик. Умуммиллий фидойилик оддий ҳолга айлантирилиши лозим. Ана шунда у миллат ва Ватанга зарарқунандаликка барҳам беришда миллатнинг ҳамма жойда ҳозир но-зир ёрдамчисига айланади.

Шу тариқа, XXI асда ўзбек тили жаҳон тилларидан бирига айланади, сўми қаттиқ валюта – доллар, евро даражасига кўтарилади, «ўзбеклар келишармиш» деганда Европаю Осиё интизор бўлиб кутади, «Made in Uzbekistan» дегани – олий сифат ёрлиғи эканига бутун жаҳон ўрганиб қолади. Ёки бу ширин орзу бўлиб қолаверадими? Иккаласидан бири бўлиши мумкин. Агарда 24 миллион ўзбекис-тонлик «Аввал Миллат, Ватан шаъни, кейин мен» дея олса, биринчи вариант, акс ҳолда, яъни, «Менга нима, ҳамма ўзини ўйлайди. Менинг Ватаним – ҳовлим, квартирам. Миллат, Ватан кимга керак бўлса, ўшалар қила-версин. Ишларига омад. Ҳозир ҳамма нарсани пул ҳал қила-

ди. Пул – жигардан бўлади, биласизми...» деса ширин орзу бўлиб қолиши мумкин.

Аждодларимиз бизларнинг бундай бўлишимизни орзу қилишмаган. Биз кетмон билан эмас, илм орқали энг бадавлат миллат бўлишимиз мумкин. Зеро, ҳеч бир миллат биздек Самарқанду Бухорога, юзлаб оламга машҳур алломага меросхўр эмас. Ҳозирча боболаримизнинг китобларини ўқиб одам бўлган Европага Хоразмий, Бухорий, Фарғоний, Термизийларнинг авлодлари ўқишга бормоқда. На илож. Бунинг тарихий сабабларини биламиз. Миллий бирликка эриша олмай, амир, бекларимиз бож ва тож талашишди. Душман эса битта-битта териб уларни мағлуб қилди. Емирди, кемирди. Халқимиз давлат, Ватан даражасида фикр юрита олмай, маза қилиб еб-ичиш, кийиш, фарзанд кўриш, тўй қилиш, уйлантириш каби майда-чуйда икир-чикирлар билан яшашга мойил бўлиб қолди. Агар ХХI асрда ҳам миллат ўз умрини шу алфозда ўтказса, жаҳон цивилизациясида ўзбекларга берилган имконият бой берилади. Огоҳ бўлайлик!

Дунёдаги ҳар бир миллат характери миллий ва диний қисмлардан иборат. Ўзбек характерини ўрганиш учун ана шу муҳим хусусиятни ҳисобга олишимиз керак.

Ҳар бир дин ўз пайғамбарларини намуна деб, умматларни улардан ўрнак олишга даъват этади. Ислом дини ҳам бундан мустасно эмас. Араблар одамнинг хислат, хулқ-одоб ва сифатларини шамойил дейишади. Ислом педагогикаси мўминларни тарбиялашда, яъни мусулмон характерини яратишда Муҳаммад пайғамбар саллоллоҳи алайҳи васаллам характерини намуна қилиб кўрсатган. Барча мўминлар бу дунёдаги энг яхши одам – пайғамбарга тақлид қилиб, унга интилган. Чунки, у кишида Худога маҳбуб бўлган яхши хулқларнинг ҳаммаси учун тимсол мужассам деб ҳисоблашган. Миллионлаб одамлардаги бу интилиш, пайғамбар шамойилига тақлид уларни бир-бирларига ўхшатган. Ўхшашлик одамларни бирлаштирган. Тафовут ажратган. Ана шу ҳикматдан келиб чиққан муҳаддислар ислом маънавияти ва унинг идеали Муҳаммад пайғамбар (с.а.в.) ахлоқи, шамойили тўғрисида ҳадисларни халқ орасида тарғибот қилишган. Кўп тилни билувчи хожалар, сайидлар Муҳаммад пайғамбар (с.а.в.) шамойилини турли миллатдаги му-

сулмонларга таржима қилиб, тушунтира борганлар. Бу мусулмонлар идеали Муҳаммад пайғамбар (с.а.в.)ни форс, турк, кавказ, ҳабаш, хитой, татар, уйғур, араб ва бошқа мусулмон миллатларнинг ҳам идеалига айлангирди. Демак, маълум даражада уларнинг миллий характерларида умумийлик, ўхшашликни ҳосил қилди. Муҳаммад алайҳиссаломнинг шамойиллари ҳақида 326 та ҳадис жамланган.

Хўш, 1300 йил давомида ўзбекларга комил инсон сифатида намуна бўлиб келган Муҳаммад алайҳиссаломнинг характери қандай эди? Муҳаддислар идеал шахс – Муҳаммад алайҳиссаломнинг қайси фазилатларини турли мажлис ва йиғилишларда тарғиб қилганлар? Бу фазилатлардан қайсилари биз – XXI аср ўзбеклари учун алоҳида аҳамиятли? Ушбу саволларга жавоб излаб буюк аждодларимиздан бири, бундан 1200 йил аввал инсон характери(шамойили) тўғрисида махсус асар ёзган Абу Исо Муҳаммад ибн Исо ибн Савра ибн Мусо аз-Зариф ат-Термизий ал-Буғийнинг «Шамойили Муҳаммадийя» (Тошкент, «Меҳнат», 1991) китобига муурожаат қилдим.

Асар 40 бобдан иборат. Унда Расулуллоҳнинг либослари, узуклари, таом тановул қилишлари, ҳазил қилишлари, уйқулари, ном ёки лақаблари ва ҳоказолар жамланган. Ул зотнинг мўминлар, демак, ўзбеклар ҳам ўзларида шакллантиришлари суннат бўлган айрим фазилатлари:

- сўзлари пайдар-пай ва тез-тез бўлмас эди;**
- жумлалари бир-биридан алоҳида ва равшан;**
- баъзи вақтларда уч бор бир сўзни такрор қилур эрдилар;**
- мазмунни мушкул бўлган сўзни халқ яхши тушунсин деб, уч марта қайтариб айтур эрдилар;**
- ҳамиша уммат фикрида бўлур эрдилар;**
- анинг учун Жанобда ором ва роҳат деган нарса бўлмас эрди;**
- ҳожати йўқ сўзларни қилмас эрдилар;**
- дунё ва дунёвий нарсалар учун ҳаргиз ғазаблари келмас эрди;**
- табассум ила мулоқот этур эрдилар;**
- хасталар ҳолини сўрамак учун ётган ерларига борур эрдилар;**
- келгувчиларни шундоқ ишларга машғул қилур эрдиларки, аларни ўзларига ҳам, умматга ҳам манфаати бўлур;**

**яхши нарсани яхши дер эрдилар ва анинг ўзини ва қил-
гувчисини мадҳ ва таъриф этур эрдилар;**

**ҳамиша сўзлари феълларига ва феъллари сўзларига му-
вофиқ бўлур эрди;**

**ёронларнинг насиҳат ва иршодларидан бепарво бўлмас
эрдилар;**

**чунки бепарво бўлсалар, алар ҳам бепарво бўлурлар;
мажлисда ҳам, сўзда ҳам андин зиёда сабрлик бўлур
эрдилар;**

**мажлисда катталарга хурмат ва кичикларга раҳму шаф-
қат қилинур эрди;**

либосларини ўзлари қарар эрдилар;

ўз хизматларини ўзлари қилур эрдилар.

Муҳаммад алайҳиссаломнинг ахлоқи — ахлоқи жами-
ла, одатлари — одати шарифа деб ҳисобланган. Куръони
Каримнинг «Нур» сурасида: «Эй Ҳабиб, ҳеч шак йўқдир-
ки, сиз албатта, ниҳоятда буюк бир хулқ соҳибидурсиз»
дейлиши Муҳаммад алайҳиссалом характериға барча му-
сулмонлар учун тақлид манбаи, КОМИЛ ИНСОН, КО-
МИЛ ХАРАКТЕР мақомини берган.

«Шамойили Муҳаммадийя»да Муҳаммад алайҳисса-
ломнинг ахлоқ ва одати шарифалари ҳақида жумладан
шундай дейилади: «Хулқи беҳаёлик ўзи йўқ эрди, бир киши
Жанобга ёмонлик қилса, Жаноб эса анга ёмонлик қил-
мас эрдилар. Балки афв этур эрдилар; Набийнинг ҳилмла-
ри ғазабларига ғолиб келур эрди; на бир ходимни урдилар
ва на бир хотинни; ҳамиша чехралари кулиб турган; на
қаттиқ сўзлук, на тошдиллик, на ҳаёсиз, на айблагувчи,
на манман ва на адоватлик бир зот эрдилар; уч нарсадан
хулқини алоҳида қилиб қўйган эрдилар.

Биринчи, ҳеч кимни юзига ёмонламас эрдилар. Ик-
кинчи, ҳеч кимни орқасидан ҳам ёмонламас эрдилар. Учин-
чи, ҳеч кимнинг айбини топмак учун тажассус (жосус-
лик) қилмас эрдилар; «бирор ҳожатманд инсонни кўрсан-
гизлар, мадад ва мусоада этинглар» дер эрдилар» ва ҳ. к.

Кўринадики, бу фазилатлар саҳобалар ва мўминлар то-
монидан суннат амали сифатида қабул қилинган. Бу амал-
лар мўминларни жоҳиллардан фарқ қилдириб, одамларни
бир-бириға яқинлаштириб, уммат бирлигига бевосита хиз-
мат қилган. Бу амаллардан миллат бирлигини мустаҳкамлаш
йўлида ҳам фойдаланиш мумкин. Бунинг учун ҳозирги ва

эртанги талабларни мужассам этган «XXI аср ўзбек характери»нинг модели ишлаб чиқилиши лозим. Ундаги барча ижобий амаллар содда баён қилиниб, тарғиб ва ташвиқ қилиниши лозим. Салбий сифатлар ошкора танқид остига олинса, миллатни маънавий янгилаш суръати ошади.

ЭҲТИЁЖИ МИЛЛАТ

Жаҳон фани одамларга хос асосий эҳтиёжларни қуйидагича тақсимлайди:

1. Маънавий эҳтиёжлар.
2. Биологик эҳтиёжлар.
3. Зоологик эҳтиёжлар.

Маънавий эҳтиёжлар – эҳтиёжларнинг олий даражаси. Бу – баркамол шахслар, миллатлар эҳтиёжи. Келажаги борликнинг кўрсаткичи. Лекин, инсон қимматбаҳо автомобилларни миниб, бой-бадавлат бўлиб, тўқ бўлса ҳам маънавий юксакликка етолмай ўтиши мумкин. Бунинг қандай мисоллари бор? Турли йўллар орқали Ўзбекистонимизга кириб келатган видеофильмлар мавзуларига эътибор берганмисиз? Мен бунинг 1999 йил август ойида республикамизнинг машҳур шаҳарларидан бирида кузатганман.

Бир «Видео прокат (50 сўм)» деб ёзилган дўконга кирдим. 1500 дан зиёд видеофильм бор. Менинг диққат билан рўйхатни кузатаётганимни кўриб, сотувчи мушкулимни осон қилмоқчи бўлиб: – «Ака, қанақаси керак? Мафия? Рэкет? Крутойиданми? Убийствами? Сексми?» – деди.

Мен: «Ўзбекчаларидан борми?» – дедим.

У: «Ҳа, албатта. Юлдуз бор. Зўр. Концерт», – деди.

Мен: «Яна қанақалари бор» ўзимизникилардан?» – дедим.

У: ...

Хуллас, 1500 видеокассетадан 1 таси, борингки, 4–5-таси ўзбекча, қолгани русчага ўгирилган мафия, рэкет, «крутой», «убийства», секс, зулм, отишув, сўйиш, ўлдириш, қириш, қонли даҳшат манзаралари. Демак, бундай мавзудаги видеофильмларга талаб бор, таклиф ҳам. Бунинг илмий талқини қандай бўлади? Нима учун маънавий гўзаллик манзараларига эмас(4–5), аксинча – жаҳолат, даҳшатли манзараларни кўришга талаб (1500) кучли. Пул сарф қилиб кўришади.

Тижорат видеофильмларида муомала, маънавий маданият ёритилмайди. Уларда Форобий айтган «жоҳил кишилар шаҳри» табиатига мос ҳайвоний инстинкт, шаҳвоний ҳирс, нафс ва уни ҳайвонларча қондирилишининг турли-туман йўллари намойиш қилинади. Ўлдириш — ўлишнинг минглаб манзаралари «сотилади», ҳайвоний жонсараклик — тиш, тирноқ, шохлар ёрдамида эмас, автомат, лазер, автомобиль, бомба, ўшқариш, тўқнашув, чийиллаш, ойнани синдириш, порглаш садолари жўрлигида намойиш қилинади.

Нега ўлдиришни кўриш мароқли, тушунарли, эҳтиросли? Чунки гаровга зоологик қадрият — жонни сақлаш масаласи қўйилган-да.

Маънавият мавзусидаги фильмларга одамлар кам киришини синаган пултопар режиссёрлар маънавий эҳтиёжни юксалтирувчи фильмларга қўл урмаяптилар. Покиза ўзбек болалари эса аста-секин «кассовой» фильм қаҳрамонларига беихтиёр тақлид қилиб, сергазаб, тажанг, зардали бўлиб бормоқда. Каратэ зарбаларини каратэ маънавийтисиз ўрганишмоқда. Эртага бу ғазабли кўзлар сизу бизга — қария ўзбек ота-оналарига қаратилмаса эди...

Хуллас, ўзбек характери жуда қалтис синов олдида турибди. У шусиз ҳам 150 йил мустамлакаликда, ўзлигидан узоқлаштирилган эди. Энди ўзлигини янгича англаш, тиклаш мавриди келган паллада болаларимиз аждоқлари — Ўзбек ота, Ўзбек онага эмас, Арнольд, Вандам, Брюс Лига тақлид қилишмоқда. Нимага шундай бўлмоқда? Мустақил давлатимиз, раҳбарият маънавият ва маърифат учун миллионлаб маблағ сарф қилаётган бир пайтда бу ҳол учун ким жавоб бериши керак? Маънавият учун масъул муассасалар. Маънавий ишлаб чиқариш. Кўп такрорлаётганимиз — оила, маҳалла, мактаб. Педагоглар. Педагогика.

Миллий характер махсус парвариш қилинмас экан, авлодлар аждоқлардан маънан узоқлашаверади. Чунки, виждон ҳам, имон ҳам, ватанпарварлигу миллий гурур ҳам туғма эмас. У одамнинг виждон, имон, ватанпарварлик, миллий гурурни қандай тушунишига, қандай тушунтирилишига боғлиқ. Туғма бўлганида Соҳибқирон Амир Темурдек миллий гурур, ватанпарварлик, миллий бирлик ташкилотчиси ва рамзи, миллат дардларига дармон бўлган Буюк зотдан кейин ҳам Буюк Давлат сақланиб қолган бўларди. Афсуски, то-

мирларида Соҳибқирон қони оққан темурийзодаларнинг характерида Буюк Бобонинг миллий характери намоён бўлмади. Ўзаро тахт талашган оға-ини темурийзодалар боболари тузган давлатни парчалаб юбордилар.

Умуммиллий ғоя йўқлиги, «Ўзбек зодагонлари орасида бирлик, аҳилликнинг йўқлиги ва уларнинг марказий хон ҳукуматига қарши тинимсиз курашлари, ўзаро фитна, тахт талашшиш, нафс туфайли Мовароуннаҳр 500 йил мобайнида олти мартаба парчаланиб кетди» (Б. Аҳмедов).

Имон, ахлоқ соҳиби, «Кариму покиза, Лавҳ худованди ва ҳикматни ва осмон илмини хуш кўрувчи, саховатли ва ҳофиз, сиёсатли Мирзо Улуғбек»нинг ўғли Мирзо Абдуллатиф «... савдой мижоз ва васвасий таъб ва девонасор киши эрди. Мундин ўзга дағи ғариб бадфеъликлари бор эрдиким, зикридин беҳижоблик лозим келур. Ўтар дунё маслаҳати учун донишманд ва подшоҳ отасин ўлтурди...» (Алишер Навоий. Мажолис ун-нафоис).

Тарихни қўя турайлик. Ҳозир – 2000 йилда ота-онасини йиғлатаётган ўзбеклар йўқми? Буларнинг барчаси «яшнинг боласи яхши, ёмоннинг боласи – ёмон» деган ноилмий қарашдан маърифий қутулишни тақозо қилади. Зеро:

*Туғуб ташлов била бўлмас, бола бўлғай бало сизга,
Вужуди тарбият топса, бўлур ул раҳнамо сизга.*

(Абдулла Авлоний)

ИСЛОМ ПЕДАГОГИКАСИ ВА МИЛЛИЙ ХАРАКТЕР

Ҳар бир фаннинг пайдо бўлишига ҳаётий, амалий заруратлар сабаб бўлади. Демак, ҳар бир фан ана шу заруратларни қондиришга хизмат қилмоғи керак. Педагогика ҳам. Бас, шундай экан, у бундан 100–1000 йил илгари миллат характерини қандай омиллар шакллантирганини амалий, тарихий ўрганмоғи керак. Ана шундай омиллардан бири – VII асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб кириб келган ислом маърифатидир.

Ислом маърифати педагогиканинг барча қонуниятларига асосланиб, мўминлар сонини ошира борди. Шу сабабли, шартли равишда биз «ислом маърифати» тушунчасини «ислом педагогикаси» шаклида талқин қиламиз.

Ислом педагогикаси мусулмон характерини шакллантириш, мўминларнинг феъл-атворида, ўйида, хатти-ҳаракатида, ниятида амал қилиниши лозим бўлган фазилатларни нақшлашга қаратилди. Нақшланган фазилатлар мусулмонларнинг шахсий ҳаётида, муомала-муносабатида риоя қилиниши лозим бўлган меъёрларни аниқ, содда қилиб тушунтирди. Салбий сифат, амалларни ҳаром, ижобийларини ҳалолга ажратди. Бунда улуғ педагогик ҳикмат бор эди. Чунки, ҳалигача илмий педагогика инсоннинг болаликдан то қариликкача қандай вазиятда, қаерда, қандай йўл тутишни ўргатишнинг аниқ жавобларини белгилаб бера олгани йўқ. Ислом педагогикаси эса, Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломнинг «Оллоҳ таоло бир неча амалларни фарз қилди: сизлар уларни зое қилмай адо этингизлар! Яна бир неча ишларни чегаралаб қўйди; сизлар ўша чегаралардан тажовуз қилиб ўтиб кетманглар! Бир неча нарсаларни ҳаром қилди; сизлар улар ҳақида баҳслашиб ўтирманглар!» деган ҳадисига таянди. Шу тариқа, ўзбекларнинг онгига 1300 йил давомида фарз, вожиб, суннат, мустаҳаб, мубоҳ, ҳаром, макруҳ, мустакраҳ тушунчалари сингдириб келинди. Ижобий амалларни қилганларга — савоб, қилмаганларга — гуноҳ ваъда қилинди.

Қисқача амаллар шарҳига тўхталамиз. Уларда мусулмон ҳаётининг турли-туман вазиятлари инобатга олинганлиги ҳар бир кишида илмий қизиқиш уйғотади. Эътибор беринг-а!

Фарз — шариатда буюрилган амаллар. Уни қилган киши савобли, қилмаган киши — гуноҳкор бўлади. Унинг фарзлигига ишонмаган киши имонсиз ҳисобланади. Фарзи айн — бажарилиши шарт ва фарзи кифоя — баъзилар бажарса, кифоя. Масалан, бой кишининг молидан камбағалларга закот бериши; нафсу ҳаво кўнгилга бирор гуноҳ ишни қилишга чорлаганда ўзини тўхтатиб қолиш ва ҳоказо. Фарзи кифоя — кўпчиликка салом берилганда бир одамнинг жавоб қайтариши; Ватанни душмандан мудофаа қилиш учун ҳарбий хизматни ўташ ва ҳоказо. Фарз амаллар жами — 69 та.

Вожиб амаллар. Уларни қилган киши савобли, узрсиз қилмаган киши гуноҳкор. Инкор этган киши қаттиқ гуноҳкор бўлади. Вожиб амаллари 40 та бўлган. Жумладан, ваъдага вафо қилиш; эр-хотин бир-бирига хушмуомалада

бўлиши; айбсиз одамни ғийбат қилинганда кишиларнинг уни оқлаб, ҳимоя қилиши ва ҳоказо.

Суннат амаллар. Қилган киши савобли, узрсиз қилмаган киши қаттиқ гуноҳкор бўлади, дейилган. Жумладан, ўтириб овқатланиш; овқатдан олдин ва кейин икки қўлини ювиш; тонг отмай туриб уйқудан уйғониш ва ҳоказо. Жами – 70 та.

Мустаҳаб амаллар. Қилган киши савобли бўлади, қилмаганлар гуноҳкор бўлмайди. Маълум ва машҳурлари 125та деб ҳисобланади. Жумладан, кечаси дарвоза ва эшикларни «Бисмиллоҳ» айтиб беркитиш; ота-онасининг дўстларини дўст тутиш; яхши ва тақволик кишиларни дўст тутиш ва ҳоказо.

Мубоҳ амаллар. Қилиш ҳам, қилмаслик ҳам дуруст бўлган амаллар сирасига киради. Қилса савоб ҳам, гуноҳ ҳам бўлмайди. Масалан, зарарсиз сўзларни сўзлаш; ибратли ва панд-насиҳатли шеърларни оҳанг билан ўқиш; бировнинг айбларини гапирганда номини айтмаслик ва ҳоказо. Жами – 52 та.

Ҳаром амаллар. Қаттиқ қайтарилган, қилган киши гуноҳкор бўлган амаллар. Ҳаромни ҳалол деган имонсиз дейилган. Ҳаром икки хил: зулмий ва зулмий бўлмаган ҳаромга бўлинган. Зулмий ҳаромдан ўзига ҳам, ўзгаларга ҳам зарар етади, зулмий бўлмаганидан фақат одамнинг ўзига зарар тегади, дейилган.

Зулмий ҳаром 93 та бўлиб, улар жумласига: инсон ва ҳайвонларга ҳаргиз зулм қилмаслик; бажариш нияти бўлмаган ишга ваъда қилмаслик; олимларни сўкмаслик ва ҳақорат қилмаслик ва бошқалар кирган.

Зулмий бўлмаган ҳаром амаллар (125)га эса: ҳеч кимни гуноҳ ишларга буюрмаслик; пора олмаслик; зино қилмаслик ва ҳоказолар кирган.

Таҳримий макруҳлар ва гумонли ҳаром бўлган ишлардан пайғамбар қайтарган. Қилган киши гуноҳкор деб ҳисобланган. Яъни, саломлашмай сўз бошлаш; уят ва фаҳш сўзларни сўзлаш; уйни одатдан ташқари безаш ва ҳоказо. Жами – 300 та.

Мустакраҳ (енгил макруҳ) амаллар. Уни қилган киши одобсиз дейилган. 60 тадан иборат мустакраҳ амалларга: бировни еяётган овқатига қараб туриш; сувни ётиб ичиш; тиш орасидаги қолдиқларни чиқариб ейиш ва бошқалар кирган.

Ислом педагогикаси мазкур амалларни мактаб-мадрасалар талабалари ва барча мўмин-мусулмонлар учун қўлланма сифатида сингдирган (Аҳмад Ҳодий Мақсудий. Шаръий ҳукмлар тўплами. Т. «Шарқ», 1990. 33 б.)

Педагогик таҳлил ва хулосалар:

1. Ислом педагогикаси одам ҳаётининг турли давр, вазият, вақтини назарда тутиб, ўзига ҳам, бошқаларга ҳам, давлатга ҳам маъқул амалларни, хатти-ҳаракатлар меъёрларини ишлаб чиққан.

2. Ижобий амалларга — савоб, салбий амалларга — гуноҳ, яъни жаннат ёки дўзах ваъда қилиб, рағбатлантирилган, қайтарилган.

3. Яхши амалларни қилиш — одамларни бирлаштирган, ёмон амалларга қарши салбий ижтимоий муносабат ҳосил қилинган. Чунки, салбий амаллар одамга, жамиятга, давлатга зиён келтирган.

4. Амалларга доимо ва ҳамма жойда (муҳтасиблар назоратида) риоя қилинган.

5. Бу амаллар мажмуи умумлашган мўмин-мусулмон характери ҳосил қилган.

6. Янги, истиқлолий ўзбек характери шакллантиришда ислом педагогикасининг дунёвий метод, мезон, тасниф ва усулларидан фойдаланиш зарур.

ЎЗБЕК ХАРАКТЕРИ ВА БОШҚАРУВ

Ўзбекнинг энг асосий фазилатлари нималарда намоён бўлади? Меросимизнинг асосий қирралари, сабоқлари нима? Миллатни бирлаштиришга халақит берадиган нарсалардан озод бўлишимиз керак... Шу масалаларни чуқурроқ ишлаш зарур.

И. Каримов

- **Ислоҳот аввал одамларнинг бошларида, кейин ишларида содир бўлади.**
- **Миллий тараққиётнинг сири нимада?**
- **Миллий тарбия.**
- **Ўзбек характери XXI аср бўсағасида.**
- **Зиёли раҳбар — ислоҳотчи.**

Иқтисодий, сиёсий ислоҳотлар халқ учун, халқ ижросида, давлат — бош ислоҳотчи раҳнамолигида амалга оширилади. Ислоҳотларнинг самарали бўлиши учун — бошқа-

рув, бошқарув самарали бўлиши учун ижрочилар – элимизнинг ҳозирги характери илмий ўрганиш керак бўлади. Мақоламизга эпиграф бўлган дастурий даъватнинг ҳикмати ҳам ана шунда. Халқимиз «Ислоҳот!» дея қалқиб, «Аввал Ватан, кейин – мен!» дея оладиган ватанпарварлар миллатига айланиши керак. Бунга эришиш йўлини Президент И. Каримов: «**Одамларнинг тафакқурини ўзгартириш керак**», дея белгилаб берди. Демак, буюк ислоҳотлар аввал одамларнинг бошларида, кейин ишларида бошланади.

Индустриал Европа халқларини ҳозирги тараққиёт шохсупасига кўтарган энергия – миллий характерда эди. Миллий уйғонишнинг бу маънавий манбаини муҳокама қилиш собиқ совет даврида тақиқланди ва сунъий манба – синфийлик ортига яшириб келинди. Миллий характер – миллий қувватни пайдо қилувчи, сақловчи, миллий давлат тараққиётига йўналтирувчи маънавий манба сифатида кучли, ўртача ёки кучсиз бўлиши мумкин. Миллий характер «озод кишиларнинг энергиясини жамлаб, бир мақсадга йўналтирмаганида, замонавий индустриал давлатлар ҳозирги мақомга кўтарила олмас эди» (Э. Фромм).

Умуммиллий сафарбарликка эришишнинг икки тарзи бор. Биринчиси – эл бошига иш тушганда: душман бостириб келса, қутилмаган табиий офат босганида. Иккинчиси – миллий онгни яратувчилик мақсадларига йўналтириш – миллатнинг тийнати (характери)ни ислоҳ қилиш орқали эришилади. Бунда асосий восита – илмий асосланган, амалий-маърифий, миллий тарбиядир. Бу – миллатнинг **ўзидаги**, унинг **ўзи учун** фойдали, **ўз** заҳира имкониятларини рўёбга чиқаришнинг педагогик таъминланиши демакдир. Бунга Европа амал қилди ва ютди. Қандай қилиб?

Миллий характершунослик Фарбий Европада Уйғониш даврида, буржуа жамиятлари билан бирга дунёга келди, ривожланди. У «Миллий тараққиётнинг сирини нимада?» саволини кун тартибига қўйиб, жавоблар излади. Олимлар «Сир – яратувчан умуммиллий сафарбарлик ва унинг шарти – ислоҳ қилинган миллий характерда», деб жавоб бердилар. Илмий жавобларга амал қилинди: анъаналар тикланиб, миллий белги ва рамзлар яратилган буюк давр» (Э. Хобсбом) бошланди.

Коммунизм йўлидаги гумроҳлик йилларида эса Шарқий Европада давлат, жамият қурилишида хатоларга йўл

қўйилди. Миллий хусусиятларга иккинчи даражали, эски, турғун нарса деб қаралди. Бунинг натижасида «Жаҳон ҳамжиҳатлиги ва қардошлиги!», «Фашизмни енгган озод халқлар дўстлиги!», «Социалистик қадриятлар устуворлиги» каби универсал ғояларга зўр берилди. Бироқ, вақт ўтиши билан ўзбекнинг «Ўсма кетар, қош қолар» ҳикмати Европада ҳам тасдиқланди: қўшилган универсал ғоялар ўзгараверди, ўтаверди. Миллийлик, ўз устуворлигини яна бир карра камтарона исботлаб, ўзгармай қолаверди.

Осиё ва Африканинг миллий мустақилликни қўлга кiritган мамлакатларида ҳам умуммиллий тикланиш, сафарбарликка эришишда миллий характер сиёсий, маънавий, мафкуравий бирлаштирувчи нажоткор ғоя сифатида хизмат қилди. Бу эса миллий характер яратувчилик мақсадларига йўналтирилса, ислохотларнинг бебаҳо омили бўла оlishини исботлади. Натижада «миллий характерология» жаҳон политологиясида, культурантропологиясида, раҳбаршунослигида, маданиятшунослигида, фалсафасида, адабиётида истиқболли йўналиш сифатида юксалди.

Собиқ совет республикаларида эса бу йўналиш 70 йил орқада қолиб кетди. Бунинг сабаби маълум: миллий характерни шакллантириш — миллатларнинг мустақиллик, озодликка интилишига; бу эса истиқлол курашчилари — совет империясининг гўрковлари қўлига илмий ғоя — қурол бериш билан баробар эди. Шунинг учун миллий характерни уйғотишга интилган ҳар бир миллатпарварнинг боши «миллатчилик» кундасига қўйилди.

МИЛЛИЙ ТАРБИЯ

Ўзбек характерини ўрганиш ва ўзгартиришнинг тамал тошини жадид боболаримиз қўйган эдилар. Улар жаҳон кезиб, қиёслаб, ўзбекни замонанинг илғор миллатига айлантириш учун миллий тарбиявий ишга киришдилар. Бу ўз мақсад ва моҳияти билан **ўзбек характерини ислох қилиш** эди. Чунки Туркистоннинг аҳволи жаҳоннинг ўша даврдаги тараққиётидан анча орқада эди. Исҳоқхон Жунайдуллаҳўжа ўғли Ибрат бунинг сабабини шундай тасвирлади: «... Илмий тўғрисида биз халқда чандони аҳамият йўқ, таназзулда турур, бўлак фирқаларни илмдан топган даража ва маданиятларини кўриб, ҳеч ҳаракат қилмайдурлар.

Илмни асоси маишат эканин таҳқиқ ила билганлари йўқ! Бу сабабдин омилари кўб, ишларинда аҳамият йўқ, таваккул ила қоринлари тўқ!.. Шояд мундин буён саодат ва фазилат қадрин билсалар!»

Миллий тарбия заруратини ХХ аср охирида кўтарган замондошимиз Иброҳим Фафуров бу ҳақда: «... Турли мураккаб ва чигал сабаблар билан Туронзаминда кейинги уч аср мобайнида шундай ҳафсаласизлик ҳукм сурди. Урф-одатларни адо этишнинг ўзи билангина кифояланиш оқибатида ҳафсаласизлик тобора урф бўлди. Ўн тўққизинчи асрда у миллий миқёсдаги ҳодисага айланди. Чекка мамлакатга тобе бўлиб қолиш бу ҳафсаласизликни янада кучайтирди», деб ёзди.

Хабарсизлик, ҳафсаласизлик, меҳнатга, эл-юрт равнақи ва ободончилигига иштиёқсизлик, келажак учун курашмаслик, ғайратсизлик умуммиллий даражада намоён бўлганлиги туфайли жадидчилар миллатни бу сифатлардан маърифий йўл билан тозалаш йўлини танладилар. Ўзбек характерини ХХ асрнинг пешқадам миллатлари даражасига кўтариш учун қатор чора-тадбирлар, вазифаларни белгилаб, қисман бўлса-да амалга оширдилар. Совет тузуми миллатпарварларнинг бу саъй-ҳаракатларига чек қўйди. Коммунистик тарбия совет характерини шакллантиришга киришди. Ўзбек халқига меҳмондўст, меҳнатсевар ва пахтакор бўлишга рухсат берилди. Булар — ўзбек-совет характерининг етакчи чизгилари сифатида кўкларга кўтариб мақталди. Миллий ўзликни, миллий давлатчиликни, миллий келажакни орзу қилишга, анъаналарни тиклашга қаратилган ҳар қандай интилишга миллатчилик айби тўнқалди. Шу сабабли совет характерини ўзбек муҳити тўла қабул қилмади. Ижтимоий конформизм — расман совет кишиси, қалбан ўзбеклик, расман атеист — қалбан мусулмонлик уч авлодда давом этди. Совет характери совет тузуми каби асосан ишхонада, кўчада яшади. Ўзбеклар совет характерини ишхонада, кўчада қолдириб, оилаларида, уйларида, маҳаллаларида миллий ҳаётга — ўзлигига қайтар эдилар. Миллий характер шу тариқа 70 йилдан зиёд бир-бирига зид икки таркибий қисмга бўлиниб, иккиланиб яшади, парваришсиз қолдирилди. Чунки, жадидчилардан кейин ўзбек миллий тафаккурини, характерини

жаҳоннинг мутараққий миллатлари даражасига кўтариш иши тўхтаб қолди. Миллий мустақилликкина бизга **Миллат дардларига дармон бўлиш** имконини берди. Шу боис, бу масалада ҳам мозийга қайтиб иш кўриш хайрли. Жадид боболаримизнинг халқимизни пешқадам миллатга айлантиришга қаратилган қуйидаги ғоялари бугунги ислохотлар учун амалий аҳамиятга эга:

1. Миллатнинг миллий онгини, ватанпарварлигини уйғотишга, ўз ҳақ-ҳуқуқларини танишга даъват қилдилар.

2. Дунёдан хабардор қилишга уриндилар.

3. Миллий онгни юксалтириш учун миллий тарбия кераклигини асосладилар.

4. Урф-одатларни адо этиш билангина кифояланиб яшашни танқид қилдилар.

5. Миллат характеридаги хабарсизлик, ҳафсаласизлик, хушёқмаслик, масъулиятсизлик, журъатсизлик, уқувсизлик, ғайратсизликка қарши маърифий курашга чақирдилар.

6. Миллий ғоялар кўтарилган журналлар, газеталар, илк босма китоблар, шеърлар, қўшиқлар яратдилар.

7. Илм тарғиботига ундадилар.

8. Шоир, олим, соҳиби урфонларни миллат тақдири устида бош қотиришга даъват қилдилар.

9. Ўша пайтдаги миллий ҳаёт тарзидаги қолюқлик сабабларини ахтардилар.

10. Мактабни ислоҳ қилиб, керакли, фойдали илмларни ўрганишга даъват қилдилар.

11. Миллат фойдасини кўзлаб қиёсий фикр юритишга ундадилар.

12. Миллий ориятни уйғотишга уриндилар.

13. Ҳуқуқий саводхонлик, қонунларга риоя қилиш миллатни интизомли, якнафас қилишини уқтирдилар.

14. Европа илм, техника ва қонунларга қаттиқ риоя қилиш орқали шунчалар катта тараққиёт йўлига чиққанлиги устида мунтазам қиёсий фикр юритишга ундадилар.

15. Ўтмишдаги соғлом, фахрли илдизларга таяндилар.

16. Миллийликни сақлаб қолган ҳолда замонавийлашувга даъват қилдилар. (XX аср ўрталарида миллий мустақилликка эришган Осиё ва Африка мамлакатларининг миллий модернистик тараққиёт йўлини танлаганликлари жадидлар танлаган йўл тўғрилигини тасдиқлади.)

17. Ўтмиш меросга лоқайдлик, ўз тарихий анъаналарини ҳурмат қилмаслик, маънавий-ахлоқий ишончсизлик, миллат шарафи учун кураш туйғусининг кучсизланишига қарши маърифий курашга чақирдилар.

ЎЗБЕК ХАРАКТЕРИ XXI АСР БЎСАҒАСИДА

Миллатнинг ҳаётбахш тиниқлашувига мустақил ўзбек давлатининг Президенти ҳомий, ташаббускор бўлиб чиқди. Санаб ўтилган 17 чора-тадбир, шарт-шароит Ўзбекистонимизда муҳайё қилинди. Бироқ, халқимизнинг иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий тафаккурининг ўзгариш суръати ва сифати қониқарли бўлмапти. Бу ҳақли равишда Президентимиз томонидан танқид қилинмоқда. Бунинг сабаби нимада?! Бу саволга жавобни миллатни кимлар, қачон, қаерда, қандай тарбиялаётганлигидан, тарбиялаши кераклигидан изламоқ керак.

Газета, радио, журнал, ТВ одамларни ўзгартириш (миллий истиқлол характерини шакллантириш) йўлида қатор тадбир-чоралар кўрмоқда. Миллий мавзуларда турфа кўрсатув, эшиттириш, суҳбат, мақола, китоблар яратилмоқда. Таҳлил қилиб, тарихий ва замонавий мавзуларни тарозининг икки палласига қўйиб қаралса, тарихийлик босиб кетади. Халқимизнинг ўз тарихини билишга бўлган ташналигини қондириш талаблари шуни тақозо қилади. Бу йўналиш ижодкорлар, тарихчи олимларимиз шижоатининг маҳсули сифатида таҳсин ва рағбатга сазовор. Лекин миллатнинг ҳозирги ва келажаги муаммолари долзарбликда ўтмиш муаммоларидан қолишмайди. Ўзбекиннинг ҳозирги, истиқлолий характери унинг келажагини белгилайди. Буюк келажакни буюк характер яратади. Демак, ўзбекиннинг ҳозирги характери ва истиқлолий характер талаблари масаласи кун тартибига қўйилиши керак. Бу иш махсус, яъни режали илмий-тадқиқот ва ташвиқот дастурига айлантирилса, ислоҳотлар сифатини кескин ўзгартирувчи амалий иш бўлади.

Одамларни ўзгартириш самарали бўлиши учун ташвиқот **«XXI аср бўсағасида ўзбек характерида қандай сифатлар мужассам?»** деган саволга жавобдан келиб чиқиши керак. Бу саволга олимларимиз: андишалилик, хушмуомалалик, ширинсуханлик, меҳмон кутишдаги қўли

очиқлик, сахийлик, одоблилик, ота-она, катталарга муносабатда самимийлик, иноқлик, инсон қадрини юқори тутиш, ифбатлилик, ўзаро ёрдам, виждонлилик, гўзалликни тушуниш, санъат, адабиёт, тасвирий санъат турлари, тили, байрамлари, пазандалиги, мақоллари, қомат тутиши, кийиниш ибоси, имо-ишоралари, табассуми, уйқуси, хаёлоти, маросимлари, халқ ижодиёти, таъби, диди ва бошқа сифатларни қайд қилиб жавоб бердилар. (Х. Узоқов, Э. Ғозиев, А. Тожиев.)

Бу фазилатларнинг сўзсиз ижобийлигини эътироф этмоқ керак. Лекин уларнинг барчаси шахслараро муносабатларга хос, кундалик майший ва бадий-эстетик моҳиятга эга. Янги давр, ислоҳот талаблари эса янги фазилатларни — ҳар бир фуқаронинг давлат даражасида фикр юритишини, «Аввал Ватан, кейин — мен!» дея миллий давлатни юксалтиришга ўз ҳиссасини қўшишини талаб қилмоқда. Бунинг учун БУЮК ИСЛОҲОТ ХАРАКТЕРИ шакллантирилиши керак. Чунки буюк ислоҳот учун меҳмон кутишдаги қўли очиқлик, одоблилик, пазандалик, кийиниш ибоси, сахийлик камлик қилади. Ўзбек характери ватанпарварлик, ишбилармонлик, ташаббускорлик, фидойилик, умуммиллий бирлик, тadbиркорлик, масъулиятлилик, ҳафсалалилик, жаҳондан хабардорлик каби фазилатлар билан бойитилиши, кучлантирилиши керак. Табиб беморни даволашдан олдин ташхис қўйгани каби, руҳий, миллий руҳият саломатлигини тиклаш ҳам илмий ташхисдан бошланмоғи лозим. Яъни, элимизнинг ватанпарварлик, ишбилармонлик, ташаббускорлик, фидойилик, умуммиллий бирлик, тadbиркорлик, масъулиятлилик, ҳафсалалилик, жаҳондан хабардорлик каби фазилатларининг ҳақиқий ҳолати ўрганилиб, кучлантиришнинг илмий чоралари кўрилмоғи керак. Бу ишни янги, илмий, замонавий педагогик технология — миллий тарбия амалга ошириши мумкин ва керак.

ЗИЁЛИ РАҲБАР – ИСЛОҲОТЧИ

Раҳбарлар барча замон ва маконларда одамларнинг тарбиячилари бўлиб келишган. Бу фазилат бугунги куннинг раҳбарлари учун ниҳоятда зарур.

Дарҳақиқат, кимга одамлар кўп кўз тикса, кимни кўп кузатса, кўп кутса, ҳурмат қилса, ким мажлис, маъракаларнинг тўрида ўтирса, иззатланса, унинг айтган гапи,

фикри халқ томонидан тўғридан-тўғри қабул қилинади, амал қилинади. Халқимиз орасида кимлар ана шундай эъзозга сазовор? Раҳбарлар ва зиёлилар. Жамоа хўжалиги раиси, мухбир, бошқарма бошлиғи, ёзувчи, фабрика директори, бирлашма раиси, шоирлар қатнашаётган хоҳ расмий, хоҳ норасмий муҳит уларнинг сўзларига интиқ. Давлат ва миллат, шахс манфаатлари бирлиги ҳақида ҳаётий, маънавий, ҳуқуқий, сиёсий, иқтисодий фикрлари билан раҳбар кадр ўзи билиб-билмаган ҳолда уни тинглаётган 5–10–50 киши тафаккурини тўлдиради. Ҳар куни!!! Турли жой ва маъракаларда, йиғинларда!!! Тинглаган кишилар унинг келишигача билмаган янги маълумотга эга бўлишади. Олинган янги билимлар янги тафаккурни, ўзига, миллатга, давлатга янги муносабатни шакллантиради (бу ижтимоий педагогикада исботланган). Демак, ҳар бир каттаю кичик раҳбар шу тариқа ўз жамоасида, ўзи қатнашган ҳар бир йиғин, давралар иштирокчиларида янги, мустақиллик тафаккурини ҳосил қилувчи – мактабсиз, китобсиз, қалам-дафтарсиз ўқитадиган, тарбиялайдиган азиз киши, зиёли бўлмоғи керак.

Тўғри, айрим эскича фикрловчи раҳбарлар бу истиқлолий заруратни энсаси қотиб, «Аввал иқтисодий кўтарайлик. Раҳбар тарбиячи эмас. Ишни ташкил қилиб, давлат буюртмаларини бажарса бўлди-да. Халқни тарбиялаб бўларканми?» деб кутиб олишлари ҳам мумкин. Раҳбар кадрларнинг тарбиячилиги нафақат маънавий, балки иқтисодий фойда келтиради. Ўзгарган, фаол, хабардор, иқтисодий билимдон, ҳафсалали, ғайратли, миллий гурурли кишилар ҳам ўзларини, ҳам ҳудудни иқтисодий юксалтирадилар. Чунки айнан шу фазилатлар шаклланмаганлиги туфайли ислоҳотлар суръати ва сифати республика раҳбарияти томонидан танқид қилинмоқда. Шу сабабли, жойларда ҳар бир раҳбарнинг ислоҳотларга қўшаётган ҳиссасини сарҳисоб қилишда уларнинг одамларни ўзгартириш, яъни миллий тарбиячилик лаёқатини ҳам ҳисобга олиш фурсати етишди.

Ижодкор, изланувчан, ташаббускор ва тadbиркор миллий характерлар Европани уйғотди, юксалтирди. Истиқлол ўзбек халқига ҳам ана шундай имконият берди. Ўзбек халқи ҳам ундаги яратувчан заҳира имкониятлари уйғотилса, XXI аср бошида «Ўзбек мўъжизаси»ни бошлаб бериши мумкин. Бу эса раҳбарлардан, маънавият ва маърифат,

мафкура, тарбия соҳаси вакилларида миллий характери- миз хусусиятларини, одамларни ислоҳотга илҳомлантириш- нинг илмий услубларини эгаллашни; халқимизнинг муд- раб ётган, уйғотилса ислоҳотларни тезлатувчи фазилатла- рини ишга солишга махсус киришишни тақозо қилади. Ана шунда ислоҳот аввал одамларнинг бошларида, кейин иш- ларида, ҳар куни бир янгиликда намоён бўлаверади.

ФИДОЙИЛИК – МИЛЛИЙ ТАРБИЯ МАҲСУЛИ

... Зиёлилар изланишларни чуқурлаштириб, маф- курамининг асосий мақсадларини халққа содда, ҳаққоний, тушунарли тарзда ифодалаб беришлари лозим.

Ислом Каримов

Педагогика – инсонни, миллатни, инсониятни тар- биялаш илми. Шўролар унинг чегарасини «болаларни ўқитиш ва тарбиялаш ҳақидаги илм» сифатида сунъий то- райтиришди. Педагогиканинг бир вакили сифатида ва- тандошлар билан фидойилик ҳақида суҳбат қуришга, фидойиликнинг табиатини, ҳозирги ижтимоий аҳамия- тини илмий-оммабоп тарзда очиб бермоққа журъат қил- дик. Чунки, Ўзбекистон халқининг оммавий фидойили- гига фақат умуммиллий тарбия ва уни мақсадли ташкил қилиш орқалигина эришиш мумкин ва керак. Ана шунда- гина халқимиз тафаккурини миллий ғоя асосида ислоҳ қилиш, буюк келажак сари сафарбар қилиш, ислоҳотлар тантанасига тезроқ яқинлашиш мумкин бўлади.

Педагогикада одамнинг қандай шахс бўлиб етишуви ўртача 40% – муҳитга, 15% – ирсиятга ва 45% – тарбияга боғлиқлиги илмий исботланган. Демак, ХХI аср ўзбекла- рининг характери, маънавий энергияси, фидойилиги қан- дай бўлиши содда қилиб айтганда ўртача 40% – муҳитга, 15% – ирсиятга ва 45% – тарбияга боғлиқ. Ирсиятни ўзгар- тириш қийин ва узоқ муддат талаб қилади. Лекин ҳар бир ўзбекистонликни, Ўзбекистон халқининг феъл-атворини, маънавиятини такомиллаштириш, эски, зарарли қараш- лардан поклашнинг 85% имконияти бизда бор. Муҳит ва тарбияни ислоҳ қилиш, такомиллаштириш ўз қўлимиз- да, ўзимизга боғлиқ. Тарбия қанча мукамал бўлса, мил- латлар шунча бахтиёр бўлади (*К. А. Гельвеций*).

Келинг, мисол тариқасида тарбия маҳсули бўлган фидойилик ҳодисасининг «ичига» кирайлик. Фидойилик, фидокорликнинг ўзаги «фидо», яъни ўзни аямаслик, ўзни бағишламоқни англатади. «Фидойи» сўзининг луғавий маъноси эса бирор кимса, нарса ёки гоёга астойдил берилганлик, унинг учун жондан кечишга ҳам тайёрлик, содиқликни билдиради. Иккинчи маъноси — кўнгилли, ўз ихтиёри билан келган аскар демакдир. Фидокорлик эса, ўздан кечиб, берилиб ишлаш, жонбозликни англатади (Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2 томли, II том, М., «Рус тили» нашриёти. 1981. 299-бет). Маълум бўладики, қадрдон дўст ҳаётини сақлаб қолиш учун ўз ихтиёри билан қон топшираётган дўст; уйқусидан кечиб бешик тебратаётган она; қўрқувни енгиб, диний ақидапарастлар ва уларнинг гумашталарини фош қилишда жасорат кўрсатган ватандош; давлат, миллат ҳақида хиёнатни кўрса, «орамизни бузиб нима қиламан» демай рўй-рост, қўли, сўзи, фикри билан қарши турувчи ҳар бир ўзбекистонликни бугунги куннинг фидойилари сафига қўшиш мумкин.

Жаҳон халқларининг миллий тарихларига назар ташлар эканмиз, ҳар бир миллатда ватанпарвар фидойиларнинг борлиги, кўплиги миллат тараққиётини юксалтирганини кўрамиз. Бунга мисол кўп: Конфуцийнинг миллий бирликни сақлаш йўлидаги фидойилиги туфайли миннатдор хитой халқи уни 2300 йилдан буён «Буюк муаллим» дея эъзозлаб келмоқда; Муҳаммад пайғамбар (с.а.в.) ўз хузур-ҳаловатларидан кечиб, жонларини хавф остига қўйиб жоҳил қабилаларни ҳидоят йўлига бошладилар; Соҳибқирон Амир Темурнинг фидойиликлари миллатнинг дардларига дармон бўлмоқ каби шиорларининг амалида намён бўлди; Мир Алишер Навоий «турк элини якқалам қилиш»га ўз муборак умрларини фидо қилдилар; Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий, Ал-Хоразмий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Нақшбандий, Яссавий, жадид боболаримизни миллат эъзозига мушарраф қилган сабаб — уларнинг турли соҳалардаги беғараз фидойиликлари, ўздан кечишлари эди.

Фидойиликнинг икки асосий кўриниши бор. Киши меҳнаткаш қумурсқадай кеча-кундуз жонини аямасдан, шахсий манфаати йўлида меҳнат қилиши ҳам фидойилик. Бу ҳам яхши. Лекин рўшнолик кўрмаса, халқ, миллат улар-

ни ўз муҳаббати билан сийламайди, узоқ хотирламайди. Фидойиликнинг энг афзали — эл, Ватан, миллат манфаатини ўйлаб кўрсатилувчи онгли фидойиликдир. Кўча, қишлоқ, маҳаллангизда яшаган, яшаётган ҳурматли кишиларнинг номларини бир эслаб кўринг-а. Уларнинг номларини ҳурмат-иззатга буркаган нарса — ўзларига зарар келтириб бўлса-да, кўча, қишлоқ, маҳалла, туман, шаҳар, Ўзбекистон учун қилган беғараз хизматларидир.

Фидойилик — ният, сўз, амалдаги кўринишларга эга. У кишининг ўзи севган нарсаси, кишиси, гоёси, ери (Ватани) равнақи учун кўнгилли ва онгли жонбозлик қилишида намоён бўлади. Ана шунинг учун ҳам фидойилик, «агарда у миллатнинг онгли ватанпарвар бирлиги гоёси» (И. Каримов) билан суғориб шакллантирилса, миллат ва Ватанни бир-бирига боғлаб, юксалтирувчи яратувчан моддий кучга айланади. Умуммиллий фидокорона кўтаринкилик — миллатга моддий ва маънавий юксалиш ҳуқуқини, имконини беради. Фидойилик ҳар бир халқнинг миллий тараққиёти учун ҳаводек зарур. Зеро, фидойилик миллатни миллат қилади, миллат эса Ватанни озод ва обод қилади.

МИЛЛАТ ВА ВАТАН

Ўзбекистон — жуғрофий рамзларга эга. Яъни, Ўзбекистонни «Ер шарининг бир қисми, горизонтал 30-50 градус, вертикал 50-80 градус меридианлари орасида жойлашган ҳудуд» деб тушуниш ҳам мумкин. Бироқ бу Ўзбекистонни ҳис-туйғусиз, сайёҳларча тушуниш бўлар эди. Ўзбекистон — миллатнинг тани, миллат эса — Ўзбекистоннинг жонидир. Бир лаҳза Ўзбекистонни ўзимизнинг ўзбекчиликсиз, миллий тил, маънавиятдан айри тасаввур қилиб кўринг-чи. Худо асрасин — сиз «территория»ни, ерни кўрасиз ёки миллатни Ўзбекистонсиз тасаввур қилиб кўринг... Минг алҳазар! Сиз — «аҳоли»ни кўрасиз. Аён бўладики, «ўзбекчилик»сиз — Ўзбекистон, Ўзбекистонсиз (Ватансиз) — миллат мавжуд бўла олмайди. Бизга жони омон, тани саломат Ўзбекистон керак. Зеро, ана шундай Ўзбекистоннинг келажаги буюқдир.

Сизнинг сийратингизда Ўзбекистон бор. Сиз — Ўзбекистонда, Ўзбекистон — Сизда яшайди. Ана шу ягона Ўзбекистоннинг буюк келажагига ўз ҳиссасини қўшмаган ва-

тандошимизнинг Ўзбекистон ҳавосидан нафас олишга маънавий ҳаққи йўқ.

Умуммиллий ватанпарварона бирлик — умуммиллий ватанпарварона фидойиликнинг ичи, умуммиллий ватанпарварона фидойилик — бирликнинг сиртидир. Бу оташнафас ўзбек шоирлари тилида шундай янграмоқда:

*Мен нечун севаман Ўзбекистонни?
... Пахта ўсмайдими ўзга ерда ё?
Ёки қуёшими севгимга сабаб?
Ахир қуёшли-ку бутун Осиё!*

Абдулла Орипов

Миллий фидойилик кучайиб, сусайиб туради. Кучайса, миллат инсоният тарихи саҳифаларида ижобий намуна сифатида шарафланади, сусайса ... унут бўлади. Чунки ватанпарварона фидойилик бўлмаса, миллат ўзининг ташаббускорлик, ижодкорлигининг ҳаракатлантирувчи кучидан, қувватидан жудо бўлади.

БОЗОР ВА ФИДОЙИЛИК

Ўзбекистонда кечаётган иқтисодий ва маънавий ислохотлар айрим жиҳатлари билан кейинги 50 йил ичида Япония, Туркия, Қурия, Германияда кечган ислохотларга ўхшайди. Бу ўхшашлик — бозор иқтисодиёти шароитида умуммиллий фидойиликни уйғунлаштириш заруратида. Бу шарофатли зарурият Япония, Туркия, Қурияни жаҳонга маълум юксак пиллапояга кўтариб, умуммиллий немис бирлигини яратиб, энди биз — ўзбекларни уйғотмоқда.

Бозор иқтисодиёти миллатимиз учун ёт, мавҳум воқелик эмас. Биз фақат 70 йилдан сал ортиқроқ вақт бозор муносабатларидан четда яшадик, холос. Миллатимизнинг 3000 йиллик тарихи олдида 74 йил — бир дақиқадай гап. Шуниси қизиққи, бозор иқтисодиёти шароитида Мовароуннаҳрда фидойиликнинг ажойиб, миллий намуналари яратилди. Бошқача қилиб айтганда, Мовароуннаҳр маънавияти, маданияти, санъати, илм-фани бозор иқтисодиёти даврида гуллаб-яшнаган. Биз ҳозир мустақил Ўзбекистонда бозор ва фидойилик уйғунлигига эришишнинг янги босқичида яшаяпмиз. Бу — ўлкамизда Х асрдан бошлаб кенг ёйилган жавонмардлик — фидойилик ҳаракатини 1000 йилдан кейин, қайта, янги мазмун билан

тиклашни тақозо қилмоқда. Чунки фидойилик – сусайтирилган, мудраётган, лекин, азалдан мавжуд бўлган миллий фазилатимиздир. Ана шунинг учун ҳам миллатимизда фидойилик фазилати илдизларига – сув, шаклига замонавийлик бахш этмоқ керак.

Профессор Н. Комилов Хусайн Воиз Кошифийнинг «Футувватномаи Султоний ёхуд жавонмардлик тариқати» номли рисолаи ўзбек тилига ўтириб, чоп қилдирдилар. Бу – Президентимиз И. Каримовнинг «миллатнинг онгли ватанпарвар бирлигига эришиш» кераклиги ҳақидаги даъватларини амалга оширишимиз учун ибратли маънавий манба бўлади. Чунки, юқорида таъкидлангани каби жавонмардлик, фидойиликни бизга четдан олиб келишга зарурат йўқ. Ўзбекистонимизда унинг маънавий илдизлари мавжуд. Четдан тарбиявий ғоя олиб келишнинг жароҳатини бир маротаба (коммунистик тарбия мисолида) синаб кўрдик ва етар.

СИНГАПУР САБОҒИ

Нима учун иқтисодий муаммолар билан курашаётган Ўзбекистонда миллий ғояга, миллий мафкурага бу қадар катта эътибор қаратилмоқда? Ёки бозор иқтисодиётини мафкурадан ташқарида, яъни молу дунёга бўлган нафсни яйратмоқ, деб тушуниш қандай оқибатларга олиб келади?

«Донолар ўзгаларнинг хатоларидан сабоқ олади», дейдилар. Аниқроғи, энди сўз қарийб 30 йилдан кейин Сингапурнинг – Ватанга, сингапурликларнинг – миллатга айланишга қилган азму қарори ҳақида.

Сингапур раҳбарлари 1965 йилда миллий мустақиллик қўлга киритилгач, ўтган 25 йил давомида фақат миллий даромад, саноат моллари ишлаб чиқариш суръатини ошириш билан муттасил машғул бўлдилар. Ва баногоҳ... мустақил Сингапур тарихининг 23-йилига келиб «Оқ китоб» – миллий давлат мафкураси асослари чоп қилинди. Бу китоб – ҳужжатда давлат мафкураси ва Сингапур фуқароларида тарбиялаш лозим бўлган маънавий, миллий қадриятлар асослари ифодаланди. Яъни:

- миллат манфаатлари – шахсий, уруғ, миллий гуруҳлар манфаатларидан, жамият манфаатлари шахсий манфаатлардан устундир;

- оила – жамиятнинг асосий бўғинидир;
- жамият шахсни қўллаб-қувватлайди, ҳурмат қилади;
- ижтимоий зиддият бартараф қилиниши, ҳамжиҳатлик таъминланиши керак;
- миллатлараро ва динлараро уйғунликка эришмоқ керак. Демак, ёш авлодларни ана шу руҳда тарбияламоқ кераклиги эътироф қилинди.

Қизиқ, 1965 йилдаёқ мустақилликка эришган, «иктисодий мўъжиза» рўй берган Сингапур давлатига 90-йилларга келиб фуқароларни миллий мафкура руҳида тарбиялаш нега бунчалик зарур бўлиб қолди? Бунинг сабаблари:

1) эмиграция – ватанни тарк этаётган ёшлар сони тобора ошаётганлиги. Бунинг сабаби моддий манфаат, бойлик орттириш эмас, балки, энг ёмони – Ватанга муҳаббат, Ватан туйғусининг сўнганлиги бўлиб чиқди. Чунки сўралганлар «бу ернинг бошқа ерлардан фарқи қолмаганлигини, ҳамма нарса «фойда – зарар» тушунчаларига бўйсуниб қолган»лигини қайд этишди;

2) Сингапур ҳукумати мафкурасиз мамлакат ўз қиёфасига эга бўла олмаслигини, бундай мамлакатнинг келажаги хавф остида қолишини билиб қолдилар;

3) мамлакатда оилаларда қўйди-чиқдилар сони кўпайиб кетди;

4) ёшларнинг аждодларга, ёши улуғларга ҳурмати тобора камая борганлиги ва бошқалар деб тан олинди.

Бу ҳақда мамлакат Бош вазири Ли Куан Ю : «Бу ҳали бошланиши, холос... Мен Сингапурнинг давлат сифатида тобора космополитлаша бораётганлигини кўриб, ўзимга ўзим: «Оқибати нима билан тугар экан-а?.. Турли сиёсий фирқаларга мансублигимизга қарамасдан бизни – сингапурликларни бирлаштира оладиган гоё борми? Ахир биз бошқа мамлакатлар фуқароларидан нимамиз биландир ажралиб турмоғимиз, ўз қиёфамизга эга бўлмоғимиз керакку, дедим», – дейди (Труд, 1991 йил 9 август).

Хуллас, шу тариқа Сингапур давлат мафкураси ишлаб чиқилиб, ҳукумат томонидан маъқулланди ва бундан буён муҳокама қилинмаслиги қайд қилинди ва амалга оширилмоқда. Давлат миллий мафкурасининг, яъни «Оқ китоб»нинг яратилиши космополитизм («Менинг Ватаним – Ер курраси»гояси)нинг Шарқ турмуш тарзи, анъаналари, миллий

онг, гурур, ватанпарварлик туйғуларига салбий таъсирига қарши (кечкиб бўлса-да) кўрилган чора эди.

«Сингапур синдроми» Россияда ҳам кузатилди. Россия ҳукумати ҳам Умумроссия ватанпарварлигини тарбиялаш заруратини 1994 йилнинг охирида англадилар ва тезкор амалга оширмоқдалар. Бу ҳақида Россия Давлат Думаси депутаты, «Ватанпарварлик тарбияси дастури» муаллифларидан бири профессор Рамазон Абдулатипов шундай деган эди: «Биз ҳозир Умумроссия ватанпарварлигини шакллантириш Давлат дастури устида ишламоқдамиз. Бу дастурда ҳар бир автоном республикада (миллий мансублигидан қатъи назар) ҳар бир россияликда Умумроссия ватанпарварлигини шакллантиришнинг хусусий ва умумий дастурларини тузмоқдамиз. Масалан, ҳозирга келиб Бошқирдистон республикасида, Оренбург худудиди ва бошқа минтақаларда ватанпарварлик тарбиясини амалга оширишнинг дастурлари амалга оширилмоқда» (Останкино телекомпаниясининг «Час пик» кўрсатувига берилган интервьюдан. 1994 йил 9 ноябрь).

Хуллас, ватанпарварлик, умуммиллий фидойилик махсус, режали шакллантирилмас экан, ҳар қандай жамият ватансевмаслик, лоқайдлик каби миллатни ичидан кемирвучи касалларга чалинишига аянчли мисоллар бор. Юқорида келтирилган мисол республикамизда маънавият, ёшлар тарбияси бобида олиб борилаётган маърифий сиёсатнинг нақадар узоқни кўзлаб белгиланганлигига, асосланганлигига қиёсий мисол бўлади.

Шу ўринда халқимизнинг қарийб ярмини ташкил этувчи қатлам — болалар ва ўсмирларимизни миллий истиқлолий руҳда тарбиялашнинг ҳолатига махсус тўхталмаса бўлмас.

ФИДОЙИЛИК УРУҒЛАРИ ВА ВАТАН БАҲОРИ

Миллий тарбиявий қадриятларимизни, таъбир жоиз бўлса, маърифий уруғ, доналарга ўхшатиш мумкин. Халқимиз собиқ мустамлака тупроқда бу уруғларни экиб, ундирилмаса-да, ўзининг миллий тафаккури — жавоҳир сандиғида авайлаб, қуритмай сақлаб келди. Президентимиз фидойилигининг шарофати билан ушбу маърифат уруғларини саралаб олиб, ундириш палласига етиб келдик. Чунки, мустақиллик тамоман бошқача — янги миллий характерга

эга бўлган янги авлодни — Ўзбекистоннинг фидойи, ватанпарвар фарзандларини тарбиялашни талаб қилмоқда.

Бироқ, бир мафкуравий муаммо бор: ҳозир мактаб парталарида ўтирган ўғил-қизларимизнинг миллий, мафкуравий тарбияланганликлари ҳақида, уларнинг эртага қандай кишилар бўлиб етишишлари мумкинлиги ҳақида, маънавий қуввати ҳақида ишончли маълумотларга эгамизми?

1999 йил мактаб, лицей, коллеж, университетлар битирувчиларининг қанчаси қандай баҳолар билан тугатганлиги тўғрисида аниқ маълумот бор. Ўша битирувчиларнинг неча фоизи мустақилликни мустақамлашда фидойи бўла олишига ишонтирувчи далилларимиз борми? Билимни ўлчаш услубияти қанча ривожланган бўлса, тарбияланганликни ўлчаш, аниқ ҳисоб-китоб қилиш услублари ҳам шунча ривожланган. Демак, мактаб, лицей, коллеж, университетлар ўқувчи-талабалари тарбиясини тамоман янги даражага кўтариш лозим. Аслида фидойиликнинг заминиди ҳар кунги, машаққатли, илмий, мақсадга аниқ йўналтирилган тарбия, миллий тарбия ётади.

Ёшларимизни биз замонавий билимлар билан ўқитиб баҳоласанг-у, тарбиясини баҳолай олмасанг, бошқалар «тарбиялашади». Мафкуравий ғанимларимизнинг хуружлари машъум 16 февраль воқеаларидан кейин ҳам давом этмоқда. Миллий тарбия орқали ёшларни зарарли ғоялардан ҳимоя қилиб, уларда миллий-мафкуравий, курашчанлик шакллантирилиши зарур. Чегараларимизда жангчиларимизнинг жанговар тайёргарлиги қай даражада бўлса, мафкуравий курашга ҳам шундай жанговар тайёргарлик бўлиши шарт. «Ёшларимизни ҳеч кимга бермаймиз! Ёшларимизни ўзимиз тарбиялаймиз!» деган улуғ ғоя кўтарилди. Бунга жавоб тарзида Ўзбекистон мактаб, олий ва ўрта махсус ўқув юртлари ёшларида миллий ғоя, мафкура даражасини аниқ ўлчаб борувчи ва кафолатли шакллантирувчи амалий, педагогик-психологик асосланган «Миллий, мафкуравий тарбия дастури» ишлаб чиқилмоғи зарур. Зеро, ОГОҲЛИК, буюк жадид бобомиз Абдулла Авлонийнинг «тарбия биз учун ё ҳаёт, ё мамот, ё нажот, ё ҳалокат, ё саодат, ё фалокат масаласидур» деган шиори ҳар саҳар эшикларимизни қоқмоқда.

МИЛЛИЙ МАФКУРАНИНГ БУГУНГИ ВАЗИФАЛАРИ

Одамларнинг муайян номда ва ҳудудда тарихан шаклланган, маънавий, маданий, сиёсий ва иқтисодий манфаатлар бирлигида намоён бўлувчи ҳамдўстлиги элат, халқни миллат мақомига кўтарди. Шу боис миллий мафкура — маънавий-сиёсий масала ҳамдир. У нафақат газета, журнал, радио-телевидение, маъруза, аудиторияларда, балки ҳар куни, ҳамма жойда, ҳар бир ўзбекистонликнинг хатти-ҳаракатида намоён бўлмоғи керак. Ана шунда миллий мафкура, умуммиллий бирлик ички ва ташқи ғоявий мухолифларимизга қарши янада самарали ишлайди.

Миллий мафкура шундай метин эътиқод ҳосил қилиши керакки, ҳар бир ўзбекистонлик эртага тонгда қуёш чиқишига қанчалик ишонса, давлат сиёсати, бизнинг тутган йўлимиз ҳақлигига, буюк келажакка шунчалик ишонсин. Зеро, ана шу ишонч мамлакатимиздаги барча дин, миллат, элат, табақалар вакиллари умуммиллий ғоя атрофида бирлаштиради, жипслаштиради. Бунинг учун мафкура оммабоп бўлмоғи керак. Яъни, мафкура одамларга «миллий ғоя атрофида бирлашув, жипслашув» қандай бўлишини тасвирлаши, кўрсатиб бериши керак. Акс ҳолда, Ватани севувчи, лекин ўз маҳалласи, подбедзи, ишхонаси, қишлоғи тупроғидаги экологик қусурларни сезмайдиган, инсониятни севувчи, лекин қўшниси билан келишмайдиган, диний ақидапарастликни ёмонловчи, лекин ақидапарастликни зимдан ёқлаётган суҳбатдошига қарши сўз айтишга ботина олмайдиган кишилар ўз хатти-ҳаракатларини баҳолай олмайдилар. Яхши ёки ёмонлигини англай билмайдилар. Демак, халққа Президентимиз асослаган миллий ғоя атрофида «жипслашган огоҳ Ўзбекистон халқи» ва бунинг акси «жипслаша олмаган, лоқайд эл» намуналари орасидаги зиддият кўрсатилиши керак. Ана шунда «юз марта эшитгандан бир марта кўрган афзал» мақоли ишга тушади. Демак, бу — миллий мафкуравий ишлар самарадорлиги юз мартага ошади, деган гап. Шундай эмасми?

«Бу дунё кураш майдонидир... Ҳар бир миллатнинг саодати ва иззати, албатта, шу халқнинг ички интизоми ва тотувлигига боғлиқ» (А. Фитрат). Президентимиз кўтарган миллий ғоя буюк жадид боболаримиз армонларини рўёбга

чиқармоқда. Бунинг учун миллий мафкура талабларини ҳар бир ўзбекистонликнинг одатига, ҳар кунги хулқ-атворига, ички интизомига айлантиришимиз зарур. Бу миллий мафкуравий тарбия масаласидир. Ҳа, бусиз диний ақидапарастларни, коммунистик ақидапарастларни қуролсизлантиришимиз, боқибегамларимиз, лоқайдларимиз, миллат дарадига дармон бўлиш-бўлмасликка иккиланаётган, лекин тўйларига ботмон-ботмон гуруч, ўнлаб «мерс»ларни иккиланмай ишлатаётган айрим ватандошларимизни гафлат уйқусидан уйғотиш мушкул бўлади. Нима учун? Сабаб — айрим ватандошларимизнинг миллий мафкурамизга зид ишларига халқ, миллат, қишлоқ, маҳалласининг бефарқлиги, уларни миллатни ичдан бўлувчи бу қилмишларидан тўхтата олмаслик. Бунинг сабаби эса, «Ўзбекистон халқининг умуммиллий жипслашуви, манфаатлари учун нима яхши, нима ёмон?», «Бу манфаатларга раҳна солган кишиларга қандай муносабат билдириш керак?» деган саволларга жавоблар аниқ ва тўлиқ эмаслигида.

Мафкура — кишига жамият орқали таъсир қилишнинг кучли воситаси. Одам ўзини халқдан айри тасаввур қила олмайди, халқсиз яшай олмайди. «Мен ҳақимда одамлар қандай фикрда?» деган савол ҳар биримизни хушёр қилади. Шу сабабли, сўзимизни, юриш-туришимизни, ишимизни бошлашдан аввал одамларнинг бу ҳақда нима дейишлари мумкинлигини ўйлаймиз. Чунки, ўзбекчиликда «нима яхши», «нима ёмон» деб ҳисобланишини биламиз. Демак, миллий мафкура бирлашиб, ички ва ташқи мафкуравий таҳдидларга қарши курашишни — фарз, лоқайдликни — гуноҳ даражасида оммалаштириши, одатга айлантириши, кўрсатиши керак. Ана шунда миллий мафкура Ўзбекистоннинг ҳар бир хонадонида, ҳар бир киши онгида яшайди, ишлайди. Ижтимоий педагогика ва психология хусусиятларидан йироқ ватандошларимиз «Наҳотки! Бундай бўлиши мумкин эмас» дейишлари мумкин. Лекин ислом мафкурасининг амалларини эсланг ёки собиқ шўронинг биз ҳалигача қутула олмаётган мафкурасини эсланг. Демак, миллий мафкурани ҳар бир ўзбекистонликнинг маънавий бурчи, хулқ-атвор мезонига айлантириш мумкинлигини исботлашга ҳожат йўқ.

Дарвоқе, гапки ислом аъмолларига дохил бўлибди, қис-

қача унинг бир мусулмонга белгилаб берган фарз, суннат амалларини эслайлик. Ислом динининг «Нима яхши?» ва «Нима ёмон?» деган саволларга ўз жавоблари бор. Демак, ҳозир — XXI аср арафасида миллий мафкураси мустаҳкам ўзбекистонлик қандай вазиятда, террористлар ва уларнинг гумашталарига қарши нима қилиши «фарз», қилмаслиги «гуноҳ»лигини билиши керак. Миллий мафкурани амалий-сиёсий кучга айлантириш шартларидан бири — шу. Зеро, одамлар турмушда учраб турувчи айрим ғайрилмафкуравий ҳолатларни кўриб, ичдан норозилик туймоқдалар. Лекин норозиликни қандай намоён қилиш тўғри бўлишини билмай... индамай қўя қолмоқдалар. Бугун ҳар бир ўзбекистонлик ўзининг миллат, давлат олдидаги мафкуравий бурч ва вазифаларини аниқ билиши ва қўллай олиши лозим. Ана шунда қандай вазиятда нима қилишни билувчи ўзбекистонликлар юртимизга кириб қолган айрим «даъватчи»ларни кўп бўлиб, тўрт томонидан мафкуравий сиқувга олади. Кўпдан эса куён ҳам қочиб қутула олмайди...

Миллий мафкуранинг вазифаси нафақат ташқи, балки ички мафкуравий таҳдидларга ҳам қарши курашмоқдир. Яъни, бизнинг бирлашиб, миллий давлат қуришимизга нимаики тўсиқ бўлар экан, у ўз мафкуравий зарбасини олмоғи керак. Акс ҳолда андиша қилиб,ё «кайфиятимни бузиб нима қилдим?» деб ёки «худого солдим» деб ўтириш наф келтирмайди. Чунки, дунёвий ишларимизни, террористларга тавфиқ беришни худого юклаб, чордана қуриб ўтирсак, яхши бўлмайди. Бундан 85 йил олдин шундай бўлган эди. Бундан бизни буюк Фитрат «... Ҳар бир ишни толе ва фалак гардишидан деб билиш заифлик ва нодонликдан бўлади... Алҳосил ана шу ожизлик ва ишбилмаслигимиздан аксар ишлар ҳам қўлимиздан кетди», деб огоҳлантирган эди.

Ҳа, ҳозирги мафкуравий, ижтимоий-сиёсий вазият маънавият ва маърифат ходимларидан аҳолида тўғри, яқдил фикрни ҳосил қилишга киришишни талаб қилиб турибди, яъни улар:

- жаҳон ва минтақадаги террористик хуружлар тўғрисида фуқароларда бор тушунчаларни пухта ўрганиб чиқиб;
- мамлакат оммавий ахборот воситаларида ушбу ма-

салага берилган шарҳларни умумлаштириб, ҳақиқий воқеликни баён қилиш учун материалларга эга бўлишлари;

- одамларимизда терроризмга қарши умуммиллий жанговар нафратни шакллантиришга дадил киришмоқликлари керак;

- бунинг учун маҳаллалар, ўқув юртлари, маънавият ва маърифат марказларида мафкуравий, ижтимоий-сиёсий йўналишда клублар ташкил этиш мақсадга мувофиқ. Уларда мафкуравий, ижтимоий мавзуларда мунозаралар; бирор мавзунини икки гуруҳга бўлиниб муҳокама қилувчи «Брейнсторминг»; жамоавий дискуссия (ЖД); «Сиёсий саёҳат», «Мафкуравий тортишув», «Матбуот конференцияси» ва ҳ. к. тадбирлар иштирокчиларнинг миллий мафкуранинг амалийлигини, таъсирчанлигини оширишга хизмат қилади.

ЎЗБЕК ОИЛАСИНИНГ МИЛЛИЙ-ТАРБИЯВИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ

Миллий ўзликни чуқур англашда оиланинг беқиёс ҳиссаси бор. Бундан оиланинг ўзи ҳам манфаатдор. Чунки, ҳар бир ўзбекистонликнинг ўз ота-онаси, бобо-бувилари, катта бобо, катта буви ва ҳоказоларни яхши билиш орқали давлат, халқ, миллатимизнинг тарихига дахлдорлик (ўзини-ўзи идентификациялаш) туйғуси намоён бўлади. Бундан оилавий миллий тарбиянинг ҳаётийлиги, таъсирчанлиги ошади.

Оила — миллий дунёқараш манбаи сифатида ўқувчиларда миллий истиқлол мафкурасининг шаклланишида катта аҳамиятга эга. Тарихан ўғил-қизлар ўз ота-оналаридан ўзлаштирган дунёқарашни ўз замонасиники билан синтез қилиб, ўз дунёқарашларига айлантирганлар. Бу эса фарзандларининг миллий дунёқарашларига шакл, мазмун бериб, мерос тарзида ўтиб келди. Дунёқарашнинг бирлиги — миллийлиги туфайли авлодлар орасида ҳамфикрлик, ўзаро ишонч, иззат, мақсад бирлиги, самимийлик тантана қилар эди.

Оила ўғил-қизларда миллий феъл-атвор, ҳусни хулқ тарбияси манбаи бўлиб келди. Ота-оналар ҳар куни, ҳар соатда намуна бўлиб, яъни ўзлари билиб-билмаган ҳолда тарбиявий таъсир кўрсатиб, болаларига хатти-ҳаракатлар, юриш-туриш, сўзлаш, қилиш, овқат ейиш, ювиниш, муо-

мала қилиш, мезбон-меҳмон муносабати меъёрларини сингдириб келмоқдалар. Айниқса, ўғилни — оталикка, қизни — оналикка, уй бекалигига тайёрлаш миллий тарбиядаги икки йўналиш — ўғил ва қиз болалар тарбияси мавжудлигини кўрсатади.

Ҳар биримизга «нима яхши», «нима ёмон»лигини илк бор Она ўргатган. Шунинг учун ҳам «Бола лой — она кулол», дейди халқимиз. Бу ҳақиқат умуминсоний даражада эътироф этилган. Буюк чех педагоги Ян Амос Коменский бундан 300 йил олдин «Оналар мактаби» китобида, швейцариялик И. Г. Песталоцци 1903 йилда «Оналар учун китоб»ида, россиялик К. Д. Ушинский «Она тили», Алий Назиймо «Таълим банот»да, Абдурауф Фитрат «Оила» китобларида оналар тарбиясини мадҳ қилганлар.

Аёл меҳри, меҳрибонлиги туғма эмас, тарбиянинг — онанинг машаққатли, кундалик тарбияси маҳсули демак. Бувиларимиз меҳрибон бўлмасалар эди, оналаримиз бунчалар мунис, меҳрибон бўлмас эдилар. Ҳозирги оналаримиздаги меҳр, меҳрибонлик қизларимизга — XXI асрнинг ўзбек оналарига ўтади. Она тарбияси ўғитни ибрат билан мустаҳкамлагани учун ҳам таъсирли.

Миллий тарбия имплицит жараёнлиги туфайли унинг қандай содир бўлаётгани махсус кузатилмаса, сезилмайди. Келинг, шу кўзга кўринмас, лекин ҳар куни, ҳар соат, ҳар дақиқада, ҳар бир оилада кечаётган оналар тарбиясига бир назар ташлайлик. Мақсадимиз — ўзбек аёлини бунчалар мунис, меҳрибон, дилсўз, гиргиттон, ватанпарвар, меҳрпарвар қилаётган миллий тарбия синоатларини кузатиш бўлсин.

Аёл, она — кеча она тарбиясини олган муниса қиз. Қиз туғилган оилада ота-она, қавму қариндош, айниқса қудаларнинг шодлиги ўзгача бўлади. «Қиз бола дадасига меҳрибон бўлади» деган сўзлардан сархушлик ҳукмрон.

Боланинг тили чиқа бошлади. У кимдан нусха олади? Онасининг тилидан. Қайси шевадиган қатъи назар қиз боланинг овозини ҳам, тилини, шевасини ҳам онасидан олганлигини кўраверасиз. Бунинг сабаби илоҳий эмас, дунёвий, ҳаётий, бошқача қилиб айтганда — ижтимоий.

Одам зотига хос яхши-ёмон фазилатлар сўз, гушунча орқали айтилади, ёзилади. Кўзлар эса одамлардаги фази-

латларни кўради. Автобусга чиқишга юки билан қийналиб турган аёлга ёрдамлашаётган йигитни кўрганда хаёлингиздан нима кечади? «Барака топсин, зап яхши йигит экан» деймиз. Ўша кекса аёлга жой бермай, «биноларни кузатиб» кетаётган бошқа бир қизил юзли йигитга кўзингиз тушди. Ҳойнаҳой ёқимсиз фикрдан ҳаяжонда турасиз. Демак, нима яхшию нима ёмон саволларига жавоблар ҳам сўзда, тилда, она тилида бор. Ана шу сўзларни англатишнинг аввалида ОНА туради. Дастлаб Она сўзлар маъносини тушунтириб, бизни ўқитади, тарбиялайди. Демак, она — ҳар бир фарзанд маънавий пойдеворининг асосчиси. Агар маънавиятимизда кемтикликлар бўлса, бунга сабаб, катта бўла борганимиз сари оналаримиз ўғитларидан узоқлашганимизда, ўзбошимчалигимизда, бизни ўраб олган айрим кишиларга хос ношойиста қилиқ, бузуқ фикрларнинг зарарли таъсирига қарши тура олмаганлигимизда.

Оила — миллий характер нақшланадиган ўзига хос устахона. Ёзувчиларимиз, хусусан Саид Аҳмад асарлари бунга мисол. Бу ҳақда Ўткир Ҳошимов «Уфқ» мисолида шундай ёзади: «Азизхон ўт-олов йигит. Севиклиси Лутфинисони бировга узатилаётган пайтда, тўйхонадан обқочиб кетади. Бундай иш афсоналардаги мард қароқчилар ёки қилич чопмас баҳодирларнинггина қўлидан келиши мумкин. Бироқ шундай ақл бовар қилмас журъатга қўл урган Азизхон ҳали никоҳига ўтмаган қиз — Лутфинисонинг билагидан ушлашга ҳам журъат қилмайди. Буни нима деб атаса бўлади? Айнан ўзбек феъл-атвори шу эмасми?

Фармонбибани эсланг. Етти ўғил, етти келиннинг онаси, аллақанча невараларнинг бувиси. Бир қадар «эскича», аммо доно, бир қадар кўпол, аммо қаттиққўл, бир қадар камхарж, аммо сахий — хуллас тадбирли кампир. Томошабин унинг феълидан кулади. Кулади ва ... яхши кўриб қолади. Комил ишонч билан айтса бўладики, «Келинлар кўзғолони» нечта мамлакатда қўйилмасин, ҳеч бир халқ Фармонбибани ёмон демайди.

Бир қарашда тушунтириб бериш мушкул бўлган бундай чалкаш ҳолатларда ўзбек характерининг мураккаб жиҳатлари — соддалик, поклик, жўмардлик, олижаноблик, меҳрибонлик, донолик, борингки, яхши маънодаги зохидлик — ҳаммаси аралашиб кетгандек туюлади.

... Ўз маҳалласининг, ўз халқининг кимлигини дунёга танитолган, дунёга севдира олган одамгина ҳақиқий ижодкор бўлади...

Бироқ, бу фазилатлар аксарият ҳолларда шахслараро муносабатларда кўринади-да!» (Ў. Ҳошимов. Ўзбекнинг рангин олами. Саодат, 1990 й., 7-сон. 16-бет).

Оналар миллий давлатчилигимизни, маънавиятимизни, мафкурамизни тиклашга, миллий бирликни мустаҳкамлашга катта ёрдам бера оладилар. Бунга онанинг оиладаги ўрни, мавқеи мисол. Ишдан келгач, аёлини кўрмаса, отанинг болаларига берадиган биринчи саволи қандай бўлади? Топдингиз! — «Ойинг қани?» — дейди. Опа, ака, ука кўчадан кириб, «Ойим қанилар» дейди. Болаликда отамизга ботиниб айта олмаган гап, сирларни кимга айтмиз? Онамизга. Она ўзини боласига кўприк, балогардон қилади, отамизнинг қаттиқ гап, талабини бизга беозор етказди. Мақолларга мурожаат қилайлик: «Онанинг кўнгли болада, боланинг кўнгли далада», «Бола ҳам она дейди, она ҳам она дейди», «Онанинг яхшилигини бемор бўлсанг биларсан», «Ўгли борнинг ўрни бор — қизи борнинг қадри бор»... Бас, шундай экан, жамики оталар, ака-укалар, ўғлонларнинг ҳар куни, ҳамма жойда — кўчада, транспорт, бозор, маҳаллада миллат оналари — Аёлларга иззатли муносабати одатга айланмоғи керак. Зеро, хотинқиз, аёллар бизнинг бир ҳурматимизни уч, ўн карра зиёд қилиб қайтаришади.

Ўзбек аёлининг миллий-маънавий даражада кадрланишига жаҳон аёллари ҳавас қилмоқда. Афсуски, цивилизациялашган Европа эса аёлни фақат жисмоний гўзаллик манбаи сифатида кўрмоқда. Чет эл реклама, фильмларини бир эсланг. Буни аёлни инсон сифатида улуғлаш деб аташ қийин. Ҳа, аёл гўзал. Унга эстетик объект сифатида эмас, ИНСОН сифатида қараш, эъозлашнинг олий намунаси ҳозир фақат бизда, Ўзбекистонда бор. Тўғри, бизда ҳам аёл сиймоси рекламаларда учрайди. Лекин уларда аёлнинг маънавий гўзаллиги яққол кўриниб туради. «Тасвирий ойна» фаолияти бунга мисол бўла олади.

Оналар олдида масъулиятли вазифалар турибди. У ҳам бўлса, фарзандларимизни янгича — ҳам миллий, ҳам замонавий, фидокор, ватанпарвар қилиб тарбияламоқдир. Ватанпарварлик, фидойилик, ташаббускорлик тўғрисида

шеър, мақолаларнинг ўзигина ёшларни ватанпарвар қилиб тарбиялаш учун кифоя қилмайди. Улар изчил тарбия воситаларига айлантирилгандагина тарбиявий самара беради. Шу ўринда аёллар – миллат оналари ватанпарварлик тарбиясининг услублари билан таништирилмоқлари зарур бўлади. Ана шунда ҳозирги мураккаб маънавий, миллий-мафкуравий янгиланиш шароитида оналар нафақат рўзгор, балки миллат даражасида тафаккур қилиб, буни ўғил-қизларига сингдириш имкониятига эга бўладилар.

Ватан, миллат туйғуси... У боланинг оилага, энг яқин кишилари – ота, она, буви, бува, ака-ука, опа-сингилларига бўлган муносабатидан бошланади. Бу уни қадрдон уйи ва яқин кишилари билан боғлайдиган илдизлардир.

Миллий ўзликни чуқур англашда оиланинг беқиёс ҳиссаси бор. Чунки ҳар бир ўзбекистонликнинг ўз ота-онаси, бобо-бувилари, катта бобо ва катта буви ва ҳ. к. ларни яхши билиши орқали давлат, халқ, миллатимизнинг тарихига дахлдорлик эшиги очилади. Натижада оилавий миллий тарбия ҳаётийлик касб этади, таъсирчанлиги ошади.

Оила – миллий дунёқараш манбаи сифатида ўқувчиларда миллий истиқлол мафкурасининг шаклланишида катта аҳамиятга эга.

Ота-она обрўси миллий тарбиянинг асосидир. У отонанинг бола тарбияси билан махсус шуғулланаётганлиги ёки шуғулланмаётганлиги билан белгиланади. Собиқ шўро даврининг 80-йилларида оталар томонидан ушбу йўналишдаги тарбиячилик вазифалари қониқарли бажарилмас эди. Ўтказилган тадқиқотлар собиқ Иттифоқда ҳар бир 9-боланинг отасизлиги ва умуман, оталарнинг фарзанд тарбиясига бир кунда 8 дақиқагина вақт ажратганлигини кўрсатган эди.

Ота-она обрўсини уларнинг фарзандлари шахси билан қизиқишлари, ўқувчи фарзандларининг ривожлана бораётган эҳтиёжларини ўрганиб, бошқариб, қондириб боришлари оширади.

Олиб борган кузатувларимиз ҳаётда ота-онанинг тарбиячилар сифатидаги фаолиятларида айрим камчиликлар ҳам учраётганлигини кўрсатди. Булар:

- ота-она ўзларини болаларининг боқувчилари сифатида англаб, тарбиячи эканликларини чуқур англамасликлари;

- баъзи оилаларда учраб турадиган ахлоқсиз турмуш тарзи;
- ота-онанинг болаларга айтган сўзлари, панд-насихатлари ва амалдаги хатти-ҳаракатлари орасидаги тафовут;
- фарзандларига қилган хизматларини миннат қилаверишлари, фарзандлар билан асосан буйруқ, ҳукм орқали гапиришлари;
- ўқувчи фарзандларининг ҳаёти, қизиқишларига эътиборсизликлари, уларга вақт ва диққат ажратмасликлари;
- ўқувчиларни оила юмушларига жалб қилмаслик (айниқса, ўсмирлар ўзларига нисбатан бепарволикдан қаттиқ изтироб чекадилар. Натижада ота-она ва ўсмир орасида совуқ муносабатларнинг пайдо бўлишига йўл қўйилади);
- рағбатлантириш ва жазолашда тарбиявий мақсаддан келиб чиқа билмаслик;
- миллий қадриятларга ҳурмат ҳиссини шакллантира билмаслик, ҳафсаласизлик;
- фарзандига ваъда бериб бажармаслик;
- мактаб билан таълим-тарбиявий ҳамкорликдан «иш кўп, вақт йўқ» деган баҳона билан ўзини четга олиш;
- болаларини ўз аждодлари, шажаралари билан таништирмаслик ва ҳ. к.

Бу камчиликларни бартараф қилишда отанинг роли ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Зеро, «Отанинг очган йўли бор, онанинг бичган тўни бор», «Отаси борнинг унуми бор, онаси борнинг тўни бор», «Ота — оламнинг фаҳри», «Отангни кўрсанг, отдан туш», «Ота бўлиш осон, оталик қилиш қийин», «Ота — болага синчи», «Ўғлингни севсанг, ишлат», «Оталар сўзи хитоб бўлур, ани йиғсанг китоб бўлур»...

Онанинг ўзбек оиласидаги ўрни алоҳида, жипслаштирувчи аҳамиятга эга. Чунки, «Онага бўлган муҳаббат — Ватанга бўлган муҳаббатнинг куртаги», «Онанинг кўнгли болада, боланинг кўнгли далада», «Онанинг ўғай бўлса, отанинг ўзингники эмас», «Бола — лой, она — кулол», «Бола ҳам она дейди, она ҳам она дейди», «Онанингнинг яхшилигини бемор бўлсанг биларсан» ва ҳ. к.

Ҳа, ота-онанинг изчил тарбиячилик меҳнати уларни яхши фарзандларнинг ота-оналари бўлиш шарафига муяссар қилади. Зеро, «Ўғил-қизларнинг феъл-хулқи яхши ёки ёмон бўлса, унинг сабабчиси ота ва онадир» (Юсуф Хос Ҳожиб).

«ЯПОН МЎЪЖИЗАСИ»НИНГ МИЛЛИЙ МАФКУРАСИ

1975 йилда япон иқтисодиёти учун энг кучли инқироз бошланди. Валюта-молия соҳасида зиддиятлар кучайиб, инфляция мамлакатни ўз гирдобига олди. Японияда миллий мафкура янгиланди. Натижада икки йўналиш – анъанавий ва янги, замонавий мафкуравий йўналишлар пайдо бўлди. Бу бўлиниш шартли бўлиб, улар ўзаро бир-бирини бойитди, давом эттирди.

Бутун дунёни эгаллашни даъво қилган собиқ совет мафкураси япон халқи учун оғир вазиятдан ўз мақсадларида фойдаланиб қолишга уринди. Коммунистик мафкурани япон жамиятига ҳам тиқиштириш бошланди. Бироқ коммунистларнинг саъй-ҳаракатлари қояга урилган сувдек сачраб, бесамар кетди. Бунинг сабаби – асрлар давомида шаклланиб, замонага мосланиб, ҳар бир японнинг эътиқодига айлантирилган ғоя – япон халқининг умуммиллий мафкураси эди.

Ҳар бир мафкуранинг моҳияти аниқ ғояларда очилади. Япон халқининг миллий мафкурасини «миллий давлатчилик тизими» (кокутай), «фуқаролик бурчи», «япон руҳи», «японларнинг моҳияти ҳақидаги назария», «япон халқининг туб мафкураси», «япон маданиятининг миллий хусусияти», «шарқона тафаккур тарзи», «умуммиллийлик», «ижодкорлик», «фидойилик», «ватанпарварлик», «патернализм», «ишлаб чиқариш орқали Японияга хизмат қилиш», «жамоага садоқат», «модернизация» каби тушунчалар ташкил қилди. Бошқача қилиб айтадиган бўлсак, ана шу ғоялар Японияни коммунистик мафкурага қарши сиёсий мафкуравий иммунитетини ҳосил қилди.

«Япон иқтисодий мўъжизаси»нинг келажаги хавф остида қолди. Мамлакат иқтисодчилари ва ижтимоий фанлари намояндалари бирлашиб, инқироздан чиқиш йўлини иқтисодиёт ва маънавият, мафкура бирлигига эришишдан изладилар.

Коммунистик мафкуранинг япон тупроғига тарқалишига қарши «модернизация» (янгилашиш, миллий-замонавийлашиш) назарияси ишлаб чиқилди. Бу назария мамлакатнинг бозор иқтисодиёти шароитида яшаш ва ривожланиш йўлини асослаб, келажакда Япониянинг Осиё

мамлакатларига ижобий, миллий-замонавий ривожланиши мумкин эканлигини асослаб берди. Бу назария миллий бирликни таъминлади ва бой-камбағалга, синфларга бўлиб юбориб, ҳукмронлик қилишга қаратилган коммунистик мафкурадан жамиятни ҳимоя қилди.

Ватанпарварлик концепцияси яратилди. Япон миллий мафкурасининг ижодкорларидан бири Кэнтаро Хадси ватанпарварлик ҳодисасини талқин қилишда «пролетариат ва буржуазия манфаатлари бир-бирига зид» деган марксистик ёндашувнинг ноилмий эканлигини фош қилиб ташлади.

Кишининг давлати миқдоридан қатъи назар давлат ва жамиятни мустақамлашга қаратилган ҳар бир онгли ҳаркат ватанпарвар моҳиятга эга¹, деган миллатни бирлаштирувчи ғояни кўтариб чиқди. Бу ғоя япон миллий мафкурарачилари Икутаро Симидзу, Ёсинари Абэ ва бошқалар томонидан бойитилди. Масалан, «япон ишчиларининг ишбилармонларга, тадбиркорларга ва уларнинг ишига салбий муносабатда бўлишлари — япон ватанпарварлигига зид. Чунки бу Япониянинг миллий тикланишига халақит беради» дея миллий давлатчилик, бирлик манфаатини олий даражага кўтарди.

Албатта, бир шиор, ғоя билан япон миллий мафкурасининг мутлақ ғалабасини таъминлаб бўлмас эди. Шу сабабли, тадбиркорлар ва ишчиларнинг «Биз миллатмиз» деган бирлигига қандай эришиш йўллари қидирилди. Ечим топилди. Ташқаридан эмас, ичкаридан — япон турмуш тарзи, психологиясидан, миллий анъаналаридан топилди.

Япон давлати ва жамиятига қадимдан хос бўлиб келган патернализм, оиладаги илиқлик, самимият, ғамхўрлик ва масъулиятни давлат ва фуқаро орасидаги муносабатларга кўчирилди.

Шу тариқа, Япония мулкий тенгсизликни эритиб юбурвчи умуммиллий бирликка эриша бошлади. Бу кейинчалик жаҳоннинг бошқа фирма ва корхоналарида учрамайдиган ишлаб чиқариш муносабатларини яратди.

Япон миллий мафкурасининг ўзига хос хусусиятларидан яна бири — шу вақтгача мавжуд нарсаларга янгича қарашни шакллантириши билан тавсифланади. Бир қараганда, бу ёндашув эриш туюлади. Лекин мақсад — халқни

¹ Кэнтаро Хадси. Айкокусюги-ни цуйте. (Ватанпарварлик ҳақида), — «Айкокусюги» — «ватанпарварлик», Токио, 1970 й., 157–158-б.

халқ, миллатни миллат қилиб, ягона ватан – Японияни инқироздан чиқариш эканлигини эсласак, бу йўл нақадар тўғри танланганлиги аниқ бўлади.

Ана шундай «ғалати» қарашлардан бири атоқли социолог Ёнэдзо Масуда томонидан ўртага ташланди. Масуда «эркинлик», «тенглик», «инсонпарварлик» деган шиорлар ўз даврида ўз вазифасини бажариб бўлди. Энди бизда бу тушунчалар, шиорлар «ижодкорлик», «уйғунлик», «фидойилик» кабилар билан ислоҳ қилиниши керак. Бу тушунчаларнинг ҳар бир фирма, компания, корхоналарда, матбуотда, радио ва телевидениеда тарғибот қилиниши пировард натижада иқтисодий тараққиётга хизмат қилади. Чунки, бу ишчи-хизматчиларда ўз корхонаси, фирмаси, компаниясига садоқат, фахр ва масъулият туйғуларини уйғотади. Бу эса бевосита япон миллий давлатчилигининг иқтисодий парвозини таъминлайди, деб башорат қилган эди. Ҳозир бу илмий башоратнинг натижаси, яъни япон миллий мафкурачиларининг мамлакат иқтисодиётига қўшган амалий ҳиссалари яққол кўриниб турибди.

Фақат Шарқ халқларида учрайдиган ва Ғарб мамлакатларининг ҳеч бирида учрамайдиган бир хусусият бор. Бу жамоа бўлиб яшаш, жамоа бўлиб дам олиш, тўйми, азами барчасини жамоа – кўп бўлиб ўтказишдир. Японияни саноатлаштиришда миллий мафкурачилар ана шу миллий-маънавий омилни иқтисодий омилга айлантира олдилар ва маҳорат билан фойдаландилар. Натижада, бу оқилона тадбир ғарб жамиятига хос бўлган индивидуализм, худбинлик, экзистенциализмнинг умуммиллий япон бирлигига кириб, миллатнинг ичдан, маънавий пароканда бўлиб кетишидан сақлаб қолди.

Кези келганда шуни ҳам айтиш керакки, мазкур концепция муаллифи жамоа – кўп бўлиб яшаш, меҳнат қилиш, кўпчилик билан хушнудликни фақат япон ижтимоий муносабатларигагина хос, деб ҳисоблайди. Ваҳоланки, Шарқ жумладан, ўзбек халқининг ижтимоий муносабатларини «кўп»дан айри тасаввур қилиб бўлмайди. Демак, биз ўзбекларда ҳам миллий давлатчиликни мустақамлаш, мамлакатни, қишлоқларни саноатлаштиришда иш берадиган ички – миллий омилимиз бор. Биз ундан тезроқ Ўзбекистонимизни саноатлаштиришда, қишлоқ хўжалиги ишлаб чи-

қаришини ислоҳ қилишда амалий фойдаланишга кириш-моғимиз даркор ва бу амалга оширилмоқда.

Япон миллий мафкурасини давлат тараққиётига йўналтиришга япон диншунослари ҳам ўз ҳиссаларини қўшдилар. «Нихонгаку» — японшунослик диний-миллий йўналиши сарварларидан бири Ятио Курокининг концепцияси бунга мисол бўла олади. Курокининг қарашларида масалага «Шарқ-Ғарб» қиёсий ёндашуви такрорланмайди. Унда «ўзлик» мутлақ етакчилиги ва марксизм-ленинизм ҳақидаги назарияга муросасиз кураш руҳи устуворлик қилди. Масалан, «ҳиссадорлик жамияти» тушунчасининг япон жамиятидаги мазмуни ғарбдаги мазмундан ўзгача идрок қилиниши, меҳнат ва капитал муносабатини японлар «сангё кококу», яъни «ишлаб чиқариш орқали Ватанга, миллатга хизмат қилиш» деб англашларини асослаб берди. Бу тамойилни қўллашдан олинаётган фойда пировард натижада истеъмолчи ва тадбиркорлар чўнтагига эмас, балки халқ ва давлат заруратларига йўналтирилиши уқтирилди. Шу сабабли, ишчилар ва тадбиркорларни миллатга хизмат қилиш йўлида дўстлашувга даъват қилди¹.

Япон миллий мафкурасининг 70-йиллардаги ривожланишида ўтмишдан ижодий ва ижобий фойдаланиш яққол кўзга ташланиб туради. Янги мафкура бир томондан, марксизм-ленинизм мафкурасига қарши курашса, иккинчи томондан, Осиёни Япония орқали уйғотиш, оёққа турғазиш, бунинг учун эса миллий руҳни тиклаш заруратини кун тартибига қўйди. Сюэмэй Окава ва унинг издоши Ёсиаки Нодзима Осиё мамлакатларининг тарихий тараққиётида миллий руҳнинг ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлганлигини исботлашди. Улар марксизм-ленинизмга қарши фаол курашиб, бу оқим нафақат миллий бирликни йўқотиши, балки ўзи билан бирга Осиёни европалаштириб юбориши, бу эса Осиё мамлакатларининг, Япониянинг ўзлиги, субъектлигининг йўқолишига олиб келишини таъкидладилар. Шу тариқа, миллий ўзликни англаш ва миллий давлатчиликни тиклаш, юксалтиришга қаратилган онгли, оммавий фидокорлик Япониянинг жаҳон ҳамжамиятида ўзига хос ва мос ҳурматли ўрнини таъминлашга сафарбар қилинди.

¹ **Ятио Куроки.** Нихонгаку то сэкай какумэй (Японшунослик ва жаҳон инқилоби), Токио, 1973 й., 78-б.

«Маданиятнинг миллий ўзига хослиги» ғояси япон миллий мафкураси пойдеворига қўйилган пишиқ ғиштлардан бири бўлди. Миллий маънавият ва маданиятни талқин қилишга янгича ёндашила бошланди. Яъни, илгари (эски миллий мафкурада) япон миллий маданияти диний нуқтаи назардан талқин қилинар эди. Янгиланган мафкурада масалага дунёвий, илмий, яъни археология, этнография фанлари ютуқларига асосланган ҳолда ёндашилди. Мазкур тарихий-маданий ёндашув муаллифи профессор Сюмпэй Уэяма миллий маданиятга катта аҳамият беради. Масалан, «мамлакатимиз ана шундай миллий маданиятни ўзида мужассам қилган кишилардан иборат бўлса, Япония инсоният тарихида алоҳида роль ўйнайди»¹, — дейди у.

Атоқли жамиятшунос олимлардан бири Ятио Куроки ўз мафкуравий қарашларида «демократия ва Япония» масалаларини таҳлил қилиб берди. У демократиянинг ғарбий шаклини Японияга келтириб жорий қилишга қарши турди. Бунинг ўрнига, «соф япон мафкурасини» сақлаб қолиш ва тиклашга даъват қилди. Олимнинг фикрича, Япония дунёвийлик ва синтоизм уйғунлигига эришмоғи зарур ва буни «япон демократияси» шаклида жорий қилмоқ керак.

70-йилларга келиб чуқур иқтисодий инқирозга учраган Японияни тиклаш миллий мафкура мазмунига янги фикр ва ғояларининг киритилишига сабаб бўлди. Шу мақсадда «Японларнинг моҳияти ҳақида назария» яратилди. Олимлар япон миллатининг этногенези, археология ва тарихий тадқиқотлар орқали японларнинг миллий хусусиятларини ўрганиб, уларнинг ижтимоий-этник тавсифларини яратдилар. Японларнинг миллий характеридаги етакчи сифатлар илмий ўрганилди ва энг зарурларини миллий тарбия орқали тиклашга киришилди.

70-йилларда Япониянинг ижтимоий-сиёсий, мафкуравий ҳаётига бағишланган адабиётлар таҳлил қилинса, япон миллатини бир жону бир тан қилиш — давлат сиёсатига айлантирилганлигини кўриш мумкин. Япония раҳбарияти ўша иқтисодий танг вазиятдан чиқиш шартларидан бири — ишчилар, хизматчилар, тадбиркорлар, маҳаллий ҳокимият органларини ғоявий бирлаштирувчи қатор тадбирларни давлат ҳомийлигида амалга оширди.

¹ «Тюю Корок», 1968 й., 11-сон, 56-б.

Хукумат миллий давлатчилик устунларини мустаҳкамлашнинг умумяпон маънавий, сиёсий қарашларини замонавий миллий тарбия билан уйғунлаштиришга эришди. Бунда умумдавлат, умуммиллий ҳаракат, бирлашув ғоясига таянилди. Маҳаллий ҳокимият органлари, тадбиркор ва ишбилармонлар бу тадбирларнинг бевосита ташкилотчилари бўлдилар.

Миллий давлатни иқтисодий инқироздан қутқазиб ва бунга ҳар бир японияликнинг ўз ҳиссасини қўшишини тарғибот қилишда маориф вазирлигига бош маърифий масъулият юкланди. Вазирлик ҳузурида ёшларни миллий руҳда тарбиялаш билан махсус шуғулланувчи Кенгаш тузилди. Кенгашга миллий бирликни тиклаш ва кенг тарқатишга қаратилган тадбирларни режалаштириш ва мувофиқлаштириш топширилди. Бу тадбирларни ҳарбий бўлинмаларда ўтказишга алоҳида эътибор берилди. Таълим-тарбияда миллатга садоқат, миллий виждон, бурч ғояларини шакллантириш етакчилик қилди. Жамиятни бир жону бир тан қилишда синтоизм дини давлатга ёрдам берди.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, япон миллий мафқураси ҳар бир японияликка яқин, содда, халқ тилидаги туншунчалардан фойдаланган ҳолда комплекс сингдирилди. Натижада ёшу қари, эркагу аёл, бою камбағал японлар гарчи сиёсий қарашларида тафовутлар бўлса ҳам, миллат тақдири масаласини бир хил масъулият билан англадилар. Бу «ишлаб чиқариш орқали Японияга хизмат қилиш» тамойилининг ҳар кунги амалиётига олиб келди. Ишчилар, хизматчилар ва тадбиркорлар, давлат хизматчилари, раҳбар кадрлар миллатга хизмат қилиш йўлида дўстлашдилар. Бундан коммунистик мафқурачиларнинг фигони фалакни тутди. Япон миллий мафқурасини «миллатчилик», дея айюҳаннос солишди. Синфий ёндашувни қўллаб, миллатни иккига бўлиб ташлаб, эгалик қилишга уринишди. Японлар эса ўзларига хос енгил табассум билан миллат байроғини янада маҳкамроқ тутдилар. Натижада, Япония Шарқда оталар иши ғоясига садоқат, жаҳон ютуқларини ўрганиш, ўзлаштиришнинг энг ёрқин намуналаридан бири сифатида эҳтиром қозонди. Бу Президентимиз Ислом Каримовнинг миллий мафкура — миллатни умуммиллий ватанпарварлик шиори остида бирлаштирувчи байроқ эканлиги, миллий мафкура — нафақат маданий, ижтимоий,

балки иқтисодий юксалиш шарти эканлиги тўғрисидаги дастурий фикрларининг ёрқин хорижий исботидир.

БИР ЎЗБЕКНИНГ ЎЙЛАРИ

Кўрсаткич

Ҳар бир киши ўз миллатининг тарихи, ҳозир ва келажакнинг кўрсаткичидир.

2. 03. 96.

Билим — информация

Ҳар қандай муносабат асосида билим — информация ётади. Немис-фашист босқинчиларига нафрат туйғуси, нафратланиш улар қилган ваҳшийликлар ҳақида маълумотларни билганлигимиздан сўнг ҳосил бўлди.

Демак, миллий қадрият, истиқлолга ҳурмат туйғуси бу қадриятларни ҳурмат қилиш кераклиги учун эмас, қадриятларнинг нима учун қадрли эканлигини билишдан сўнг ҳосил бўлади.

Ватанни севиш ҳам...

18. 01. 95.

Кўз — тарбиячи

Нима учун ҳар бир бола отаси ёки онасига ўхшаб юради, кулади? Мулозамат кўрсатади? Нима учун «Онасини кўриб қизини олиш» керак? Биз бу саволда кўрсатиб тарбиялаш гапириб тарбиялашдан кучлилигининг исботини кўрамиз. Бола тарбиялаш учун нимани, қандай кўрсатишни, нима учун кўрсатишни ўқитувчи билиши керак. Бу — миллий тарбия услубиятининг марказий масаласи.

Гап қиммати

Айтилган гап қимматлими ё айтилмаганими?

Айтилмагани!

9. 12. 96.

Фан вазифалари

Ҳар бир фаннинг вазифаси икки асосий йўналишдан иборат: 1) одамларнинг турмушини фаровон қилиш; 2) одамларни Оллоҳ яратган мўъжиза билан таништира бориш.

Миллий ижодкорлик

Миллат(лар) ўзига ўзи зерикарли бўла бормоқдами? Ёки азалдан шундайми? Андрей Мироновни машҳур қилган

амплуа – қийинчилик, ноқулайликларга жилмайиб қараш, яъни соф америкача стереотип. Балки бу – миллатнинг ўсининг табиий тарзими? Янгиланишми? Гап миллатнинг катта-кичиклиги, бой-камбағаллигида, кучсиз-қудратлиликда? Аслида буларда бўлмаслиги керак. Катта, бой, қудратли миллат бошқа миллатларнинг диққат марказида доимо туриши (Америка, Япония), телевидение маҳсулотлари орқали ташвиқот қилиниши бунга сабаб бўлса керак. Бошқа миллатларга тақлидчиликнинг сабаби – миллий иждодкорликнинг сусайганлигидан бўлади.

11. 11. 95.

Кам нарса эътиборли

Юзта ҳаракатсиз кишига бирданига қараш мумкин. Лекин шулардан биттаси ҳаракатланаётган бўлса беихтиёр диққатингизни ўшанда тўхтатасиз, ўшани кўрасиз ва аксинча. Юзта ёниқ фонар, юзта ўчиқ фонар аралаш. Лекин шулар ичидан биттаси ёниб-ўчса ана шунга эътиборни қаратасиз. Нима кам бўлса эътиборли бўлади, кўп бўлса қадрсиз бўлади.

Ёшлик ва кексалик

Ёшлик – туйғулар ҳукмронлиги.

Ўрта ёш, кексалик – ақл ҳукмронлиги.

Балодан ҳазар қил

Сувга чўкиб ўлиш чўлда содир бўлмайди, дарё, денгиз, сув омборида кечади. Ток симини ушламаган кишини ток урмайди. Уйида ўтирган кишини машина уриб кетмайди. Боланинг қўлига пичоқ берилмаса у қўлини кесмайди... Бола ёмонликни кўриб, захрини ўзида (объект сифатида) ҳис қилмаса, у ёмонлик қила олмайди. Ёмон бўлмайди. Диққат билан қузатсангиз, болангизга қандай ўшқирган бўлсангиз, у қўғирчоғига, кейинчалик она, ука, синглисига, кейинроқ Сизга худди шундай ўшқиради.

Аждодларни нима учун ҳурмат қилиш керак?

Менимча: Аввал Оллоҳ, кейин улар бизни яратганлари учун; қандай яшаш керак ва керак эмаслигини уқтириб кетганликлари учун. Тўғри яшаш учун кўрсатмалар, мақоллар қолдиргани учун. Мақолларга ўтган асрда шубҳасиз ишониб амал қилганлар. Ҳозир-чи?

«Бюро пропусковдан сўранг»

Бир ташкилотга кирмоқчи бўлдим. Кираверишда ёшгина миршаб ўтирган экан. Ундан:

– Дўстим, фалон ташкилот шу бинода жойлашганми? – деб сўрадим.

У кўп ўйланиб: – Бунинг русчаси қанақа бўлади? – деди.

Русчасини ҳам айтдим. У яна ақлига зўр берди ва ... «Бюро пропусковдан сўранг», – деди.

Маломат

Баъзан саломлашиш хотиримиздан кўтарилади. Айбсиз айбдорга айланамиз. Миш-мишлар, маломатлар тоши ёғилади...

Менимча, бу асосан ижодий кишиларга хос. Миянинг узлуксиз фаоллигининг жисм фаоллигидан ортиқлиги. Бунинг мунтазамлиги яхши эмас. Уйқунгиз беором, даҳшатли тушлар кутади.

17. 01. 91.

Таассурот

Икки кишининг шахсий муносабатлари, унинг қандай кечиши уларнинг кечаги учрашувидан қолган таассуротларига боғлиқ. Хайрлашаётганингизда суҳбатдошингизда яхши таассурот қолдиринг.

17. 01. 91.

Гул ва муҳаббат

Москва.

Метронинг Вернадское бекати чиқиши. Гул савдоси авжида. Гул – меҳр, муҳаббат, севги рамзи. Беихтиёр, «бир йилда сотилаётган гуллар сони билан ажримлар сонини солиштириб кўрилса, қандай натижа олинар экан», деб қўйдим.

Гул – муҳаббатнинг ўзи бўла олмайди. Рамз, холос. Муҳаббат – олий қадрият, гул – моддий предмет. Олий қадриятни предмет билан ифодаласак, қандай бўларкин. Нима нимага илова қилинмоқда. Гулми. Муҳаббатми.

7. 03. 91.

Йўқолган вино

Толик СССР Педагогика фанлари Академиясига келтирилган совғаларни тарқатмоқда. Ходимлардан кимдир

битта шампан виносининг «тагига сув қуйибди». Суриш-
тирдик. Чиқмади.

Йиғла, ҳўнгра, совет педагогикаси!

7. 03. 91.

Худонинг «кўзлари»

Худо ҳар бир кишига атрофдаги кишилар кўзи билан
қараб туради. Бу одамларнинг хулқини бошқаришнинг
ташқи регуляторига айланади. Ҳар қандай диннинг кучи
— жамоада.

Муסיқа ва тинчлик

Юрак медитацияси муסיқавий таълимоти «Шри-чин-
мос»га кўра мамлакат тинчлиги ҳар бир кишининг юра-
гидаги тинчликдан бошланади. Швециялик «АКАША» гу-
руҳи шарқ ва ғарб муסיқаларини синтезлаб, шундай ху-
лосага келган.

27. 03. 91.

Болангизни чиниқтиринг

Болангизни курашга чиниқтирмасангиз, қийинчилик-
ларни енгишга ўргатмасангиз, катта бўлганда кўп қоқила-
ди, қийналади, енгилади. Ўша пайтда сиз унинг ёнида
бўла олмаслигингиз мумкин.

Миллат ҳам.

2. 10. 99.

Миллатни севиш

Миллатни қандай сеवмоқ керак? Ўзини билган одам
ота-онасини мақтамайди. Мақтаган кишининг севгиси
шубҳали ё ғаразли. Миллатга оғзаки эмас, айтилмайдиган,
хизматли севги керак.

2. 10. 99.

Дўстлар

Менинг фикрим хато, нотўғри бўлиши мумкин. Ме-
нинг нотўғри фикрим Сизнинг тўғри фикрингиз қийма-
тини оширади. Демак, фикрлаётган пайтимизда биз —
дўстлармиз. Бир иш билан машғулмиз.

Эҳтирос

Эҳтирос қуёш нурига ўхшайди. Камидан — фикр
тўнглайди, кўпидан — куяди.

Қани, ким бор?!

Демократия «Биз» — ҳаммамиз учун, бошқа кратиялар эса бирор қисм учун курашади. «Ҳаммамиз учун» деганлар, қўлни беринг!

Мафкура амри

Ҳуқуқ ва мафкура орасида ўхшашлик ҳам, фарқ ҳам бор. Масалан, аскар, зобит билан агроном, шоирни олайлик. Ватан, миллатга ташқи ёв ҳужум қилса, аскар Ватан ҳимоясига киришиш ҳақида буйруқни олади. Душманни қидириб, йўқ қилиш учун қуролини олади. Отади. Чунки у шунга қасамёд қилган. Қилмаса, жиноят ва хиёнат қилган бўлади.

Тижоратчи, агроном, ўқитувчи-чи? У — фуқаро, эркин. Буйруқ ҳам олмаган. «Ватанни ҳимоя қилиш — армиянинг иши. Мен солиқ тўлаб уларни боқаяпман», дейишга ҳаққи бор. Лекин уларнинг онги ва қалбига Ватан ҳимоясидан мақсад сифатли тушунтирилса, аскарнинг ёнида ё ортида ўзини Ватан ҳимоясига отади. Молини, пулини, сигиру қўйларини Ватан, миллат ҳимояси йўлига топширади. Керак бўлса, қўлига қурол олади. Нега? Қандай куч уни ўз ихтиёри билан бунга сафарбар қилади? Мафкура.

Демак, мафкуранинг амри, кучи оддий аскарларга берилган генералнинг буйруғи қадар кучли экан.

Жон — энг азиз нарса деб фараз қилайлик(чунки баъзилар учун ор-номус жондан қимматроқ туради). Аскар жонини қурбон қилса, бу табиий ҳол. У шунга қасамёд қилган. Қасамёдга содиқлик бўлади.

Лекин оддий фуқаронинг миллат ҳимояси учун жондан кечиши — икки баравар жасорат. Чунки, у ҳеч кимга ваъда, қасамёд бермаган. Демак, мафкурадан самарали фойдаланиш мумкин ва зарур.

«Ўрмаловчи эпидемия»

Шахс доим субъектив ҳодиса. Унинг кучли ва кучсиз томонлари бўлади. Манфаатдор кучлар унинг кучсиз қирраларини ўрганиб, пайпаслаб, синаб кўриб топадилар. Топган нуқталарини мақсадли, уриб-тешиб кириб оладилар. Кириб олгач, шахснинг бир ҳужайрасига айланадилар. Душман кўзингга кириб олса, ичида душманним бор, деб кўзингни ўйиб ташлай олмайсан. Бу ҳужайранинг кучли шахс ичидаги

ҳаёти, кўпайиши эса осон кечади. Кўпайган манфий ҳужайраларга шахснинг кучли фазилатлари(мусбат ҳужайралари) ҳалақит беради, курашади. Аммо кучли ҳужайралар битта-битта енгилиб, гурсиллаб ерга йиқила бошлайди. Чунки, кучлилар бирлашмайди. Яхшиларнинг бирлашуви қийин бўлган — ўзбекда. Ёмонлар тез бирлашган. Кичик-кичик нарсаларнинг бирлашаётгани сезилмайди, кўринмайди. Кўринмас хавф шунда. Огоҳликнинг жойи шунда.

Доно она

Ҳар куни 10 ёшли боласига «кўчадан эҳтиёт бўлиб ўт», «юзингни юв», «катталарга салом бер» деб жавраб тайинловчи она бизга меҳрибон, дилсўз туюлади. Лекин у — нодон она. Доно она юқоридагиларни ўргатади, текширади ва боласининг одатига айлантиргунча маҳкам туради.

Нодон она ўз ишини меҳрибонлик деса — адашади. У учун ҳозир тинч бўлса, бўлди. Бир зумлик меҳрибонлиги билан ўзини ўзи овутади. Ҳеч нарса ўргатмай, кўп нарса ни талаб қилади. Унга қолса, боласи 30—50 ёшида ҳам унга, унинг кўрсатмаларига зор бўлса. (Лекин умр қисқа.) Унга қолса, боласи 40 ёшли нотавон гўдак бўлиб, энг бахтсиз одам бўлади.

Доно она эса...

Педагогик «ҳийла»

Бир бобо ўз тажрибасини айтиб берапти:

— Мен неварамни «Учкунжон, ҳозир мультфильм бошланади. Турмайсанми?» — деб уйғотаман. Бу «Тур ўрнингдан, кеч бўлиб қолди», дегандан яхши таъсир қилади, деди. Мана, тарбиявий «ҳийла».

Инфантилизм

Ёшларимизнинг кўпчилигининг кийиниши АҚШдаги тенгдошлариникидек. Фикри-чи? Қилаётган амаллари-чи? АҚШлик тенгдоши 15—16 ёшга етгач, ўзим учун ўзим пул топишим керак-ку, дейди. Дадасидан пул сўрашдан ор қилади. Меҳнат қилиб — почтада, савдода ишлаб, бировларнинг машиналарини ювиб ўзини ўзи таъминлайди.

Ўзбек ёшлари-чи?

Етуклик аттестатини олган «етук» шахсни етаклаб юриб, унинг учун ота-она институтларга ҳужжат топширади. Айнан, етаклаб юради.

Жаҳон стандартида кийинтириб-ясантириш учун 5 минут етарли. Жаҳоний даражада фикрлатиш учун-чи?

Тиришқоқлик

Кимларни «буюк» деб эъзозлаётган бўлсак, уларнинг ҳаммасида битта фазилат етакчилик қилганлигини кўра-миз. Бу – узоқ муддатли қийинчиликларни билиш, тушу-ниш ва уларни енгиб ўтишга жаҳд қилиш.

Бош

Ҳамма аъзолар бошга хизмат қилади. Ҳаммаси бошга хизмат қилиш учун яратилган. Улардан бирортасини бош-ни асраш мақсадида кесиб ташлаш мумкин, лекин ак-синча эмас. Бош – одамнинг маънавий аъзоси.

Мавҳумлик

Билмаган нарсага қарши курашиб ҳам, уни енгиб ҳам бўлмайди.

Ёвузлик машқи

Болаларга ёвуз фильмларни кўрсатиш – бировни сўйиб кўрсатиб, «Мана шундай қилманглар!» дейдиган одамнинг ишига ўхшайди.

Ишонч

Икки нотаниш ўзбек (масалан, сотувчи ва харидор) бир-бирининг кўзига 3 минут сокин қараб тура оладими? Йўқ. Пирпираб кетади. Бу одамнинг ўзи, сўзи ва кўзи бир эмаслигидан. Шўро айирган бизни. Биз қўшилишимиз ке-рак. Агар шундай қила олсак, бир ой ичида биз янги мил-латга айланардик. Ўзбекларнинг бизнеси имзоларга эмас, ишончга қурилар эди.

Бахт

Бахт – одам (миллат)нинг бирор муаммони ечганидан кейинги кайфияти. Демак, бахтли бўлиш учун муаммо бўлиши ва ҳал қилиниши керак.

Яхшилик

Бир кишига яхшилик қилиш осон, миллатга яхшилик қилиш қийин.

Хулоса

Кўзингиз кўраётган нарсалардан чиқарган хулоса сизники, бошқалар кўрсатган, айтган нарсалардан чиқарган хулоса тўлиқ сизники бўлмайди.

Инсон омили

Иқтисодиётда Инсон омилининг ролини қандай тасвирлаш мумкин? Агар уйингизда телевизор, иситгич, совутгич, ошхона комбайни бўлса-ю, электр токи бўлмаса; автомобиль бўлса-ю, бензин бўлмаса; кўёш бўлса-ю исиги бўлмаса... шунга ўхшатиш мумкин.

Меҳнат

Биз энг кам муружаат қилаётган мавзу — меҳнат. Иззат-икром, одоб-ахлоқ, қўшиқ, ота-боболар, миллий қадриятлар, спорт, онани ҳурмат қилиш кераклиги(!), таом, ишқ-муҳаббат, жиноятчилик ҳақида кўп ва хўп ёзиб, гапираяпмиз. Лекин кўлни мияга боғлаб қаттиқ ишлаш ҳақида гапирмаяпмиз. Иш билан ўйин ўхшайди. Фарқи: иш — чарчоқ ва натижа билан, ўйин — чарчоқ ва ҳеч нарса билан тугайди. Фарқи — қовун ва унинг расми, бир товоқ палов ва унинг расмидек фарқ қилади.

Қабрдош ғоялар

Ўзбекларнинг айтган ва айтмаган, номаълум, ўзи билан кетган фикрлари қандай бўлган экан? Фарзандларига, ҳукмдорларига, ота-оналарига айтмаган, яширган фикрлари.

«Билса Чингизхон ўлдиради, совет қамайди», деб қанча ўзбек ўз ғояларига қабрдош бўлиб кетди.

Ишбилармон миллатлар фуқаролик жамиятини нисбатан тез қурдилар. Энг яхши, энг фойдали фикрларнинг ҳалол пойгаси, кўпкариси бўлди. Синиқ, ланж, чала, хом фикр, ғоялар эмас, «оқ» деб буйруқ чиқарилган қора ниятлар эмас, оқ ниятларнинг оқ тонглари 1991 йили эмас, 601, 1091, 1881... йиллари отармиди?

Тиниқ тафаккур

Тафаккури тиниқ халқ — ҳамма саволларга жавоби бор (жавоб олган) халқ. Бу ерда ҳамма ўз бурч ва ҳуқуқларини

билиб, амал қилади. Чунки, унинг бурчи ва ҳуқуқларини ҳамма билади, кузатиб боради.

Миллий ғоянинг бурч ва ҳуқуқларини тиниқ билса, жамият мафкураси тиниқ бўлади.

Ақидапарастлар

Ақидапарастлар — мусулмон бўлиш ва кўриниш ўрта-сидаги оворалар.

Рағбатлантириш

Педагогикада бир қоида бор. Болага «каттага салом берсанг», «уй ишида менга ёрдам берсанг», «аянгни яхши кўрсанг»... сенга шоколад олиб бераман; «мана бу 50 сўмлик китобларимни 100 сўмдан сотиб берсанг, рейтинг балингни 5 қилиб чиқараман» деб тарбиялаш энг катта хатодир. Чунки, бола шу гапни эшитганидан кейин қиладиган ҳамма эзгу ишларига эваз — у яхши кўрган шар, шоколад, магнитофон... кутадиган бўлиб қолади. (Шу ўринда И. Павловнинг машҳур шартли рефлекс ҳосил қилиш йўлидаги экспериментлари эсга тушади.) Шоколад, шар, магнитофон олиб бермасангиз, рейтингдан юқори балл қўймасангиз у катталарга салом бермайди, онасига ёрдам бермайди.

Инсонни, Шахсни тарбиялаш бундай бўлмайди. Бозор иқтисодиёти шароитида ҳам. Маънавий фазилатларни кўзғатган ният моддий рағбатлантирилмаслиги керак. Маънавий рағбатлантирилиши керак. Ана шунда ҳар бир киши фидокорлик, яхшиликнинг бирор нарса эвазига эмас, қалб ороми учун қилади.

Гул ва мева

Баҳордаги гуллар билан куздаги мевалар сони орасида қанча фарқ бор? Мақсад — гул, натижа — мева.

Кашандаларга

Кашандаларга чекишни ташлатиш учун чекиш лаззатидан оғирроқ ташвиш қўйиш керак.

Олдимизда қаттиқ кураш турибди

Ўзимиз билан ўзимиз; эски фикрларимиз билан янги фикрларимиз; нафсимиз билан — инсофимиз; қонунсизлигимиз билан қонунлигимиз; озодлигимиз билан му-телигимиз орасида.

Қонунлар қандай пайдо бўлди?

Менимча одамлар одоб-ахлоқ, инсоф деган нарсаларга амал қилмай қўйганидан кейин. Масалан, ўғрилиқ — гуноҳ, уят. Ўғри, жиноятчи, порахўрлар бу ишларнинг ёмонлигини сиз билан мендан яхшироқ билишади. Улар ҳам ҳалол бўлайлик, яхши бўлайлик, меҳрибон бўлайлик, дейди. Ўғри қилаётган қилмишининг гуноҳ, уятлигини билиб ўғирлайди. «Мерседес»ли бойвачча қизил светофорда ўтиб кетаверади. Пиёдалар ҳам бетон тўсиқни ҳатлаб ўтаверади. Билмаганидан эмас. Одамлардан уялмаганидан. Маънавиятнинг чекинганидан очилган территорияга қонунлар, қонуний чеклаш кириб боради. Андиша, виждон чекинган жойда адолатли кучга, жазога эҳтиёж туғилаверади.

Янгича яшашнинг қизиқ томонлари

Бола тарбиясида чиройли, ақлли кўриниш (бўлиш эмас) — га уриниш бор. Натижада, биз болаларда нимани шакллантираётган бўлсак, ўша кўринаяпти. Болалар кўрсатувларини диққат билан кўриб, болаларнинг кўзларига тикилинг. Кўрқув бор. Иккиланиш бор. Ишончсизлик ва уларнинг ифодаси — уялиш бор. Шундай пайтда «уялиш — кўрқувнинг белгиси» деган ҳикмат эсга тушади. Нега? Тарбия сабаб. Демак, биз уялиш манбаи — кўрқувни тарбияляпмиз.

Озод одамлар, ёшлар учун бошқаларнинг улар ҳақида нима деб ўйлаётганлиги — ўнинчи даражали масала. Марк Твен асари асосида олинган «Фаройиб саёҳат» фильмини эсланг. Италия музейларидан бирида Марк ўртоғининг «Нимани қидираяпсан бунча? Мана бу томонда ҳамма тан олган, яхши портретлар бор экан» деганида қисқагина қилиб: Ҳаммага ёқадиганини эмас, ўзимга ёқадиганини қидираяпман, — дейди.

Ана шунинг учун ҳам т о л е р а н т л и к , ўзгачаликларга чидамли бўлиш ҳар куни керак. Буни бўйнимизга олишимиз лозим.

Бу фақат шаклда, кийинишда эмас, фанда ҳам, ишда ҳам, қўшиқларда ҳам, маҳсулот ишлаб чиқаришда ҳам.

«Мен — шундай ўйлайман! Мен — шундайман! Шундай бўлиш менга маъкул. Сизга ёқиш учун ўзимдан ҳечам кечмайман. Чунки, Сиз ва Мен — тенг биродарлармиз. Сиз ҳам ўзингизга эга бўлинг. Менга ёқиш учун ўзингизга хиёнат қилманг», деган бўлар эди.

Ҳар бир ёш ўзбек шундай ўйласа, эртага бутун миллат шундай озод одамлар бирлиги даражасига кўтарилади. Тараққиёт бошланади. Чунки, тараққиёт кечаги, бугунги ҳолатга кўнмасликдан куч олади. Юртбошимизнинг «Биз ҳеч кимдан кам эмасмиз, ҳеч кимдан кам бўлмаймиз!» деган шиори ёнига «Мен ҳеч кимдан кам эмасман, ҳеч кимдан кам бўлмайман» деган шахсий шиорни ҳам қўшишимиз керак. Бу тарбия ҳақидаги ягона фан — педагогиканинг муҳим, амалий вазифасига айлантирилмоғи лозим.

Ҳурмат-иззат, камтарлик, андиша деган нарсалар нима бўлади, дейсизми? Биз нотўғри тушунтирилган ҳурмат-иззат, камтарлик, андишадан воз кечишимиз керак. Нотўғри тушун(тир)илган ҳурмат-иззат, камтарлик, андиша нима дегани? Бу — биров ноҳақ бўлса ҳам, ёши, амали, бойлиги учун уни хафа қилмаслик илинжида «Сизники тўғри» дейиш. Ҳазрат Навоий андишада биздан кам бўлганмилар?

Йўқ.

Мана ул зоти муборакнинг бизга васиятлари: «ОЗОД БЎЛМОҚ ИСТАСАНГ, ЎЗНИ ОЗОД ТУТ!» Бу — Юртбошимиз ташаббуслари билан амалга оширилаётган Навоий қабрини обод қилишдек тарихий ишга, Навоийга садоқатимизнинг сўзда эмас, амалдаги исботи бўлади. Биз у кишини севсаг-у айтганига амал қилмасак, бу қанақа ҳурмат бўлди? Навоий бу олтин демократик тамойилни ёдлашимиз учун эмас, айтиб — амал қилишимиз учун ёзган бўлсалар керак. Ё нотўғрими?

Катта авлоднинг чизган чизигидан чиқмай яшашнинг яхши томонлари бор. Бола йиқилмайди, қоқилмайди. Жиноят қилмайди ва ҳ. к. Булар, албатта, яхши. Бунда бола ота-онасини, уларнинг умрини такрорлайди. Лекин бу бугунги замона шиддати олдида кам эмасми? Болаларимиз ота-оналаридек, бизлардек ўйласа, компьютерда ишласа-ю, тафаккури бизникидек бўлса яхшими?

Йўқ. Ёмон!

Бизнинг болаларимиз ўз фикрлари, ғояларини кўтаришлари, энгиб-енгилиб, бировни хафа қилиб, бировни хурсанд қилиб, уларни рўёбга чиқариш учун курашишлари керак. Дунёга қаранг, мисоллар жуда кўп. Таваккал қилмаса, кеча-кундуз тинмай, йиқилмай, энгиб-енгилмай яшаса, болаларимиз боболарини айнан такрорлаб қоладилар. Бобола-

ри ҳаёти сценарийсини такрорлаб, боболаридек қарийдилар. Бу — ёмон. Чунки, бу консерватизм бизни ўстирмайди.

Қонун нима?

Қонун бу — ҳар бир иш, фаолиятнинг шу вақт, шу вазият ва жой учун энг оптимал йўриқ, тутум тарзи. Бундан яхшиси йўқлиги учун амал қилиниши шарт.

Бир иллат

Болани бировга эмас, ўзига қиёслаб тарбиялаш керак. Акс ҳолда, болаларимизда бошқаларни кўролмаслик, ҳасад туйғуларини уйғотамиз. Шусиз ҳам бу иллат бизда етарли. Сабаби — боболаримизнинг боягидек тарбияси...

Педагогика қонунилари

Физика қонуниятлари бузилса, Ер ўз ўқидан чиқиб, океанлар тўкилиб кетади. Химия қонуниятлари бузилса, қиёмат қойим бўлади. Педагогика қонуниятлари бузилса, «ижтимоий эпидемия»лар оламни босади.

«Шеър тинглаш»

2002 йил 2 ноябрь. Ўзбекистон телевидениесига «Ёзувчи ва замон» кўрсатуви бўлаяпти.

Телевизорда бир шоира ёниб аёл ғурури, қалби, ҳаётнинг маъноси тўғрисида гапирар, «аёл бу — мўъжиза» деб шеър ўқирди. Икки кўшни аёл шеърни шундай «тинглашарди»:

- Сочи яхши экан. Бекор кесибди.
- Кофтасининг узори Зайнабникига ўхшар экан-а.
- Кофтаси — қора, семизлигини билдирмай, деган-да.
- Цепочкасини қаранг, кулони юпқа экан.
- Бир қават-ку.

Шоира эса шеър ўқирди. Ёниб ўқирди. «Ҳаёт маъноси мол, дунёда эмас, муҳаббатда, маънавиятда... » деб.

Ҳамсафарлармиз

Қария деганда кимни тушуниш керак? Ҳозирги миллатни яратган, ўстирган ўзбекистонликларни. Қария — Сизга, менга, ҳув анави кишига — ҳаммамизга ёшлигини, куч-қудратини, меҳнатини, борини бериб бўлган киши.

Демак, биз улардан қарздормиз. Биз уларнинг ёшлиги, меҳнати, борлиги туфайли бормиз.

Биз бўлмасак ҳам ота-оналар бор эди.

Улар бўлмаса — биз бўлмас эдик.

Улар умрини берибди. Биз ҳар кунимиздан бир соат махсус вақт ажратишимиз керак.

Уларга мол-дунё, ҳашамат керак эмас. Улар биздан ҳеч нарса тама ҳам қилмайдилар. Улар учун энг қиммат, бизлар учун энг арзон — ҳурмат. 5-10 дақиқа дилкаш суҳбатдан эринмаслик керак.

Қариялар — жамоатчи тарбиячилар, ҳар куни, ҳар соат бизларни хатолардан асраб келаётган тарбиячилар, маънавият ходимларидирлар.

Биз қарияларни ҳурмат қилмасак, болаларимизга эртага биз билан қандай гаплашиш кераклигини кўрсатган бўламиз. Умримизнинг охирида, бошимизга ночор, нотавон кунлар тушганида хафа бўламиз.

Ҳаммамиз кексалик деган манзилга бораётган ҳамсафарлармиз.

Иш ва ҳавас

Ёқимли ишни эмас, керак ишни қилиш керак. Биз — кўнгил миллати биринчисига, европа иккинчисига мойил. Европанинг бой, фаровонлигига ҳавас қилсак, уларнинг ишлашини ҳам ўрганайлик.

Кибр

Бир дўстимнинг доно отаси кейинчалик йирик олим бўлган ўғлига: «Оч — егани, чўри — кийгани, бой — билганини гапиради» деган экан. 60—70 та тоғора қилиш — кечаги оч одамларнинг иши. Тўқ одам егуликка бунчалар ўч бўлмайди. Ейиш ҳақида гапириш ҳам, эшитиш ҳам унинг учун зерикарли. 60—70 та тоғора қилувчиларнинг гапларида ўзларини оқловчи ноталар кўп. Бироқ, уларнинг бу гаплари, ширин сўзлари орқасида, қалбида зулмат, қоронғилик бор. У ерда кибр, жаҳолатнинг ялтираган кўзларини кўрасиз. Унинг 60 та тоғорасидан бўлак қадри йўқлиги билиниб қолади. Буни 70 та тоғора кўтариб келган одамнинг фақат ўзи билади. Лекин буни рад қилиш учун «орзу-ҳавас», деб риё қилади, одамларни айбдор қилади. Лекин қалбининг туби — хароб.

Ислоҳотлар пайтида кўпроқ меҳнат, ҳалол, кўп ва сифатли меҳнат ҳақида гапиришган.

Роҳат шарти

Кам қийналган кам роҳатланади.

Мен-чи?!

Фотима-Зухралар 4 ёшда.

Биттасига кўк, биттасига қизил жемпер олиб берсангиз, иккаласи ҳам йиғлайди. «Нега меники уникидек эмас. Ўшанақасидан олиб бер», деб.

Фотима йиғлади. Онаси эркалади. Буни кўриб Зухра ҳам хўнграб йиғлайди. Онаси уни ҳам эркалайди. Шунда Зухра хўнграб, қаттиқроқ йиғлайди. Онаси: «Нима бўлди», деса, у: «Нега Фотимага айтганингдек, айтмаяпсан» деб йиғлайди.

Тоталитар тарбия

Тоталитар жамият тоталитар педагогикага таянар эди. Тоталитар педагогика ўша жамиятда яшашга тайёрлашнинг методларини ўйлаб топар, яратар эди. Буни яхши эслайсиз: «Кимга ўхшаш керак? Кимдан ибрат олиш керак эди? Қандай характерли одамлар керак эди? Бойларга, миллатга, ўзгача ўйловчи, ўзгача яшовчи кишиларга нафрат билан қаровчи, бу нафрат алангасида ўзини ҳам ёқишга тайёр кишига. Фақат менинг, доҳий Лениннинг гапи тўғри, қолган ҳеч кимнинг (бошқача) фикри тўғри эмас. Демак, ҳамма менга душман. Демак, мен ҳаммага душмандек қарашим керак» эди. Октябрят, пионерлар, комсомоллар коммунист «камикадзе»ларга тақлид қилар эдилар.

Демократик жамият қанақа педагогикага таяниши керак? Демократик педагогикага, демократик тарбияга. Демократик тарбия нима? Бу ҳар бир ўғил-қизга ҳаётнинг барча жабҳаларидаги бурч ва ҳуқуқларини билиш ва эмин-эркин ифодалаш учун керакли билим, кўникма ва малакаларни сингдириш, демакдир. Собиқ совет педагогикасида масалани бундай қўйиш – очик электр симини ушлаш билан баробар эди. «Демократик тарбия» ибораси тоталитар тафаккурли одамларни жазавога солади. Шу сабабли, фуқаролик жамиятининг асосларини барпо этиш биз учун қанчалик муҳим сиёсий, ҳуқуқий, иқтисодий зарурият бўлса, демократик тафаккурга эга ўғил-қизларни тарбиялаш Ўзбекистон педагогикаси учун шунчалик зарур. Чунки, фуқаролик жамияти бу демократик тарбияланган одамлар жамиятидир.

Пул ҳам қул қилади

Миллатни қурол билан эмас, пул билан ҳам қул қилиш мумкин. Бунинг учун аввал ундаги ор-номус, қадр-қиммат тушунчаларини қадрсизлантириш керак.

Тақлид

Демократия тақлидчиликни инкор қилади. У – ўзликни намоён қилишнинг барча эркинликларини очиб беради.

Тақлидчилик – биров кийган кийимига, биров қурган уйига, биров гапирган гапига, биров ишлаб чиқарган товарига, бировнинг қўшиқ айтиш услубига, бировнинг рекламасига, бировнинг телекўрсатуви, радиоэшиттиришига энгилиш, таслимот.

«Мен-чи? Менинг услубим-чи?» деб ўйламаслик. Ўз устида ўйламаслик ё ўз услубини яратиш, топишдан эриниш, ишқмаслик ё нотавонлик. Бировнинг тўнини ушлаб, эргашиб юриш. Ана шунга қарши Президентимиз Ўзбекистоннинг ўз тараққиёт йўли, моделини яратиб, амалга ошириш устида жонқуярлик қилмоқдалар. Бу принципни ҳар биримиз ўз ҳаётимиз, бизнесимизга қўлласак-чи. Шундай қилсак, биз бугунги даражадан юксакликка тез силжиймиз.

Ким кимга тақлид қилса, у ўшанга ўз изини ўзи берган бўлади. Тақлид қилинувчи – асл, қимматбаҳо бойлик. Тақлид қилувчи – иккинчи даражали, арзон, сифатсиз такрор. Бу матннинг асл нусхаси билан унинг ксерокопиясига, итальян пойабзали билан «Маде ин Итали» деган қоғоз ёпиштирилган суррогат, сохта мол фарқига ўхшайди. Жаҳонда тақлидчилик туфайли даромад олиш йўллари патент, лицензиялар орқали тўсилган. Бироқ, маънавиятда-чи? Бир қўшиқчи бировнинг куйига бошқа, «йўнилган» шеърни жойлаб айтса, биров ижод қилган бичимни «ўз моделим» деб бозорга чиқарса, бировнинг автомобилига ўхшатиб «янги» автомобиль чиқарса, бундайларни судга беришади. Жуда катта жарима солиб, қилган қинғирлигидан пушаймон қилдиришади.

Бировга ўхшаб фикрлагани, гапиргани учун биров-бирровни жазоламас, лекин бундай қилган одам ҳам, миллат ҳам ютқазади. Чунки бундай миллат, одам тақлид қила бошлаган минутдан унинг ижодкорлиги, изланиши тўхтаб туради. Ўзини ўзи ҳурмат қилган одам, миллат, давлат бунга йўл қўймайди.

Кўр-кўрона тақлид — демократик тафаккурга зид. Чунки бошқа жамиятда яхши ишлаётган демократик неъматларни бошқа мамлакатларга экспорт ё импорт қилиш ҳам зарарли иш. Бунда иккинчи мамлакат халқининг менталитети қаршилигига дуч келади. У бошқа жамиятда зўр ишлаган демократия моделининг ўзига мос томонларини «ҳазм қилади», мос келмаган томонларини эса «ҳазм қилмайди». Натижада, хорижий меҳмон — демократия чала жорий қилинади. Чала демократия — чала иморат, чала кийим, чала фикр одамнинг, миллатнинг кунига ярамайди. Ана шунинг учун ҳам Президентимиз Ўзбекистоннинг ҳар бир фуқаросини демократик неъматларнинг истеъмолчиси эмас, балки фаол яратувчиси, ҳимоячиси бўлишга даъват қиладилар. Демак, демократик неъматларнинг фаол яратувчиси, ҳимоячиси-гина Ўзбекистоннинг муносиб фуқароси, деган фахрли, эъзозли мартабага муяссар бўлар экан. Ҳа, биз ижодкор миллат бўлганмиз, ана шу ижодкорликни тиклаб, такомиллаштириб, бошқаларни бизга тақлид қилишлари даражасига кўтарилишимиз керак. Ва шундай бўлади.

Эскича қарашлар томири жуда чуқур

2002 йил 29 ноябрь куни «Ёшлар» телеканалда «Азизим» кўрсатуви берилди. Унда ёшлар «Видон одамнинг юрагида бўлади» деган хулосада қолдилар.

Биз одамларда илмий дунёқарашни шакллантирмоқдамиз. Юрак — қонни айлантирувчи аъзо. Видон юракда эмас, мияда бўлишини 2002 йилда ҳам билмаймиз. Нега аниқлик эмас, мавҳумлик бизга маъкул?

Пулдан қиммат нарсалар

Бозор иқтисодиётида пулнинг роли, ўрни, аҳамияти жуда ўсиб кетади. Ана шунинг учун ҳам бозор иқтисодиёти шароитида дунёда пулдан азиз нарсалар борлиги доимий, ўта кучли, махсус тарғибот йўналишига айлантирилиши керак.

Чунки, «Муллажиринг берса бўлди», деб яшайдиган одамларни тез сотиб олиш мумкин. Миллат ичида бундай одамлар кўп бўлса, душманга худо бергани шу. Ватанни ўқ отмай, қон тўкмай, арзонгина — пул билан босиб олади. Бундай одамлар Ватан, миллат, давлат, аждодлар ҳурматига эмас, п у л б е р у в ч и г а хизмат қилади. Пул берса, ҳамма нарсага рози бўлади. Ана шунинг учун Ор-

номус, Ватан, Миллат, Давлат, Миллат раҳбари каби тушунчаларнинг пулдан азиз, қиммат эканлигини тушунтириш, эътиқодга айланттириш учун курашиш керак.

«Яхшилик»

Қўшни аёллар:

– Учаскамиз монтери Тоҳиржон барака топсин!

– Ҳа?

– 21 000 сўм ишлаган сечтигимизни 6000 сўмга тушириб берди.

Ёмонликнинг формуласи

Ёмон одам билан яхши одамнинг фарқи уларнинг нимани яхши ва нимани ёмон деб билишларида. Иккаласи ҳам – одам. Фарқи – бу сўз олдида турган «яхши» ва «ёмон» сифатларда. Юқоридаги саволларга жавоблар узоқ йиллар давомида тўпланган, олиб кирилган, киритилган.

Яхшилик билан ёмонлик рангли бўлганида эди. Яхшилик – мовий, ёмонлик – қора. Яшаш қандай осон бўлар эди...

Ёмонлик нима? Унинг назарияси – бировнинг манфаати ҳисобидан ўз нафсини тўйдириш. (Айрим бензин куювчилардан сўралса, улар машинангизга оқиб кириши керак бўлган бензин шлангига ўз шлангчаларини улаб, сиздан «ўз дояларини» қандай олишларини тушунтиришса эди, масалани тез тушунардингиз.)

Ёмонликнинг амалиёти – ўғрилиқ, фаҳш, порахўрлик, диний ақидапарастлик, хиёнат ...

Ёмонлик нега, қандай кўпаяди?

Фараз қилинг. Ёмонлик бўлди. Биров уни содир қилди. Ёмонлик бутун дунё, халқларда нимага дуч келади?

1. Қаршиликка.

2. Бефарқликка.

3. Рағбатга.

Ана шулардан бирига дуч келади. Бизда қайсига дуч келаяпти? Бизда нимага дуч келиши керак? Бу – менга, сизга боғлиқ.

Мана, сизга автомониторинг учун уйга вазифа. Қуйидагиларни кўрсангиз нима қиласиз?

Беҳаёлик 1 – 2 – 3

Ўғрилиқ 1 – 2 – 3

Зино 1 – 2 – 3

Кўзбўямачилик 1 – 2 – 3

Ёмонликнинг миллион тури бор. Лекин, уларнинг ҳар бири ана шу назария (формула) орқали ечилади. Масалан, мактаб ўқувчиси маҳалла монтерининг, сут сотувчисининг, хирургнинг, маънавият ходимининг масъулиятсизлигини кўриб, эшитиб боради. «Қилса бўлаверар экан-ку», деган қараш ҳам катта бўлаверади.

Фикр нима?

Фикр – ақл ва қалбнинг ўша лаҳзадаги сурати.

Сабр таги – олтин

Чойни нега қайнамаган сувга дамламайсиз? Кутасиз. Бу – ирода, чидам. Демак, улуғ ишларнинг битишини кутиш ва бунга ирода керак.

Кўзлар

Баъзи кўзлардан дўзах, баъзиларидан жаннат қараб туради.

Ибрат – кўлларимизда!

Ўнг қўлнинг кирини чап қўл ювади; чап қўлга кирган тиканни ўнг қўл суғуриб ташлайди; бири бирининг тирноғини олади, силайди; бирини чақаётган арини иккинчиси ўлдиради; «омин», деганда биргалашиб эгасининг юзини силайди; душманга икки қўл биргалашиб хужум қилади, нонни иккаласи синдиради... Икки ўзбек бир-бирига икки қўлдай бўлса бўлмайдими?

Давлат хизматчиси

Шахсий салбий хусусиятлар давлат идораларига кираверишда тўхтатилиши керак. Давлат хизматчисининг қулоғи давлатга зарар келтирадиган гап, таклифларни эшитмаслиги керак. Давлат хизматчисининг кўзлари уни давлат манфаатидан чалғитувчи нарсаларни кўрмаслиги, қулоқлари бундай гап-таклифларни эшитмаслиги, қўллари ушламаслиги, оёқлари давлат манфаатига зид ишларга, жойларга юрмаслиги, тили давлат манфаатига зид нарсаларни гапиришга гунг бўлмоғи керак. Демак, давлат хизматчиси оёқ-қўли шол, кўзи кўр, қулоғи қар бўлиши

керак. Лекин, бу – минимум талаблар. Бундай давлат хизматчиси бизга намуна бўла олмайди. Бундай давлатда давлатга фойдали нарсалар ҳам, зарарли нарсалар ҳам бирга, аралашиб яшайверади. Худди бугдой билан бирга гўмай, янтоқ, ажриқлар яшагани каби. Унда кимга тақлид қилиш керак? Бизга қандай давлат хизматчиси керак?

Бизга кўзи бургутникидек ўткир, қўли омбурдек қаттиқ, тили қиличдек кескир, қулоқлари япон микрофони-дек сезгир, оёғи бақувват, югурик бўлиши керак. Нега? Давлат манфаатидан чалғитувчи нарсаларни кўриб, уларни тўхтатиш, қулоқлари – бундай гап-таклифларни эшитиб уларга қарши туриш, қўллари – тўхтатиш, оёқлари – жойларда давлат манфаатига зид ишларни бориб кўриш, тили – давлат манфаатига зид гапларни фош қилиши керак. Ана шундай давлат хизматчилари кўп давлатнинг ички ҳимояси мустаҳкам бўлади.

Информацион майдонни ҳимоя қилиш нима учун муҳим?

Чунки, бошқа давлат сиёсати, муаммолари, шодликлари, қўшиқлари, дини, фуқароларининг дам олиши, латифалари, турмуш тарзи бизга йўналтирилади. Натижада, ўзбекларга ўзларига алоқаси йўқ, бошқа давлат фуқароларига алоқадор маълумотлар «едирила» борилади. Маълумки, одам кеча соат 11-03 да овқат еган бўлса, бугун 11-03 да ҳам организми шуни сўрайди. Бошқа ахборот манбалари орқали шакллантирилган қизиқиш ҳам шундай. Кеча едилган маълумотнинг давомини билишни истайди. Натижада, эртага яна кўради, «ейди». Шу тариқа, ўзбек бошқа давлатнинг информацион фуқаросига айлантдирилади. Ўзи Ўзбекистонда-ю, фикри, хаёли бошқа давлатда бўлиб, ўз мамлакатида кечаётган муаммолар, янгиликлардан беҳабар юраверади. Лоқайдликнинг сабабларидан бири шу.

Ўзбекнинг қўллари

Ўзбек хаёлимда жуда илоҳийлашиб, кўнгли ҳам, қўли ҳам мулойимлашиб кетаяпти. Қўлларини телевизорда онасини қучоқлаётган, безалган дастурхонга фотиҳа қилаётган, ёри ташлаб кетгани туфайли кўз ёшларини артаётган... ҳолда кўраяпмиз.

Ҳолбуки, бизни ҳар қандай қийинчиликдан елкамиздаги бошимиз, қўлларимиз, меҳнатимиз қутқаради.

Маънавий парҳез

Кўз ва қулоғингизга кираётган нарсаларни худди оғзингизга кираётган нарсалардек текшириб, қабул қилинг.

Қора реклама

Маҳалла отинойиси тўй дастурхонидан «Ёш футболчи» шоколадини еб кўриб: «Ўзимизники бўлсаям роса ширин экан», деб мақтайди. Реклама ижодкорлари, яъни ўзимизнинг ўзбекларимиз, ўзлари билмаган ҳолда, «Ўзимиз (Ўзбекистон)да ишлаб чиқилган маҳсулот, албатта, ёмон» деган фикрни ҳам реклама қилдилар.

Мақсад

Мақсад — анланган натижа.

Буюклар

Буюклар — ўзига ўзи талабчан одамлар.

Ҳақ

Бир-биримизда ватандошлик ҳақи, ҳамюртлик ҳақимиз бор.

Бизни бирлаштирувчи нарсалар:

- тилимиз;
- динимиз;
- мазорларимиз;
- бозорларимиз;
- тўйларимиз бир(ошга шерикмиз);
- жанозаларда биргалигимиз;
- ҳавомиз;
- юрадиган йўлларимиз;
- пулимиз;
- чегарамиз;
- мадҳиямиз;
- байроқ, гербимиз;
- Президентимиз;
- умумий душман — терроризм;
- Ўзбекистонда туғилганлигимиз;
- ўзбек спорти;
- ўзбек санъати;
- тортган азобларимиз;
- аждодлар тўккан қон;

- миллат фаҳри – Амир Темур, алломаларимиз;
- келажагимиз, орзуларимиз;
- мустақиллик, унинг учун берилган қурбонларимиз;
- ота-боболаримиз эътиқод қўйган ислом дини.

Бизни ажратаётган нарсалар:

- нафс (ватандош ҳақиға хиёнат);
- маҳаллийчилик;
- бирлашиш кераклигини билиб, унга амал қилмаслик;
- бефарқлик;
- лоқайдлик;
- «менга тегмаса бўлди» деб яшаш;
- бизни бирлаштирадиган нарсаларга бефарқлик.

Тақдир ва тадбир

Сенинг тақдиринг сенинг тадбирингга боғлиқ.

Устозлар ва «устозлар»

Олди-қочди гапларни, бошидан ўтганларини айтиб дарс ўтадиган ўқитувчимизни яхши кўрар эдик. «Ўқи!» деб уришадиган қаттиққўл ўқитувчимизни ёмон кўрар эдик. Энди биринчиси муттаҳамлигини, иккинчисининг ҳақиқий УС-ТОЗ эканлигини билиб олдик. Лекин, афсус – вақт ўтган.

Тугма

Кўйлакнинг биринчи тугмаси нотўғри қадалса, қолганлари ҳам нотўғри қадалади.

Ота-она бурчи

Агар сиз ёмон ота-она бўлсангиз, қолган бошқа ҳамма ютуқларингиз ҳеч нарсага арзимаёди. Чунки, ёмон болаларингиз қолган барча ютуқларингизни ёқиб, кулини кўкка совуради.

МУНДАРИЖА

Сўзбоши	3
Миллий бирлик нима?	7
Миллат ва инсоният	14
Ўзбекнинг ислоҳот даври характери ҳақида	18
Ўзбек характери – илмий жамоатчилик муҳокамасида	35
Эҳтиёжи миллат	39
Ислом педагогикаси ва миллий характер	41
Ўзбек характери ва бошқарув	44
Фидойилик – миллий тарбия маҳсули	52
Миллий мафқуранинг бугунги вазифалари	60
Ўзбек оиласининг миллий-тарбиявий хусусиятлари	63
«Япон мўъжизаси»нинг миллий мафқураси	69
Бир ўзбекнинг ўйлари	75

Маънавий-маърифий нашр

МУҲАММАД ҚУРОНОВ

ЎЗБЕК ХАРАКТЕРИ ВА МИЛЛИЙ ҒОЯ

Тошкент «Маънавият» 2005

Муҳаррир *Н. Ҳакимова*

Рассом *М. Аъламов*

Техн. муҳаррир *Т. Золотилова*

Мусаҳҳиҳ *Ш. Илҳомбекова*

Компьютерда тайёрловчи *А. Турсунов*

Теришга 01. 02. 2005 й. да берилди. Босишга 14. 12. 2005 й. да рухсат этилди. Бичими 84x108/32. Таймс гарнитураси. Офсет босма усулида босилди. Шартли б. т. 5,04. Шартли кр.-отг. 5,46. Нашр т. 4,39. 3000 нусха. Буюртма № 2078 Нархи шартнома асосида.

«Маънавият» нашриёти. Тошкент, Буюк Турон, 41-уй. Шартнома 03-05.

«Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компаниясида чоп этилди. 700083. Тошкент, Буюк Турон кўчаси, 41-уй. 2005.